

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**SİBİRYA SAHASI TÜRK DESTANLARINDA KUTSAL VARLIKLAR
VE NESNELER**

YÜKSEKLİSANS TEZİ

GÜLTEN BAL

DANIŞMAN

DOÇ. DR. ONUR ALP KAYABAŞI

AKSARAY 2018

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**SİBİRYA SAHASI TÜRK DESTANLARINDA KUTSAL VARLIKLAR
VE NESNELER**

YÜKSEKLİSANS TEZİ

GÜLTEN BAL

DANIŞMAN

DOÇ. DR. ONUR ALP KAYABAŞI

AKSARAY 2018

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 6 (altı) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Gülten

Soyadı : BAL

Bölümü : Tarih

İmza :

Teslim tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Sibiryaya Sahası Türk Destanlarında Kutsal Varlıklar ve

Nesneler

İngilizce Adı : Siberian Field in the Turkish Epics of the Sacred

Assets and Objects

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Gülten Bal

İmza

:

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Gülten BAL tarafından hazırlanan "SİBİRYA SAHASI TÜRK DESTANLARINDA KUTSAL VARLIKLAR VE NESNELER" başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu i Aksaray Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Onur Alp KAYABAŞI

(Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi)

İMZA

.....

Üye: Prof. Dr. İbrahim DİLEK (Jüri Başkanı)

(Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

.....

Üye: Doç. Dr. Remzi KUZUOĞLU

(Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi)

.....

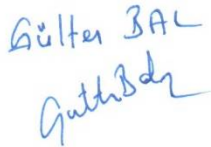
Tez Savunma Tarihi: 14/12/2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 24/01/2019 tarih ve 2019/04-19 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrencinin

Adı Soyadı

İmza

Gülten BAL

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yrd. Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU

İmza

TEŞEKKÜR

Bu çalıőmanın konusunun belirlenmesinden itibaren desteęini, bilgisini ve tecrübelerini esirgemeyen danıőmanım Doç. Dr. Onur Alp KAYABAŐI'na, yoęun çalıőma ve okuma saatlerimin bitmesini sabırla bekleyenocuklarım Birkan ve Bűőra'ya, tezim konusunda beni destekleyen, her tűrlű kolaylık ve yardımı gűsteren Daire Baőkanım Elif ABACI'ya, tezimi okuyarak deęerli eleőtirileriyle beni yűnlendiren Sayın Cemal PİRİ'ye, beni yűreklendiren, sűrekli moral desteęi veren TubanurSEVER'e, çalıőmamı okuyarak destek olan arkadaőlarıma, űzellikle beni yetiőtiren, iime okuma sevgisini aŐılayan anneme, babama ve tűm aileme teőekkűrlerimle.

T.C. AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİBİRYA SAHASI TÜRK DESTANLARINDA
KUTSAL VARLIKLAR VE NESNELER

(Yüksek Lisans Tezi)

Gülten BAL, Aksaray 2018

ÖZET

Millî destanların oluşabilmesi için o milletin başından kendilerini çok etkileyecek büyük olaylar geçmesi gerekmektedir. Türk Destanları incelendiğinde eski çağlarda, büyük bir coğrafyada yaşamış olan Türk Milletinin, açıklayamadığı doğa olayları, savaşlar, kuraklık, kıtlık ve bunun benzeri gelişmeler neticesinde anlatılan, kuşaktan kuşağa aktararak güçlenen bu destanları oluşturduklarını görülmektedir.

Türk halkları yaşamış oldukları coğrafyada dinî ve kültürel izlerini bırakmışlardır. Günümüz Türk toplumlarının kadim zamanlardan gelen ritüellerinin bir kısmını yurtları, dinleri ve yaşam biçimleri büyük değişikliklere uğramış olmasına rağmen sürdürdükleri görülmektedir. Türk kültür coğrafyasında rastlanabilecek olan pratiklere Anadolu topraklarında da rastlanmaktadır.

Bu çalışmada Türklerin ortaya çıktığı ve ana yurdu olarak bilinen Asya kıtasında yer alan; günümüzde Rusya Federasyonu toprakları içerisinde kalan Ural Dağlarından Pasifik Okyanusuna kadar olan alanı kapsayan Sibirya Sahasında yaşamış ve halen yaşamakta olan halklardan Yakut (Saha), Tuva, Hakas, Şor ve Altay Türklerinin destanlarındaki kutsal varlıklar ve nesnelere incelenecektir.

Çalışmada öncelikle Sibirya Sahasında yaşayan Türk Halkları ve yaşadıkları coğrafya hakkında kısaca bilgi verilmiş, kutsallık atfedilen varlık ve nesnelere bulunduğu inanılan “kut” kavramı üzerinde durulmuştur. Daha sonra destan metinlerinde karşılaşılan kutsal varlıklar ve kutsal nesnelere üç ana başlık halinde incelenmiştir.

Birinci bölümde Sibirya Sahası Türk Destanlarında yer alan kutsal varlıklar tespit edilerek örneklerle açıklanmıştır. Kutsal olduğu düşünülen bu varlıklar destan metinlerindeki görevleri dikkate alınarak Ana Unsurlar, Yardımcı Unsurlar ve Karşıt Güç Unsurları olarak sınıflandırılmıştır.

İkinci bölümde destan metinlerinde karşılaşılan kutsal nesnelere incelenmiştir. Bu nesnelere Yer – Su Unsurları ve Günlük Hayatta Kullanılan Nesnelere başlıkları altında incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise kutsiyet atfedilen Astral Unsurlar incelenmiştir.

Çalışmada bölge halkının yayınlanmış ve kaynakçada belirtilen destan metinleri ile Türk ve Dünya Mitolojisi ve Şamanizm hakkında yazılmış olan eserler incelenerek çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır.

Yapılan çalışma neticesinde bölge halkının destan metinlerinde yer alan kutsal varlık ve nesnelere kutsiyetinin halen devam etmekte olduğu ve Anadolu coğrafyasında da benzer çok sayıda inanış bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Bilim Kodu : 111303

Anahtar Kelimeler : Destan, Kut, Kült, Motif

Sayfa Adedi :

Danışman : Doç. Dr. Onur Alp KAYABAŞI

AKSARAY UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
SIBERIAN FIELDIN THE TURKISH EPICS
OF THE SACRED ASSETS AND OBJECTS

(Ph.DThesis)

Gülten BAL, Aksaray 2018

ABSTRACT

In order for the national epics to be formed, it is necessary for the nation to pass great events that will affect them very much. When we examine the Turkish epics, we can see that the Turkish Nation, who lived in a great geography in ancient times, formed these legends which are explained by the events of nature, wars, drought, famine and similar developments.

Turkish peoples have left their religious and cultural traces in the geographical region they have lived. Today's Turkish communities seem to have maintained some of their rituals dating from ages, even though they have undergone major changes in their homes, religions and lifestyles. Many of the practices that have been applied to the genres of Turkish culture are also found in Anatolian lands.

In this study, where the Turks emerged and known as the homeland of the Asian continent; the sacred beings and objects in the epics of Yakut (Saha), Tuva, Hakas, Shor and Altai Turks who have lived and still live in the Siberian Field covering the area from the Ural Mountains to the Pacific Ocean within the territory of the Russian Federation.

In this study, firstly, the Turkish peoples living in Siberia and the geography they live in were briefly informed and the concept of "kut", which is believed to exist in the objects and entities attributed to holiness, was emphasized. Later, the sacred beings and sacred objects encountered in the epic texts were examined in three main headings.

In the first chapter, the sacred beings in the Siberian Field Turkish Epics were identified and explained with examples. These beings, which are thought to be sacred, are classified

as Main Elements, Auxiliary Elements and Opposite Power Elements by taking into account their duties in the epic texts.

In the second chapter, sacred objects encountered in epic texts were examined. These objects are examined under the headings of Place - Water Elements and Objects Used in Everyday Life.

In the third chapter, the Astral Elements attributed to holiness are examined.

In this study, the works written about the Turkish and world mythology and shamanism with the saga texts published in the bibliography of the people of the region were examined and various results were reached.

As a result of the study, it is concluded that the sacred assets and objects in the epic texts of the people of the region are still continuing and that there are many similar beliefs in Anatolia.

ScienceCode : 111303

Key words : Epic, Kut, Cult, Motive

PageNumber :

Supervisor : Doç. Dr. Onur Alp KAYABAŞI

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEŞEKKÜR	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
GİRİŞ	1
BÖLÜM I	12
SİBİRYA SAHASI TÜRK DESTANLARINDA KUTSAL VARLIKLAR	12
1.1. Ana Unsurlar	12
1.1.1. Kahraman:	12
1.1.2. Kadın Kahraman:	22
1.1.3. Ülgen:	28
1.2. Yardımcı Unsurlar	31
1.2.1. At:.....	31
1.2.2. Ulu / Yaşlı Kişiler:.....	37
1.2.3. Geyik:	40
1.2.4. Kuş:.....	45
1.2.5. Boğa:.....	51
1.2.6. Kurt:.....	54
1.2.7. Ayı:	57
1.2.8. Tilki:	59
1.3. Karşıt Güç Unsurları	61
1.3.1. Erlik:	61
1.3.2. Celbegen:	67
1.3.3. Alt Dünya:.....	70
1.3.4. Yılan:	73
BÖLÜM II	76

SİBİRYA SAHASI TÜRK DESTANLARINDA KUTSAL NESNELER	76
2.1. Yer – Su Unsurları	76
2.1.1. Yer – Su (Toprak - Vatan):	76
2.1.2. Demir Dağ / Dağ :	80
2.1.3. Mağara:	83
2.1.4. Taş / Kaya:	86
2.1.5. Yada Taşı (Cada Taş):	89
2.1.6. Su:.....	91
2.1.7. Ağaç:.....	94
2.2. Günlük Hayatta Kullanılan Nesnelere	100
2.2.1. At Direği (Çakı):	100
2.2.2. Kılıç / Ok:	102
2.2.3. Kutsal Kitap:	107
2.2.4. Ocak&Ateş:.....	110
2.2.5. Eşik:	114
2.2.6. Şifalı Otlar / Emler:	116
BÖLÜM III	119
SİBİRYA SAHASI TÜRK DESTANLARINDA ASTRAL UNSURLAR	119
3.1. Gökyüzü:.....	119
3.2. Güneş ve Ay:.....	122
3.3. Yıldızlar ve Gezegenler:	126
3.4. Yıldırım / Şimşek:	128
SONUÇ:	130
Kaynakça	132

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Altın Taç	8
Şekil 2. Umay Ana Tasviri	24
Şekil 3. Antropomorfik işlemeli mendil	24
Şekil 4. Yer ve göğün sembolleri olan İçasya geyikleri	40
Şekil 5. Gümüş Heykelcik	40
Şekil 6. Efsanevî Sibiryâ ve Macar arma kartalları.....	49
Şekil 7. Pazırık Kurganında bulunmuş ecdat boğa tasviri	51
Şekil 8. Altay Hunlarının efsaneleşmiş kurtları	54
Şekil 9. Orta Asya Fiziki Haritası.....	77
Şekil 10. Yaşam Ağacı (Ulu Kayın)	94

SİBİRYA SAHASI TÜRK DESTANLARINDA KUTSAL VARLIKLAR VE NESNELER

GİRİŞ

Uzun geceyi kısaltmak için,

Ben anlatayım dinle yavrum.

Ağır düşünceyi dağıtmak için,

Destan anlatayım emi yavrum.

Kısa tan vaktini yaklaştırmak için,

Ben anlatayım dinle yavrum(Dilek, 2007).¹

Sibirya Asya kıtasının kuzeyinde yer alan ve kıtanın yüzde kırkını oluşturan bölgenin ismi olup, bu isim Ural dağlarının doğusundaki Tobol, İrtiş, İşim, Obi ırmaklarını içine alarak Altay dağlarına kadar uzanan bölge için kullanılmıştır. Rusların sömürgecilik politikasının devreye girmesiyle XVI. yy.'da bölge istilâ edilmiştir. Bu süreçten sonra "Sibir" coğrafi terimi Rusya'nın Türkistan ve Kafkas sömürgelerinden başka Asya'daki bütün sömürgelerini tanımlayan bir terim haline gelmiştir(Devlet, 2002).

Bölgede halen Rus hâkimiyetinde yaşamakta olan bu halklar dil, kültür ve inanç bakımından özgünlüklerini korumaya çalışmakta ve ana yurtlarından göç etmeyen Türk toplulukları olmaları sebebiyle dikkat çekmektedirler.

¹ Altay Destanı Oçı Bala

Bölge halkının kökenlerine dair çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Saadettin Gömeç bu konuyu şöyle ifade eder:

Güney Sibiryaya havalisi kalıntılarını ve yazılı belgelerini incelediğimizde, buralarda yaşayan insanların düz burunlu, hafif çekik gözlü, çıkık elmacık kemikli, orta boylu, sağlam bünyeli ve kusursuz bir görünüme sahip oldukları anlaşılır. Ne bugünkü Avrupalıların tıpa tıp benzeri ne de tamamen Mongoloid özellikler taşıyorlardı. Onların kendilerine has vasıflarına ancak “Türk Tipi” denilebilir. Dolayısıyla bu ırkın taş devrinin ilk çağlarından beri Altay-Sayan Dağları bölgesinde yaşamakta olduğunu biliyoruz(Gömeç S. Y., 2014).

İlk Türklerin yaşam biçimlerini şekillendiren, gelenek ve kültürlerini oluşturan en önemli etkenlerin - tüm dünya halklarında olduğu gibi - buldukları coğrafya ve sosyokültürel çevre olduğunu söylemek mümkündür.

Türklerin tarih sahnesine çıktıkları zaman net olarak bilinmemekle birlikte, ilk anavatanları Avrasya'nın kuzey bölgeleridir. Buralarda dimdik göğe yükselen gövdeleriyle kozalaklı çamların doldurduğu, alabildiğine uzanan sonsuz ve muazzam alanlar olarak Sibiryaya ormanları bulunur(Roux J. P., 2007).İnsan gözü ile bakıldığında ulaşılmaz gibi görünen dağlar, her yeri çepeçevre saran sular, kış mevsiminin uzun geçtiği, aylarca karla kaplı ormanlar burada yaşayan insanları deyimi yerindeyse büyüler. İnsanoğlu bu muhteşem büyüklükteki doğa karşısında hayranlıkla karışık korku ve büyük bir saygı duyar. Soğuğun, yalnızlığın ve olağanüstü doğanın arkasında bilinmezlerin, büyük güçlerin zenginliğini hisseder. Böyle bir coğrafyada yaşamış olan ilk Türklerin gelenek ve inanç sistemlerini bu zenginliğin etkilediği muhakkaktır.

Zorlu şartlara sahip olan bu coğrafyada yaşamış olan Eski Türklerin tarihi hakkında bilgi edinmek için üç ana kaynak bulunmaktadır:

- a)Sözlü Kaynaklar
- b) Arkeolojik Buluntular
- c) Yazılı Kaynaklar (Kütüphane Malzemeleri)(Gömeç S. , 2000)

Bir araştırmacının en önemli başvuru kaynaklarından ilk ikisinin yazılı eserler ve arkeolojik kalıntılar olduğu malumdur. Eski Türklerin tarihini aydınlatmak amacı ile yapılan araştırmalar sonucunda, muhtemelen göçebe yaşamın getirmiş olduğu zorluklar nedeniyle yazılı eser sayısının azlığı dikkat çeker. Arkeolojik çalışmalar sonucunda elde edilen bilgiler de bu coğrafyada yaşamış olan Türk Halklarının kültürleri hakkında önemli

bilgiler vermektedir. Özellikle kurgan tipi Türk mezarlarından elde edilen buluntular bu konuda aydınlatıcı sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır.

Bölge insanlarının tarihi ve kültürü, sözlü edebiyat türlerinin 19. yüzyıldan itibaren yazıya aktarılmasıyla aydınlanmaya başlamıştır. Altay, Hakas, Şor ve Tuva Halklarının sözlü edebiyat örneklerinin kayıt altına alınması işlemi; Rusların bölgeyi işgali ve arkasından bu halkların Rus kültürüne ve Hristiyanlık dinine entegre edilebilmesi amacıyla misyonerlik faaliyetleri kapsamında, bölge halkını daha yakından tanımak, dil ve kültürlerini öğrenebilmek amacıyla yapılan çalışmalarla başlatılmıştır.

Dönemin Çarlık Rusya'sında Ortodoks Kilisesi tarafından kurulan cemiyet Sibiryta taygalarında yaşayan bu halklara çok sayıda misyoner papaz göndermiştir. Yapılması gereken ilk işin bölge halkının dil, kültür, tarih ve algılayış biçimlerini öğrenerek, bu insanları Ruslaştırmak olduğu kararı verilmiştir. Bu nedenle Altay ve Sibiryta sahası Türklerinin folklor ve destanlarıyla ilgili ilk araştırmaları ne Türkolog ne de halk bilimcisi özelliği bulunmayan bu misyoner papazlar yapmaya başlamıştır (Ergun M. , 2006).

Şor kökenli araştırmacı N.P. Dırenkova Rus misyonerlerinin dil ve folklor araştırmalarına neden önem verdiklerini şöyle aktarır:

Altay topluluklarının dini olan Şamanizm'in sırlarına ermek ve onları Hristiyanlaştırmak amacıyla misyonerler Altay yabancılarının folklorlarını öğrenirler. Ortodoks papazlar için yerli kabilelerin yaşam tarzlarının öğrenilmesi misyonun başarıya ulaşabilmesi için önemli bir araçtır. Yerlilerin yaşam tarzlarını ve neye inandıklarını öğrenebilmek için sözlü edebiyat ürünleri önemli bir kaynaktı ve bu yüzden Altay misyonerleri dil araştırmalarına paralel olarak folklor mahsullerini de derleyip yazıya geçirmişlerdir(Ergun & Aça, 2004).

Bölge insanlarının destanları ve destancılık geleneği hakkında yapılan çalışmalar; Çarlık Rusya'sının yıkılmasının ardından Sovyetler Birliği Döneminde yapılmaya devam etmiştir. Sovyetler Birliğinin dağılmasının arkasından günümüze kadar gelen çalışmalar bulunmaktadır.

Sözlü edebiyatın örneklerinden biri olan destanlar; yazının bulunmasından önce, insanların ilkel yaşam şartlarına sahip olduğu ve bilimin hayatlarına hükmetmediği çağlarda, ıstıraplarını, sevinçlerini, büyük göçlerini veya varlık, yokluk mücadelelerini

olağan dışı unsurlar aracılığıyla beyan ettikleri anlatılardır(Gökdağ & Üçüncü, 2015). Destan metinlerinde karşılaşılan olağanüstülükler mitoloji ile anlam bulmaktadır.Mitolojik unsurları fazlasıyla barındıran destan metinleri dünya üzerinde yaşamış ve yaşamakta olan halkların millî karakterini tanımlayan en önemli eserlerdir. Mitik unsurları sıklıkla kullanan destanlar kültür tarihi incelemelerinde, incelenen toplumun ortak değerlerini yansıtması açısından ilk bakılması gereken kaynaklardır.

Bilinmeyen zamanlarda ortaya çıkan ve zamanla şekillenerek gelişen; dünyanın yaratılışı, insanların ve diğer canlıların var oluşları hakkında toplumun ortak inancını ve düşüncesini yansıtan söylencelere "mit" adı verilir.Fuzuli Bayat mit tanımını yaparken; değerler dizisinde dünyayı algılama, şekillendirme, sembolleştirme yani hayatın ve olayların genelleştirilmiş modeli tanımını kullanır(Bayat F. , 2007). Eliadeisemit tanımını şu şekilde yapar;

Mit kutsal bir öyküyü anlatır; en eski zamanda, “başlangıçtaki” masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka deyişle mit, doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, yani kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (sözgelimi bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı, bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini dile getirir. Demek ki mit, her zaman bir “yaratılış”ın öyküsüdür. Bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığını anlatır. Mit ancak gerçekten olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış olan şeyden söz eder(Eliade, 2014).

Yaratılışı anlattığından dolayıdır ki ilkel zamanlardan günümüz insanına dek oluşturulan ve süregelen mitler insanın dünyayı ve çevresindeki canlıları anlamlandırma çabasının bir ürünü olarak görülebilir. Mitolojide yer alan, insanın kendisi hakkında ayrıca etrafında süregelen yaşamın birer parçası olan varlıklar ve onların yaratılışları, türeyişleri ve görevleri hakkında bilgi vermesi ve dönem insanının yaşam döngüsüne bakışını açıklaması bakımından önemlidir.

Altay-Sayan ve Sibirya Türklerinin günümüz sözlü ve yazılı edebiyatının önemli kaynağı mitlerdir. Buradan hareketle mitlerin kaybolmadığını zamanla fonksiyon değişikliğine maruz kaldığını söyleyebiliriz. Mitoloji sadece sözlü ve yazılı edebiyatın kaynağı olmakla kalmaz, diğer taraftan kültürün özünü oluşturur. Bu bağlamda mitolojiyi araştırmak kültürümüzün temelini araştırmak anlamına gelmektedir(Bayat F. , 2007).

Mitoloji kavramının akla ilk getirdiği olgu “destan”dır. Mitoloji ve Destan aslında birbirlerini tamamlayan iki unsurdur. Mitolojide bulunan unsurların destanlarda da ana

fikir, kahraman, iyi ile kötünün savaşı, yaratılış, dünyanın sonu gibi anlatılarda karşımıza çıkması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Öyleyse diyebiliriz ki; mitolojik inanç sistemleri, insanların yaşantılarına sirayet etmiş ve sözlü halk edebiyatının bir örneği olan destanlar da mitlerden esinlenerek ortaya çıkmışlardır.

Destan kelimesinin değişik Türk lehçelerindeki karşılıklarının “olonho, ölon, koşug, yır, cır, sab, irtegi, comok” vs. gibi yazılışlarının yanı sıra; farklı sözlük ve eserlerde bize Farsça’dan geçen bu terimin “hikâye, masal, efsane, tarih, vak’a, sergüzeşt, macera, menkîbe, nutuk, manzum hikâye, nasihat-nâme, biyografi, mesnevî, rivayet, eski söz anlamlarına gelebileceği vurgulanmaktadır. Sazlar ve kopuzun eşliğinde destan okuyanlara, toplayanlara da yerine göre “kayçı, ozan, bakşı, yırçı, comokçu, manasçı, oyun, kam” vs. denmekteydi(Gömeç S. Y., 2014).

Kayçıların destanları *tayga eezi* (dağ iyesi²) ve *arcanı*’dan (su iyesi) öğrendiğine inanılmaktadır. Altaylarda kay veya gay, ruhun dili sayılmaktadır; kendisine has bir düzeni ve fonetik bir yapısı vardır. Bu terimin esas anlamı “*gırtlak sesiyle söylemek*”, “*hususî bir tarzda şarkı, türkî söylemek*”tir. Ayrıca kay-çörçök adı verilen destanların bir de *kay eezi* adı verilen iyesi bulunmaktadır (Kayabaşı, 2016). Sibiryâ Sahasında karşımıza çıkan ve çalışmanın konusunu oluşturan destanlar/olongholar,kayçılar tarafından, genellikle hava karardıktan sonra sabaha kadar süren oturumlarda söylenen epik şiirlerdir.

Destan metinleri, yukarıda belirtilen yazılı ve arkeolojik kaynaklardan sonra tarihçilerin en önemli başvuru kaynaklarından biri olarak yerini ilk sıralarda muhafaza etmektedir. Destan metinleri incelendikçe tarih öncesi devirlerde yaşayan halkların yaşantıları, alışkanlıkları ve inanışları hakkında somut bilgiler elde edilebilmektedir. Yani destan metinlerine bir bakıma halk tarihi de denilebilir. Ancakdestanlaryalnızcabir tarihi değil o tarihî olayın milletler üzerinde bıraktığı izlerden veya o tarihî olaydan milletin olmasını istediği şekilde bahsederler(Kayabaşı, 2016).

Türk destan geleneğinde, destanların; tarihî bir dönemi birçok yönüyle anlattığını görürüz. Yaşananların milletler üzerinde bıraktığı etkiyi destan mantığı çerçevesinde işlerler.

²**İye:** Tabiat unsurları ya da tabiat olaylarında bulunduğu, koruyucu ve cezalandırıcı özellikleri olduğuna inanılan, insan ya da hayvan şeklinde tasvir edilen ruhlar. (Bkz: Dilek, İ. (2014) Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü Altay/Yakut, s.69, Ankara: Eskişehir Valiliği)

Olayların gerçekleşmesi, savaşlar, kahramanlıklar, günün koşulları gibi konular bütünlük gösterir. Kazak bilim adamı Şakir İbrayev'in ifadesiyle söyleyecek olursak "Destanda tarihin görünüşünü araştırmak şarttır. Fakat bu tür araştırmalarda yer alan yanlışlıklardan birisi, destanın tarihle uyuşmayan özelliklerini geçiştirmek ya da bunları tarihten sapmak diye kabul etmektir. Bu, araştırmacının destan geleneğine yaptığı bir haksızlıktır" (Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, 2001).

Öyle ki tarihî olay destan içinde çekirdek unsur olarak kullanılmaktadır. Destan metinleri içerisinde kullanılan mübalağalı anlatımlar, zaman zaman hayal gücünün doruk noktalara çıkması gibi nedenlerle sadece destan metinleri incelenerek net bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Ancak bu metinlerden söz konusu halkların genel yaşayış biçimleri hakkında çok önemli bilgiler elde edilebilmektedir.

Destanlardan elde edilen bilgilerden biri de dinî inançlardır. Dönem insanının coğrafi yapı, iklim koşulları, komşu halklar ile etkileşimleri vb. sebeplerin yönlendirmesi ile inançları şekillenmiştir. Kutsallar, tanrılar, ahlak, iyi-kötü ayrımı gibi unsurlarbu etmenlerin tesiri altında yoğrularak inanç sistemlerini oluşturmuştur. Sibirya Sahası Türklerinin destanları incelendiğinde bölge insanların Gök Tanrı inancı, Şamanizm, Budizm ve Lamaizm'e ait dinî inanışlara sahip oldukları görülür.

Sibirya Sahasında yaşanan dini inançlar arasında saydığımız Şamanizm bazı bilim insanları tarafından din olarak tanımlanmaktadır. Ancak diğer bir görüşe göre ise şamanlığın bir dinden çok coğrafi ve iklimsel etkenler çerçevesinde şekillenen bir müessese, şamanların ise insanların günlük rutinlerini yönlendiren, hastalıkları tedavi eden, ruhları özgürleştiren, gelecekte haber veren birer yardımcı din görevlisi oldukları düşüncesi bulunmaktadır.

Şamanlıküzerineyapılmış olan çalışmalardan, Orta Asya şamanlığının, ilkel toplumlarda görülen inanç sistemleri ile örtüşen, yaşanan coğrafyanın şekillendirdiği, avcı toplumların özelliklerini barındıran bir inanç sistemi olduğu söylenebilir(Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, 2001).

Fuzuli Bayat şamanın tanımını şu şekilde yapar:

Ritüel-mitolojik bağlamda şaman, kozmosla kaosu birleştiren arabulucu, ikili zıtlıkları birleştiren, zıtlıkları çözen, yaşamıyla kozmosla kaos arasında gidip gelen birisidir. Şamanda kargaşanın bütün işaretleri – delilik, ölüp dirilme, parçalanıp yenilme –

vardır. O bir bütün varlık olarak dikey dünyaları birleştirdiği gibi, yatay âlemleri de birleştirir. Ve her defasında da ruhlarla muhataptır. Özellikle Paleo Sibiryalılar arasında kadın şamanların erkeklerden daha çok şamanlık vergisi alabilmeleri şamanlığı başlangıç itibarıyla kadın eksenli kılmaktadır. Kadın, doğumun efendisi olması, gebelik dönemi, dünyaya yeni bir can getirmesi, üremenin tek sahibi olması, yavrularıyla ilgilenmesi ve birlikte yaşama zorunluluğu itibarıyla toplumun biyolojik ve tinsel merkezi durumuna getirmiştir (Bayat F. , 2015)

Altay Şamanistlerine göre doğada bulunan her nesnenin ve her doğa olayının bağımsız birer iyisi bulunmaktadır. İnsanlardakinin bir benzeri olan bu iyelerin de bir bilince sahip olduğu düşünülür ve insana ya da hayvana olan benzerlikleri ile tasvir edilirler. Örneğin dağ ve nehir iyeleri insana benzetilirken, hayvanlarda bulunan iyeler de yine hayvanlara ve kuşlara benzetilir. Altaylıların düşünce sistemlerinde eşyaların da birer iyisi bulunduğu görüşü mevcuttur. Ölen kişinin mezarına konulan eşyalar kırılarak konulur ve böylece bu eşyaların iyelerinin serbest bırakıldığına inanılır. Diğer dünyaya göçen insan bu eşyaları orada da kullanmaya devam eder(Patapov, 2012). Şamanizm’de bulunan bu “iye” inancının sonucu olarak doğaya, insana, hayvanlara ve hatta cansız olarak nitelendirilen eşyalara bile saygı gösterilirdi. İnsana verilenin, hediye edilen ve hayatlarında yer bulan her şeyin kıymetli sayıldığı bu anlayış, yaşamı anlamlandıran bir hayat felsefesi olarak görülebilir.

Dini inançların, insanların ahlakî yapısını önemli ölçüde etkilediği tartışılmaz bir gerçektir. İnancı gereği yasaklardan kaçınan, izin verilen ölçüde yaşamaya çalışan, örnek davranışlar sergilediği takdirde ödüllendirileceğine inanan insan bu tavrını tüm yaşamına uygulayarak gelecek kuşaklara da aktarmak ister. Destanların bir amacı da bu ahlakî yapının, azmin, iyiliğin zaferinin, kötülerin daima kaybedeceklerinin nesiller sonra da bilinmesidir. Sibiryaya Sahası Türk Destanları incelendiğinde genel olarak karşılaşılan olgular arasında bulunan iyilik ve kötülük unsurları da; kötü insanlara ya da ruhlara karşı kahramanın halkını ve kendisini koruması, ezilenleri, dışlananları himayesi altına alması üzerine kurulur.

Destanlarda zaman zaman kahramanın doğumundan itibaren başlayan olaylar zinciri bazen de onun ölümü üzerine çocuklarının aynı mücadeleyi devam ettirmesi ile sürer. Sıklıkla da sadece kahramanın yaşamı konu alınır. Burada önemli olan “kut”un alınması yani kahramanın tanrı tarafından seçilerek, halkının başına geçirilmesidir. Kut meselesine kısaca değinmek gerekirse;

Kut; Her iki dünyada saadete ermek için takip edilecek yolu göstermek amacıyla³Yusuf Has Hacib tarafından yazılan ve Türk fikir hayatının en önemli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig’de,kut kazanmak için insanın temiz ve dürüst olması gerektiği, hizmet ve adalet ile elde edilebileceği, Tanrısal olduğu vurgulanmıştır. Kut, Türk Dil Kurumunun Güncel Türkçe Sözlüğünde; “a. 1. Devlet idaresinde güç, yaratıcılık ve yetki bakımından sahip olunan üstün güç. 2. Mutluluk. 3. *mit.* İlahi bir kaynaktan gelen rahmet, bereket.” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, 1998).

Türk dünyasının en önemli yazılı eserlerinden Orhun Yazıtlarında da “kut” kelimesine rastlanır. Orhun Yazıtlarının doğu yüzünde yer alan “tenriyarlıkazu, kutum bar için” ibaresini Prof. Dr. Talat Tekin “tanrı bağışlasın, ilâhilûtfum olduğu için” şeklinde çevirmiştir. ⁴ J. P. Roux’da kutun Gök Tanrı’nın yeryüzündeki uzantısı olduğunu söyler(Roux J. P., 2011).

Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi kapsamında Bilge Kağan Anıt Mezarında 2001 yılında gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmaları neticesinde ele geçirilen ve Bilge Kağan’a ait olduğu düşünülen Altın Taç’ta bulunan Anka Kuşu tasvirinin de ağzında kut taşıdığı görülmektedir.

Şekil 1. Altın Taç (Kuzuoğlu, R. Gökçek, G. (2005) 2003 Yılı Bilge Kağan Anıt Mezar Kazısı, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi)

³Bkz. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (c. 26, s. 478). (2002) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

⁴ Bkz. Tekin, T. (1988) Orhon Yazıtları, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara

Türk tarihine bakıldığında birçok kağanın isimlerine “Kutluğ” ya da “kut bolmuş” unvanlarını ekledikleri görülür. Uygur Kağanları Tanrı kendilerine kut verdiği için Kağan olup milletin başına geçtiklerine inanırlardı. Kullandıkları “Iduk kut” terimi "Tanrı tarafından gönderilmiş talih ve kutsallık" anlamındadır. Iduk kelimesi, kutsal veya mukaddes demektir. Hunlardaki "Tengri Kut" unvanı da aynı mahiyettedir (Tanyu, İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, 1980). Kutun yani devlet sahibi olma, yönetme yetkisi elde etme hakkının Tanrı tarafından bahşedildiği inancı bütün Türk devlet geleneklerinde mevcut olup, İslâmiyet sonrasında da devam ettiği görülmektedir.

İslam öncesi Türklerde yukarıda da belirtildiği gibi kut ilahi bir kaynaktan gelmekte olup, kutun verildiği ilk kişi hükümdardı. Tanrı, hâkimiyeti doğrudan doğruya değil, bir vasıta ile kullanmaktadır. Bu vasıta da Türk Kağanıdır (Kayabaşı, 2016). Hükümdar yeryüzü ile gökyüzü arasındaki iletişimi sağlamakla ve Tanrı tarafından konulan kuralları uygulamakla yükümlüdür.

Kağana verilen bu ilâhi ayrıcalık onu halkından farklı bir yere koysa da, o bu gücü sınırsız bir şekilde kullanma hakkına sahip değildi. Halkının dirliği, mutluluğu ve refahı uğrunda harcamak zorundaydı. Kutun hükümdar tarafından iyi kullanılmazsa geri alınabileceğine inanılırdı. İktidara sahip olan kişi Tanrı'dan gelen kutu kaybetmemek için milletine hizmet etmeli, adaletli ve dürüst olmalıydı.

Çin yazılı kaynaklarında eski Türklerin ahlak ve töreleri ile ilgili birçok bilgiye rastlanmaktadır. Bu kaynaklarda belirtildiğine göre; işlenen suçlar hakkında verilen cezalar ölüme kadar gitmektedir. Meselâ evli kadınlara işkence yapılması veya öldürülmesinin cezası ölümdür. Ancak Hakana karşı yapılan suçlar ve hatalar kesinlikle Gök (veya onun iradesi ile) tarafından cezalandırılırdı. Çünkü Hakan yönetme hakkını yani kutunu Gökten almaktaydı. Göklerin iradesi ile Hakan olan kişi onlara karşı gelmediği müddetçe onun korumasındaydı. Yani eski Türk devletlerinde din, yöneticilerin Gök tarafından seçildiği ve onlara bu sıfatın Gökler tarafından armağan edildiğini, yöneticilerin gök kökenli olduğunu yansıtmaktaydı (Patapov, 2012).

Türk devletlerindeki kuta sahip olan hükümdarın ve ailesinin kanının kutsal olduğu inancı mevcuttur. Hükümdar ve ailesinin kanının dökülmesi uğursuzluk getirir. Çünkü hükümdar kutunu Tanrı'dan almış, onun tarafından görevlendirilmiştir. Bu yüzden öldürülmeleri gerekirse bu, yay ve kirişle boğularak yapılmalıdır (Kayabaşı, 2016).

Kut kelimesi aynı zamanda can ya da ruh anlamlarında da kullanılmaktaydı. L.P. Potapov'un verdiği bilgiye göre, insanlar ve ev hayvanlarının kutları yukarıda göğün 9. katında, yani Ülgen ve oğullarının dünyasında bulunur. Orada kutsal kayın ağacı yetişir ve bu ağaçta yaprak gibi asılı dururlar. Çocuk ve ev hayvanı (at ve koyun) sayısının artışı isteme ayini yapıldığında kam, Ülgen'in izniyle kutları üfler ve onlar yeryüzüne, çadırlara düşerlerdi.

Doğayı ve kendi varlığını duygusal olarak anlayan insan bedenini de gizemli kozmik alanla ilişkilendiriyordu. Kutun alınması kutsal sayılan Gök ya da Üst Dünya'da yaşamakta olan varlıklarla ilgiliydi ve toplumsal hayatı düzenleyen kurallardan ilki kutun alınmasıydı (Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri İnsan ve Toplum, 2013). Canlı veya cansız etrafındaki her şeyin bir kutu olduğu ve başlangıcın kutla olması düşüncesinin Türklerin sosyal hayatları ve kültürlerini olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Onlar bütün varlıklara ve nesnelere özel önem vermiş, hiçbir şeyin gereksiz olmadığı düşüncesinde olmaları nedeniyle kendilerine sunulan bu nimetleri kutsal görerek asla ziyan etmemiş, her şeyin yaratılmasında veya kendilerine bahşedilmesinde bir amaç aramış, gereksiz görmemişlerdir.

Özellikle doğaya karşı gösterilen saygı dikkat çekmektedir. Kutsal olduğuna inanılan, toprak, su, dağ, hayvanlar vs. özenle korunmuş, gereksiz yere avcılık yapılmamış, hayvan yavruları öldürülmemiş, toprak ve su kirletilmemiştir.

Destan metinleri geçmişe dair elimizde bulunan en önemli sözlü kaynaklardır. Eski Türklerin inanç, hayal dünyaları, güzel sanatlarını, aşk, aile yurt ve devlet anlayışlarını destan metinlerinde aramak faydalı olacaktır. Böylece destanın ait olduğu Türk toplumunun adeta yaşam kodları bulunarak gelecek nesillere aktarılması sağlanmış olacaktır (Kayabaşı, 2016). Türk destanlarından hayal ve masal unsurları çıkarıldığı zaman, geriye o devirlerin tarihi kalır ki, bu da o milletlerin geçmişleriyle hayat felsefelerini ortaya koymada önemlidir (Gömeç S. Y., 2014).

Türk milletinin tarihte büyük devletler kurduğu da, zaman zaman başıboş topluluklar halinde yaşadıkları da bilinmektedir. Düzenli bir orduya sahip, büyük devletlere hükmetmiş Türklerle, dağ başlarında yaşayan Türklerin ve Sibiry tundralarında sıkışmış Türklerin söyleyişleri farklı olsa da temel çizgiler ortaktır. Konu aynı olsa da konunun geçtiği sahne farklıydı (Ögel, Türk Mitolojisi I, 2010). Sibiry Sahası Türklerinin

destanlarındaki motiflerin bazılarıyla Oğuz Kağan Destanı arasındaki benzerlikler dikkat çekmektedir. Örneğin bazı varyantlarında Oğuz'un elinde kan pıhtısıyla doğmasına benzer şekilde Yakut Destanı Er-Sogotoh'ta da kahraman bir elinde "yada taşı" diğer elinde kan pıhtısı tutarak doğmaktadır.

Bütün canlıların var oluşlarının ilk adımı sayılan kutun bulunduğu yani kutsal olduğuna inanılan varlık ve nesnelere destanlarda da karşımıza çıkmaktadır. Sibirya Sahasında yaşamakta olan Türk topluluklarının destanlarında karşılaşılan kutsal varlık ve nesnelere bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmada Sibirya Sahası Türk Destanlarında Kutsal Varlıklar ve Nesnelere şu başlıklar altında incelenmiştir:

- 1) Kutsal Varlıklar:
 - a) Ana Unsurlar
 - b) Yardımcı Unsurlar
 - c) Karşıt Gücü Temsil Eden Unsurlar
- 2) Kutsal Nesnelere
 - a) Yer-Su Unsurları
 - b) Günlük Hayatta Kullanılan Nesnelere
- 3) Astrolojik Unsurlar

BÖLÜM I

SİBİRYA SAHASI TÜRK DESTANLARINDA KUTSAL VARLIKLAR

1.1.Ana Unsurlar

Bu başlık altında Sibirya Sahası Türk Destanlarında tespit edilen ve destanın konusunun ve olayların akışının; yaşamı, mücadeleleri ve ölümü üzerine şekillenen unsurlar incelenerek destan metinlerinden örneklerle açıklanmıştır. Bu unsurlar kahraman, kadın kahraman ve Ülgen olarak tespit edilmiş, olayların bu üçünün temelinde olduğu bir kurgu ile geliştirildiği görülmüştür.

1.1.1. Kahraman:

Sibirya Sahası Türk Destanlarında işlenen konuların genellikle bir kahramanın ezilen, fakir düşen halkını kurtarmak ya da evlenmek amacıyla ulaşmaya çalıştığı genç kızın peşinden giderken yaşamış olduğu zorluklar, savaşlar, ihanetler üzerine şekillenmiş olduğu görülür. Kahraman; yaşamış olduğu maceralarda doğaüstü davranışlar sergilemesi, örneğin dünyanın etrafını bir anda dolaşması, gökyüzünde bulunduğu inanılan yukarı dünyaya seyahati, yerin altında bulunduğu inanılan aşağı dünyaya seyahati, kılık değiştirerek bazen bir tatarakay⁵, bazen bir hayvan olması, öldükten sonra tekrar dirilmesi, ölen insanları diriltmesi, gibi özelliklere sahip olması nedeniyle kutsal bir varlık olarak düşünülebilir. Bu olağanüstü özelliklere sahip olan kahramanın halkını zulümlerden kurtarmak, dünya üzerindeki düzeni tesis etmek vb. görevlerle Tanrı tarafından seçilmiş, kut verilmiş kişi olduğu görülmektedir.

⁵**Tastarakay:**Destan ve masallarda kahramanın don değiştirip girdiği kel, çirkin ve kirli şeklin adı. (Bkz: Dilek, İ. (2014) Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü Altay/Yakut, s.173, Ankara: Eskişehir Valiliği)

Destanların büyük çoğunluğunda kahramanın yaşlı bir anne – babanın yıllar sonra doğan ilk çocuğu olduğu görülür. Bu ebeveynler genellikle artık yaşlılık çağına ermiş, ülkelerini adaletle yöneten kişiler olup bir varislerinin olmamasından yakınırırlar ve bir çocukları olması için Tanrı'ya dua ederler. Bazen bu dua ayini gökyüzüne; Tanrı katına çıkarak O'nun sarayında yüz yüze görüşerek gerçekleşmektedir. Altay Destanı Erke-Koo'da çocuğu olmamasından yakınan kahramanın babası serzenişte bulunur:

Yaşlılık vakti gelmiş,

Kalın eti pörsümüş,

Yaşlılık izleri bedeninde belirmiş,

Sert kemiği yumuşamıştı.

Çoluğu, çocuğu yoktu.

İhtiyar bir gün şöyle düşündü:

“Yaşlılık vaktim geldi,

Gençliğim tükendi,

Çoluğum çocuğum olmadı.

Kol gücümle kar kazıp,

Yenimle yer kazıp (sürünüyorum)(Dilek, 2007).

Türk kahramanlık destanlarında kahramanlar genellikle bir kargaşa ortamının içine doğarlar. Ülkesi, halkı, ailesi esir düşen, yok olmak üzere olan kahramanın doğması için gereken ve dönem insanlarını derinden etkileyen olaylar silsilesi anlatıcı tarafından bizzat ve bilerek oluşturulmuştur(Kayabaşı, 2016).

Göçebe Türk Destanlarında kahramanın doğumu ve ad verilmesi motifleri birbirine büyük benzerlikler gösterir. Hakanın çocuğu olmaz, ata mezarlarını ziyaret ederek kurbanlar keser. Bu kurbanlar genellikle boz donlu (kır) aygır veya kısraktır(İnan A. , 1998). Yakut destanlarında çocuklara iki ad verildiği görülür. İlk ad çocuk oynamaya başladığında, ikinci ve gerçek adı ise yay çekip ok atmaya başladığında verilirdi. Hakas Türklerinin destanlarındaki ad verme motifi Dede Korkut hikâyelerindeki gibidir. Destan metinlerinden anlaşıldığına göre çocuğun ad alması için gereken ilk şart bir kahramanlık

örneği göstermesidir. Dede Korkut hikâyelerinin kahramanlarından biri olan Boğaç Han'ın ad alması için bir boğayla güreşerek onu yenmesi gerekmiştir. 19. Yüzyılın ortalarında V. Titov tarafından destan metinleri üzerinde yapılan araştırma da bunu desteklemektedir. Titov “kahramanların adı ve atı vardır, adi kişilerin adı ve atı yoktur” der(İnan A. , 1998).

Hakas Destanlarından Kara Kuzgun'da AltınSaraç isimli hakan ölür ve oğlu daha annesinin karnında beş aylıkken konuşmaya başlar. Doğar doğmaz ayaklanır ve koşar. Peşinden gidenler yakalayamazlar. Babasının intikamını almaya söz veren bu çocuk birçok maceradan sonra Kara Alp'le karşılaşır ve onu yener. Bunun üzerine isim verme toyu gerçekleştirilir ve destanların genelinde olduğu gibi bir ihtiyar çocuğun ismini verir(Ilgın, 2008).

Bazen de Er-Sogotoh destanında olduğu gibi kahraman doğduktan sonra üst dünya varlıkları tarafından alınarak olağanüstü yeteneklerle eğitilip, yetiştirilir ve ismi de onlar tarafından verilir:

Yiğidim, doğurduğunuz oğlunuzu,

Üst Dünya askerleri inip,

Alıp götürüp de eğitip bakıyorlar.

Kırılmaz kemikli,

Dökülmez kanlı,

Kopmaz bağlı kılarak

Böyle kişi yaparız dediler,

Üzüntüye kapılmayın,

Eey, eey, kutlu güzellik olsun!

Sevgili oğlunuza,

Ne diye bir,

Ad vermişler dersen,

Koyu kara ormandan,

Yeleli başı geçen,

Koyu kara kızıl atlı,
Kudretli Er Sogotoh denileni,
Azgın atım,
Yerinden kımıldatamaz,
Ünlü ada sahip olur (Ergun M. , 2013).

Bahadır, daha doğuştan olağandan büyük biri ve yetişkin insanların niteliklerini taşıyan çocuk olarak dünyaya gelmektedir. Örneğin, doğar doğmaz hemen koşabilmekte veya konuşabilmekte ve daha da önemlisi, yetişkin bir insan gibi yorum yapabilmektedir. Yeni doğmuş olan kahraman, her gün bir sene büyür ve doğduktan on gün sonra, gerçek bahadır gücüne kavuşmak için bir dizi sınamadan, yani bahadır çelikleştirmesinden geçer.

Altay destanlarından Ölöştöy’de Erkin-Koo isimli bahadır elinde “yada taşı” ve kan pıhtısıyla doğar. İki gün içinde anam, altı gün içinde babam der. Bu doğum Oğuz Kağan’ın doğumu ile büyük benzerlik göstermektedir.(Dilek, 2007)

Bir elinde sekiz köşeli

Yada taşını tutunmuş,

Eğik elinde ise

Kara kan tutunmuş

Alametlerle doğdu.

...

Yeni doğan küçük çocuk

İki gün içinde “anam” dedi,

Altı gün içinde “babam” dedi.

Bir ay geçtikten sonra

Deri kundaklarını tepti,

Anam, babası küçük çocuklarını

Tutup, durduramadılar.

Bıçır bıçır konuştu,

Paytak paytak koştı(Dilek, 2007).

Kahramanın bu olağanüstü doğumu ve bebekliği Oğuz Kağan Destanında da karşımıza çıkmaktadır. Oğuz doğduğunda gözleriela, yüzümavi, ağızıkırmızıdır, bu özellikleri ile kutsal âlemle bağlanır. Beli kurt beline, ayakları boğa ayaklarına, sırtı samur sırtına, göğsü ayı göğsüne benzer. Oğuz Destanında Türk boylarının kutsal ve ongon bildikleri hayvanların çizgileri vardır. Bu arkaik tipli destanlar (Yakut, Şor, Altay, Hakas, Tuva destanları) için karakteristiktir. Oğuz'un, annesinin memesini bir kez emip, sonra çiğ et yemesi, şarap içmesi, kırk günden sonra konuşması, yürümesi vs. gibi olağanüstü atıflar destan metinlerindeki neredeyse bütün kahramanlara özgü özelliklerdir(Bayat F. , 2016).

Aydın oldu gözleri, renklendi, ışık doldu,

Ay Kağan'ın o gündü bir erkek oğlu oldu.

Gömgök, gök mavisiydi bu oğlanın yüz rengi,

Kıpkızıl ağızıyla, ateş gibiydi benzi.

Al al idi gözleri, saçları da kapkara!

Perilerden de güzel, kaşları var ne kara!

Geldi ana göğsüne, aldı emdi sütünü,

İstemedi bir daha içmek kendi sütünü!

Pişmemiş etler ister, aş, yemek ister oldu!

Etrafindan şarap ister, eğlenmek ister oldu!

Ansızın dile geldi, söyler, konuşur oldu!

Kırk gün geçtikten sonra yürür, oynar oldu!

Öküz ayağı gibi idi sanki ayağı!

Kurdun bileği gibi idi sanki bileği!

Benzer idi omuzu, tıpkı samurunkine!
Göğsü de yakın idi koca ayınkine!
Bir insan idi fakat tüylerle dolu idi!
Vücudunun her yeri kıllarla dolu idi!
Güder at sürüleri, tutar atlara biner!
Daha bu yaşta iken, çıkar avlara gider!
Geceler günler geçti, nice seneler doldu!
Oğuz da büyüyerek, yahşi bir yiğit oldu! (Ögel, 2010).

Bazen kahramanın yaratılan ilk insan olması motifi ile de karşılaşılır. Yakut destanı Er-Sogotoh'un çeşitli varyantları bulunmakta olup bunlardan bir kaçında Er-Sogotoh'un yeryüzündeki ilk insan olduğu vurgulanmaktadır (Ergun M. , 2013).

Kahramanın dünyaya geldiği dönem mutlaka zor bir zaman dilimidir. Olağanüstü özelliklerle doğan kahraman, ülkesini ve milletini tehlikelerden korumak, zalimlerden intikam almak görevlerini üstlenir. Bu durumu Türk toplumunun Tanrı, kağan ve devlet telakkileri dışında düşünmek mümkün değildir. Bu telakkiler Kuzey ve Güney Sibirya Türk topluluklarının kahramanlık destanlarında daha bölgesel ve dar bir çerçevede, daha çok kendi aileleri ve kabileleri adına mücadele eden bahadırların maceraları vasıtasıyla yansıtılmaktadır(Sakaoğlu & Duymaz, 2002).

Kahramanın kendisine atfedilen bu görevleri yerine getirirken verdiği mücadeleler de olağanüstüdür. Tıva Destanı Alday-Buuçu'da görüldüğü gibi Sibirya sahası destanlarında genel olarak kahramanların düşmanları ile yaptıkları savaşlar günlerce, aylarca sürebilmekte bu savaş esnasında yerden çıkan toz bütün dünyayı kaplamakta, mahşerî bir görüntü aksettirmektedir:

İki er kara kaya ile ak kayanın
Çarpıştığı gibi
Tokuşup tutuşuvermişler.
Dağ üstünü düzleyip

Düz yeri uçurum kılıp
Kuru yerden su çıkarıp
Sulu yeri kurutuncaya dek tutuşmuşlar.
Bir ayın otuz gününce,
İki ayın altmış gününce
Üç ayın doksan gününce
Tutuşuvermişler.
O yerin toprağından, tozundan
Yuvalı kuş yuvasından azıp
Çocuklu kişi çocuğundan azıp
Yavrulu mal yavrusundan azıp
Kalıvermiş(Ergun & Aça, 2004).

Kahraman mücadeleleri sırasında düşmanları tarafından öldürülebilmektedir. Buna karşın şifalı otlar veya emlerle, kimi zaman atı, kimi zaman kardeşi, babası, sevdikleri veya iyeler tarafından canlandırılır. Öldükten sonra dirilme motifi kahramanın sıklıkla karşılaşılan özelliklerinden biridir.

Hakas Destanı Altın Taycı'da kahraman ölmüş olmasına rağmen halası Altın Arığ tarafından gerçekleştirilen ayinle hayata geri döndürülür:

Ağızına atıp çiğnedikten sonra Altın Arığ,
Altın Taycı'nın ağızına püskürtür.
Kardeşinin kalın zırhının
Dokuz düğmesini çekerek çözüp
Üç boğumlu ak otu çiğnedikten sonra
Yüreğine basmaktadır.
O arada damarlardan kan yürüdü

Altın Taycı derin soluyarak nefes aldı.

İçine soluğu çekerken dokuz toygarı birer birer

Ağızına vermektedir Altın Arığ

Dokuz Toygarın hepsi girdiğinde

Altın Taycı gerinip esnedi,

Ayağa kalktı.

“Gitmiş olan bedenimi döndürdü,

Ölmüş olan bedenimi diriltti

Altın Arığ Hala”, diye

O anda boynuna sarılıp

Göz yaşını kan etmektedir

Alp kişi Altın Taycı(Yılmaz, 2013).

Destanlarda kahramanların vücutları olağanüstü boyutlara ulaşmakta, silahları, giysileri ve atları ile yenilmez bahadırlar olarak resmedilmektedirler.

Altın Taycı destanından verilen aşağıdaki örnekte kahramanların doğaüstü vücutlarının tasviri etkileyici bir biçimde yapılır:

Kayın kalınlığında kaburgalarını

Bükerek kapışmaktalar,

Toz ağacı kalınlığında omurgalarını

Dağıtırcasına dövüşmekte.

Ağızlarının nefesi,

Ak sis olup yayılmaktadır bu yerde,

Göğüslerinin nefesi,

Gök sis olup kaplamaktadır.

Yedi gün boyunca iki alp

Yere düşmüyorlar.

Dokuz gün boyunca iki yiğit

Taşa toprağa düşmemekteler(Yılmaz, 2013).

Tıva Destanı Erelzey-Mergen, Haragalzay-Mergen Alışkılar'da da kahramanın tasviri net biçimde aktarılır:

Böylece deminki iki kel araştırmalarını tamamlayarak

Kağana gelip demişler ki:

“Erelzey-Mergen’in kendisini inceledik,

Parmaklının dayanamadığı,

Tırnaklının batamadığı,

Omuzlu şeyin tutuşamadığı,

Eni dokuz kulaç,

Samurdan otağı,

Demirden kapılı,

Sert kara yaylı,

Altın sivri oklu,

Erleri Erelzey-Mergen'dir.

Atını bakıp inceledik,

Doksan kat çelik sivri toynaklı,

Boş dağ gibi bütün koşumu kendisine yakışan,

Doksan kulaç altın ipe örklenmiş,

Atladığında Altay dağının,

Kuzey tarafına basıp aşar,

Sıçradığında güney tarafına basıp aşar,

Dikenini çalısını,

Köküyle çekip koparıp,

Otlayıp durur Han-Şilgi at imiş” diye

Kağana söylemişler(Ergun & Aça, 2004)

Kahraman Türk Destanlarının ana unsurudur. Yenilmez, ulu, olağanüstü özelliklere sahip kahraman tipleri dönem insanların millî şuurlarının birer yansımasıdır. Eski Türklerin devlet yapıları incelendiğinde bir otoriteye olan bağlılıkları, devletin kurulması ve korunması, halkın refah ve saadet içinde yaşaması için Tanrı tarafından görevlendirilen hükümdarın destan metinlerinde kahraman / bahadır olarak sunulduğu görülür. Kut alan bahadır Gök ile olan bağlantısı nedeniyle normal insanlardan farklı olmalı, yaptıkları ve başarılarıyla büyük işlere imza atmalıydı. Bulduğu yeri hak eden kahramanın destanlarda çizilen bu karakteristik özelliklerinin sebebi Türk milletinin hükümdarını kutsal sayması ve devlete, otoriteye olan bağlılıklarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

1.1.2. Kadın Kahraman:

Türk kültür ve tarihi incelendiğinde kadının yerinin çok özel olduğu görülür. “Ailenin – Ocağın” devamını sağlamada doğurganlığı sebebiyle önem atfedilen kadının, aynı zamanda kılıç kullanma, ata binme gibi günümüzde erkeğe özgü olduğu düşünülen eylemlerde en az onlar kadar ustalaşması, devlet yönetiminde her daim erkeğin yanında bulunması bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Kadın veya anne figürü ilk olarak Yaratılış Destanında karşımıza çıkar. Ak Ene diye adlandırılan bu kadın figürü Tanrı’ya yaratacağı dünya için ilham vermektedir:

“Bir Ak-Ana (Ak-Ene) var idi, yaşardı su içinde,

Ülgen’e şöyle dedi, göründü su yüzünde:

Yaratmak istiyorsan, sen de bir şeyler Ülgen,

Yaratıcı olarak, şu kutsal sözü öğren!

De ki hep, ‘Yaptım oldu!’ Başka bir şey söyleme!

Hele yaratır iken, ‘Yaptım olmadı!’ deme!,

Ak-Ana bunu dedi, sonra kayboluverdi,

Denize dalıp gitti, bilinmez n’oluverdi.

Ülgen’in kulağından bu buyruk hiç çıkmadı,

İnsana bu öğüdü iletmekten bıkmadı:

Dinleyin, ey insanlar! Var’ı yok demeyiniz!

Varlığa yok deyip de, yok olup gitmeyiniz!” (Ögel, 2010).

Türk mitolojisinde kadın ile ilgili iki figür daha dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki Umay diğeri de destan metinlerinde bulunan kadın kahraman tipidir. Umay’ın çocuklar ve annelerini korumakla görevli bir iye olduğu inancı mevcuttur. Kadınların hamilelik dönemlerinden başlayarak doğumda ve doğum sonrasında çocuk büyüyüncüye kadar kötülüklerden koruduğuna inanılır. Çocukların, kadınların hayatında önemli bir yer tutan Umay üremenin yardımcısıdır. Anne ve bebeği kötülüklerden korur ve genel olarak dişil tasvir edilir.

Tonyukuk ve Kültigin yazıtlarında dünyanın yaratılışı esnasında bahsedilen Umay, Altay Türklerince May-Ene/Payana/Bay-Ene, Ymay Ene, Ayıhıt adlarıyla da bilinir. Tonyukuk Yazıtında Tanrı Umay olarak geçer(Tekin, Tunyukuk Yazıtı, 1994). Kültigin Yazıtında ise anne figürü Hatun kişi Umaya benzetilmektedir(Tekin, 1988). Ak-sarı saçlı, ak-sarı simalı, ak giyimli olarak tasavvur edilir. Hamilelik ve sonrasında anneye yardım eder, bebek rahimdeyken onun kut'unu korur. Anne rahmine girerek çocuğun ölmesine veya düşmesine sebep olabilecek kötü ruhlardan korur, doğum esnasında doğumun gerçekleşmesini zorlaştıran, çocuğu kendine çeken kötü ruhlarla mücadele ederek doğumu kolaylaştırır ve bebeğin dünyaya gelmesine, göbek bağının kolay kesilmesine yardım eder (Türk Kültürü El Kitabı, 2015).

Fuzuli Bayat Türk Mitolojik Sistemi adlı çalışmasında Umay hakkında şu bilgileri verir:

Türk Mitolojik sisteminde Umay kültünün çok eski çağlarda Mitolojik Ana kompleksinden koptuğu (en azından 7. yy. Göktürk anıt yazıtlarında Yer-Su ve Umay, ayrıca birer hami ruh gibi anılmıştır.) bilinmektedir. Bağımsız koruyucu ruh gibi şekillenen kutsal dişi –Umay/May Ene (Yakutlarda karşılığı Ayıısıt), Gök Tanrı dinî mitolojik sistemine alınmış ve ruhların hiyerarşik dizilişinde baş yerlerden birine konulmuştur. Türk Mitolojisinin bütün sahalarında etkili olan Şamanlık, Umay'ı da iki kutba ayırmıştır:

- 1) Etnografikliteratürde çocukların, annelerin ve aile ocağının koruyucusu olan Umay. Bu Umay, Orhun-Yenisey abidelerinde Gök-Tanrı ile birlikte Türk milletinin ve Türk Devletinin koruyucusu gibi işlevselleşmiştir.
- 2) Çocukları öldüren Kara Umay ki, buna bazı Altay kavimlerinde Karay May da denilir(Bayat F. , 2012).

Fuzuli Bayat'ın dikkat çektiği Kara Umay aslında Umay'ın zamanla kötülük eden, zarar veren bir karaktere bürünmüş halinden başka bir şey değildir(Çoruhlu, 2015). Umay'ın “ateş ruhu” olarak da görülmesi nedeniyle doğum sonrası loğusa annede veya bebekte oluşan rahatsızlıklar Umay'a bağlanıyordu. Albastı veya Al Karısı gibi isimlerle anılan bu ruhun vereceği zararlardan korunmak için günümüzde de halen devam eden loğusa anne ve bebeğini 40 gün boyunca yalnız bırakmamak, yataklarının başlarına kırmızı yazma asmak, yastıklarının altına demir makas, bıçak gibi aletler koymak gibi uygulamalarla korunma sağlamaya çalışılmaktadır.

Umay kültünün Türk kültür tarihindeki yerinin kadının önemine bağlanması mümkündür. Öyle ki doğurganlık sembolü ve kadın ile çocuğun koruyucu ruhu olduğuna inanılan Umay'ın dişil karakteriveonaduyulan saygı ile karışık korku, kendisine adaklar adanmasına, saç yapılmasına, dualar edilmesine sebep olmuştur. Hatta yeryüzüne ilk

gönderilen ve “hayat ağacı” olarak tasvir edilen kayın ağacı ile birlikte Umay da gelmiştir. Bu inanış da kadın figürünün orta dünyada başlayan hayatın ana kaynaklarından biri olarak görülmesi sebebiyle önemlidir.

Türk destanlarında kadına karşı duyulan sarsılmaz güven, sevgi, saygı ve bağlılık çokça dile getirilmiştir. Kadim zamanların Türk topluluklarında kadının erkeğin eksigi olarak değil de eşiti, hayat arkadaşı, başı sıkışınca sırtını dayadığı yoldaşı olarak algılandığı görülür.

Şekil 2. Umay Ana Tasviri (<http://www.altayli.net/turk-takilarinda-umay-inancinin-izleri-ve-avrasyakokleri.html/3>)

Şekil 3. Antropomorfik işlemeli mendil (Kayabaşı, O.A.(2016) Taşeli Yöresi Tahtacılarının Geçiş Dönemlerinde Mitolojik Unsurlar, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 78, 139)

Olonholardaki kadın kahraman tipi ailenin temelidir. Anneliği ve ev hanımlığıyla öne çıkan kadın kahramanlar, bahadırların huzurlu bir hayat sürebilmelerinin ilk koşuludur ve kavuşmaları için bazen büyük mücadeleler vermeleri gerekir. Yakutlara göre onların eşyaları, hep en güzel ve en değerlidir. Kadın destanlarda her zaman iç ve dış güzelliğin sembolü olarak gösterilir (Puhov, 2015). Güzelliklerinden övgüyle bahsedilir.

Dede Korkut Hikayelerinde de kadın yüceltilir:

Beri gel başımın bahtı evimin tahtı
Evden çıkıp yürüyünce selvi boylum
Topuğunda sarmaşınca kara saçlım
Kurulu yaya benzer çatma kaşlım,
Çifte badem sığmayan dar ağızlım
Güz almasına benzer al yanaklım
Kadınım, direğim, kuvvetim(Zeyrek, 2016).

Sibirya yöresi Türk destanlarından Altın Arığ ve Altın Çüs destanlarının birer örnek olarak verilebileceği “kadın kahraman” tipinin İslâm öncesi Türk destanlarında sıklıkla yer bulduğu görülür. Bazı destanlarda ise merkezî roller yerine güçlü, olağanüstü özelliklere sahip ve şaman karakterli kadınlara da rastlanmaktadır. Altay destanlarından Maaday Kara’da bulunan Altay sahibesi yaşlı kadın motifi, kahramanın ülkesinin Kara-Kula Kağan tarafından ele geçirilip, halkını esir etmesinin ardından, yaşadığı dağdan aşağıya iner ve Maaday Kara’nın düşman eline geçmesin diye dağ başına terk ettiği oğlunu bulur. Çocuğu kurtarır, besler, anne ve babasının düştüğü durumu, kim olduklarını ona açıklar(Naskali, 2015).

Destanlarda bazen kadın kahramanlar da tıpkı erkek kahramanlar gibi doğal yollarla yani bir anne – babadan değil de doğaüstü yollarla dünyaya gelirler. Örneğin Hakas Destanı Altın Arığ’da Altay dağlarının koruyucusu olarak tanımlanan Altın Arığ dağın içinde anne – babası olmadan doğar, yani bedeni zaten oradadır ve ruh verilmesini beklemektedir. Ruhu kendisine verilince vatanı ve halkı için mücadele eden bir kahraman olur.

Sibirya Sahası Türk Destanlarında kadın ile erkeğin kapışmasına sıklıkla rastlanmaktadır. Bu dövüş tıpkı iki erkek kahramanın kapışması gibidir ve aynı olağanüstü etkiyi vermektedir. Kadın ile erkek yine uzun süren dövüşler yapar, bu sırada dağlar, ağaçlar yıkılır, dünyayı duman kaplar, göz gözü görmez.

Altay Destanı Üç Kulaktı Ay Kara At destanında kadın kahramanın Alp kıyafeti giyerek savaşa girmesi şöyle anlatılır:

Ne kadar kapıştılar bilinmez

Kara-Tas'ımın

Yenden tutması azaldı,

Yeri tutması çoğaldı

Yakadan tutması azaldı,

Yanlış tutması çoğaldı

Bunlar olurken

Evlendiği eşi Altın Sabar

Kadın elbiselerini çıkardı.

Alp elbiselerini giyindi.

Kara-Tas'ı ayırıp,

Sol yanında

Onu sağlama alıp,

Altın-Çarka ve Gümüş-Çarka alplarla

Kendisi kapıştı.

O güreşirken,

Altmış bin askeri

Kırıp geçirdi.

İki boynuza ildi,

Han göğe çıkardı(Dilek, 2007).

Hakas Destanı Kara Kuzgun'da da bir örneği görüldüğü üzere, kadınlarbazen de evlenmek istemedikleri talipleriyle büyük mücadeleye girişirler:

Üzüt kızı Üzen Arığ,

Kara yerde dayanamayıp,

Altı kez dönüp, ayakta durdu.

Yaka baştan kapıştılar,
Belden sıkıca tutuştular,
Düzenlice, iyice tutuşmadan,
Bir iki gün geçiriyorlar
İki günün sonunda
Vücuttan fena tutuştular,
Yakadan sımsıkı kapıştılar,
Yedi gün boyunca sarıldılar,
Yere, taşa düşmediler,
Dokuz gün boyunca kapıştılar,
Toza bulanmadılar(Ilgın, 2008).

Kadının eski Türk sosyal hayatında en az erkek kadar önemli bir yeri bulunduğu, yaratılma sürecinden günlük hayata kadar yaşamın her yerinde izi olduğu görülmektedir. Türklerin dünya anlayışında kadının “ana” ve “hayat arkadaşı” olmasının yanı sıra fiziksel gücü ve akli ile de erkeğin yanında yer bulduğu görülmektedir.

1.1.3. Ülgen:

Tanrıların kişiselleştirilerek tasavvur edilmesi bütün mitolojilerde olduğu gibi Türk mitolojisinde de mevcuttur. Eski çağ insanların var olduğuna inandığı ancak göremediği varlıkları hayal dünyasında çoğunlukla insana benzeterak açıklamaya çalıştığı görülür. Yunan mitolojisinde bulunan Zeus, Herkül, Afrodit gibi tanrı ve tanrıçaların insan şeklinde tasvir edilmesi gibi Türklerde de tanrı ve diğer uhrevî varlıkların fiziksel özelliklerinin insana benziyor olması dikkat çeker.

Altay Türklerinde yaratıcı tanrı olarak bilinen “Bay Ülgen” diğer Türk lehçelerinde ismi bu şekilde geçerse de Türklerin ortak tanrı tipini temsil etmektedir. İsmi başında bulunan “Bay” beylik gösteren bir unvandır. Asıl adı ise “Ülgen”dir (Ögel, Türk Mitolojisi I, 2010).

W. Radloff’a göre ise Türk mitolojisinde bilinen ilk tanrı Tengere Kayra Han’dır. Semanın onyedinci katında oturur ve evrenin yazgısını belirler. Ülgen Kayra Han’dan meydana gelen üç tanrıdan biridir (diğerleri Kızagan Tengere ve Mergen Tengere). Altay Türklerinde Ülgen, Ülgen Biy, Üç Kurbustan, Ak-Bırkan, Ülgen-Bırkan, Tuvalarda Han Hurbustu, Hakaslarda Han Tengri, İn-huday, Çayan-huday, Uluğ huday, Şorlarda Ülgen, Üş Çayan, Tokuz Çayan, Sahalarda Ürüün Ayı Toyon, adlarıyla anılır (Çapcıoğlu, 2015). Bütün iyiliklerin yaratıcısı olarak göğün onbeşinci ve onaltıncı katlarında yaşamaktadır.

Bazı kaynaklarda Kayra Han’ın oğlu olarak geçen Ülgen, M.N. Sepetçioğlu’nun Yaratılış ve Türeyiş isimli eserinde şu şekilde anılır:

Tanrı Kara Han, Er Kişinin konuşmasını dinlemedi bile; Er Kişiye cevap da vermedi. İnsanlara, yılana ve köpeğe döndü: “Ey insanlar ve bütün yaratıklar, cümleniz ölümü tadacaksınız! Ölüm sizi bu dünyada geçici yapacaktır. Öldüğünüz zaman yine bana geleceksiniz. Bu günden sonra kendi dünyanızda kendi emeğinizle yaşayacaksınız. İyiliği ve güzelliği seven benim güvencemde ve gözetimindedir. Benim adım Ülgen olacak artık böyle bilesiniz (Sepetçioğlu, 1998).

Sepetçioğlu’nun, eserinde Ülgen’in Kayra (Kara) Han ile aynı tanrı olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Bu durum Türk inanç sisteminde yer alan tek tanrılı din algısının bozulmaması amacıyla ilgili destanın değiştirilmesi sonucu ortaya çıkmış olabilir.

Abdülkadir İnan bu durumu şu şekilde açıklar:

Altay şamanistlerinin dua ve ilahilerinden anlaşıldığına göre en büyük tanrı Ülgen’dir. Güney Altay Şamanistleri buna Kuday derler. Kuzey Batı Moğolistan’da yaşayan

Soyutlar (Urenha) büyük tanrı olarak “Kayrakan”ı tanırlar. Katanov’a göre “Kayrakan” büyük han demektir. Bazı kamlara göre “Kayrakan” bütün tanrıların en büyüğüdür. Ülgen, Kızagan ve Mergen bunun oğullarıdır. Şaman dualarında ise Kızagan ile Mergen adını taşıyan iyi ruhlar Ülgen’in hizmetinde bulunan ruhlardır. Şaman dualarından anlaşıldığına göre Kayrahan muayyen bir tanrının adı değil, fakat büyük ruhların sıfatıdır(İnan A. , 2006).

Altay Destanı Kan-CeerenAttu Kan Altın Destanında bahsi geçen kahramanın Ülgen Biy’dennasipli (kut almış) olduğu söylenir:

Boş insan değilmişsin.

Birbirine benzer iki kavallı,

Bunları çeyiz almışsın.

Ülgen Biy’dennasipli,

Üç Kurbustan yaratmış,

Üç Bırkan’ın kız kardeşini almış,

Hünerli Kan Altın,

Kötü söyleyecek sözümüz yok (Dilek, 2007).

Hakas Destanlarından Han Orba’daşağıda verilen metinde de görüldüğü üzere “Tek Tanrı İnancı”na rastlanır. Aynı destanda don değiştirme, sihir, yer altı ve yer üstü dünyası gibi Şamanizm izleri ile karşılaşılmasına rağmen, tek olan tanrı ifadesinin birkaç yerde tekrarlanmasının, bazı araştırmacılar tarafından ortaya atılan, Türk inaniş sisteminin çok tanrılı bir din olduğu tezine karşı önemli bir delil olarak görülebilir.

Kötü niyetli Hara Molat,

Bana kötülük etmektesin.

Tek yaratıcının huzurunda

Bana kötülük etmektesin.

Ulu Tanrı’ya asi olmaktadır(Aktaş, 2011).

Birçok araştırmacının Türklerin inançları hakkında değişik savları bulunmaktadır. Tek tanrı inancı ile çok tanrılı bir dine inanma konusunda yaşanan bu görüş farklılıklarının ilk sebebi; Türk Mitolojisi ile ilgili araştırmaların büyük çoğunluğunun batılı bilim adamları

tarafından yapılmış olması, söz konusu araştırmacıların Türk kültürüne yabancı olmaları nedeniyle elde ettikleri bulguları yanlış ya da eksik yorumlamaları olarak düşünölmektedir.

Türklerin kut ve iye inançları Türk kültürünü ve inanç sistemini bilmeyen bir araştırmacı için nesnelere veya birden fazla tanrıya tapma şeklinde algılanmıştır. Varlık sebebini arayan, yaşamını sürdürebilmesine imkân sağlayan her türlü canlı ya da cansız maddeyi kutsal kabul eden arkaik dönem insanının önem atfetmiş olduğu kutsal varlık ve nesnelere birer ilah gibi değil de kutu olan, ruhu olan varlıklar olarak algıladığı söylenebilir.

Destan metinlerinde ve dolayısıyla Türk inançlarında Tanrı Ülgen; yaratıcı ve iyiliklerin sembolü olarak kabul görür. Yaşam döngüsünün, evrenin zıtların birlikteliği üzerine kurulduğu (gece&gündüz, yaz&kış, kadın&erkek, iyilik&kötülükvb.) düşünöldüğünde, bu zıtlıklar birbirini tamamlamakta ve yaşamın devamını sağlamaktadır. Karşıt güç unsuru olarak sınıflandırdığımız Erlik ile zıt bir karakter oluşturan Ülgen, destan metinlerinde ezeli ve ebedî olan yaratıcı unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2.Yardımcı Unsurlar

Destanların ana unsurlarının yanında, destan boyunca onlara yardımcı olan, doğum, ad verme, karşıt güç unsurları ile mücadele, evlilik gibi büyük olaylarda yanında olan varlıklardır. Destan metinleri tarandığında bunların çok çeşitli varlıklar olduğu ve değişik görevler üstlendikleri görülmüştür. Çalışmada tüm destanlarda ortak olan veya en çok karşılaşılan figürler ele alınarak örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

1.2.1.At:

Göçebe bir yaşam süren ve dönemin koşulları nedeniyle savaşçı yetişen bir toplum için atın önemi yadsınamaz. Savaşçı atıyla özdeşleşmekte ve kaderi bu hayvana bağlanmaktadır. Atın iyi yetiştirilmiş, sahibini kabullenmiş ve onunla bütünleşmiş olması binicisi için hayatî öneme sahiptir. Çünkü kaderi bu hayvana bağlıdır. Savaş esnasında öldürülürse sahibinin hayatı da tehlikeye girer. Dövüşte at öldürülürse efendisi tehlikededir. Uzun ve çetin göç yollarında dayanıklı olması yolculuğun bitirilmesi için çok önemlidir. Efendisi ölünce onunla bütünleşen bu hayvan da öldürülür ve çoğu zaman aynı mezara gömülürler.

At kurban olarak sunulan hayvanların da başında gelir. Altay göçebeleri için at diğer hayvanlardan daha değerli olması sebebiyle, tanrıya verilecek en makbul kurbandır (Harva, 2014). Göçebe Türk toplumlarının en değerli varlığı, hem bir yoldaş hem de geçim kaynağı olan attan Tanrı için vazgeçmesi, onu kurban etmesi bu insanlar için büyük bir özveri örneğidir.

Ahmet Caferoğlu, “*Türk Anomastiğinde At Kültü*” adlı çalışmasında mitlerde ve destanlarda atların olağanüstülüğünden şu şekilde bahseder:

Sibirya şaman Türk ve Moğol halk edebiyatında, umumiyetle at sürüsü, ilâhî bir menşe'e maliktir. Hele Yakut eposunda bahadırların atları, at sürüsü, ilahesi tarafından, sema âlemindeki güneş ülkesinden gönderilmektedir. Bunlar, malik oldukları üstün vasıfları dolayısıyla, kritik anlarda hem yakutça konuşan hem de sahibine hâkimane öğütler veren ve bundan dolayı da, ilahî ve sihri vasıfları haiz insan zekâsı üstünde, birçok fikrî meziyetleri de kendilerinde toplayan birer kuvvet veya kudret timsalidirler. Buryateposunda ise kahramanın atı tıpkı Yakut'larda olduğu gibi ya doğruca gökten iner yahut da ilâhî takdirle dünyaya gelir, müstakbel sahibi öksüz kahramanı büyütür, bazen de sahibinden daha zeki olur. Ordos Moğollarınca Çingiz Hanın atı da gökten inmiştir. Ebül-Gazi Bahadır Han “Çingiz'in han olması” bahsinde Çingiz'in düğününe uruk mümessili olarak gelen Gökçe'yi tanıtırken onun: 'arada bir, bana gaipten bir boz at gelir, ona binerek, göke çıkar, Tanrı ile konuşur gelirim' gibi

özel bir vasfa haiz olduğunu açıklamış ve bu yolla «at kültü» nün Moğollar arasında, ne kadar geniş bir yayılım sahası bulduğuna da işaret etmiştir. Diğer bir Moğol uruğu telakkisince ise, at uçarak kahramanını cehenneme götürüp sağlam geri getiren ilâhî bir kuvvettir (Caferoğlu, 2010).

Kahramanın en büyük yardımcısı, yoldaşı olan at, düşmanlarla, doğayla, ruhlar veya canavarlarla olan mücadelesinde destan boyunca yanından ayırmadığı birkaç şeyden biridir. Kahramanlara ad verme törenlerinde atlarının adıyla beraber anılması Sibirya Sahası Türk destanlarında sıklıkla karşılaşılan bir unsurdur.

Hakas Destanı Han Orba'da ad verme töreni şu şekilde aktarılır:

İlk olarak, erkek çocuğa

Ad vereyim:

“Ak nehrin kıyısında yaşayan,

Ak dağın ortasında evi olan,

Kara doru atlı Hara Han babalı,

Hara Tarğah analı,

Kandan kızıl doru atlı

Han Mirgen olasın.”

Şimdi, kız kardeşine

Ad vereyim:

“Ak nehir kıyısında yurtlu,

Ak dağın eteğinde evli

Kara doru atlı Hara Han'ın kızı,

Hara Tarğah analı,

Han Mirgen ağalı,

Altmış telli altın çathan,

Altın tüylü altmış guguk

Atı üstünde yırlayan

Kızıl kır atlı

Han Orba kız olacaksın ” (Aktaş, 2011).

Atı Ülgen’in yarattığına inanılır. At erkeğin ruhudur. Bu yüzden kutsal kabul edilir(Dilek, 2014).Destanlardaki at motifi, en az kahraman kadar doğüstü güçlere sahiptir. Hakas Destanı Kara Kuzgun’da da görüldüğü gibi kimi zaman insan gibi konuşur, kılık değiştirerek başka bir canlıya veya cansız nesnelere dönüşebilir:

Ay Kara at hayvan sesiyle kişnedi.

İnsan diliyle konuştu:

-Sahibim, yiğidim Kara Kuzgun

Bundan daha yüksek sıradağı aşacağız,

Kendi halkına han

Olan Han Kız’ın

Yurduna ulaşacağız.

Sen beni yüksek sıradağın üstünde,

Ak ota dönüştürürsün.

Kendin sivrisineğe dönüşüp,

Uçup gidersin (İlgin, 2008).

Birçok destan metninde olduğu gibi Tuva Destanı Haan-Tögüldür’de de at konuşur:

Büyük barış bayramı olmuştu.

Orada sekiz ayaklı

Belder-Ala atla

O zaman karşılaşmıştım.

Orada Belder-Ala at

Birinci olarak gelmişti.

Ben onun arkasından bir kuyruk mesafesiyle

Gelmiştim, deyip duran

Kan-Hüren'miş(Arçın, 2014).

Altay Destanı Oçı Bala'da at figürü tıpkı kahraman gibi istediği zaman kılık değiştirebilir:

Onu o zaman hallederiz.” dedi.

Bahadır Oçı Bala'nın

Yetmiş kulaç gök kargısını

Alıp değiştirip sol boynuz yaptı.

Altmış kulaç ak kargısını

Alıp değiştirip, sağ boynuz yaptı.

Kıymetli atı OçıCeeren

Yer iyesi kızıl boğa

Olup, kılık değiştirdi.

Kara yolun ortasıyla

Hızla koşturup gitti (Dilek, 2007).

Yine Altay Destanı Oçı Bala'dan verilen örnekte görüldüğü gibi atın verdiği mücadeleler de tıpkı kahramaninkiler gibi mübalağalı bir şekilde anlatılır:

Altın yeleli kızıl atı

Hızla uçup,

Acı acı böğürüp

Ağacı, taşı savurup,

Taş yığınlarını devirip,

Kara boğadan sakınmadan

Ona karşı geldi(Dilek, 2007).

Destan metinlerinde atların kahramanı yönlendirdiği, tehlikelerden koruduğu da görülür. Alday-Buuçu isimli destanda kimsenin aşamadığı denizi nasıl geçeceğini öğreten atının dediklerini yapan bahadır, hırçın denizi geçiverir:

O böyle kara kara düşünürken atı da:

“Erleri eri olsan da

Er aklın yetmez daha.

Ötede duran iki boş dağı koparıp

Arkadaki öndeki kancığaya

Çapraz bir halde asıp koyup

Günlük yerden fırlayıp gelip

Arka kancıgadakini koparıp öne atıp

Ön kancıgadakini öbür tarafa atarsın” demiş(Ergun & Aça, 2004).

Hakas Destanlarından Ay Huucın’da destanın kadın kahramanı bir aygır ve bir kısraktan dünyaya gelmiştir. Bu özelliği ile diğer tüm destan kahramanlarından ayrılmakta, ayrıca atın, ata – hayvan olarak bir insan doğurması dikkat çekmektedir.

Ala kula aygır

Ala kula kısrağı ile kız çocuğunu,

Koklayıp dururlar,

Sağ tarafından ala kula kısrağı

Kız çocuğu emmeye başlamış,

Sol tarafından,

Ala kula tay emmiş (Ergun P. , 2010).

Atın Türk destanlarında bu kadar önemli bir yere sahip olmasının sebebi, gerçek hayatta da sadece bir binek hayvanı değil dönem insanının en büyük yardımcısı, yoldaşı olmasından kaynaklanmaktadır. Zorlu coğrafi koşulların hüküm sürdüğü topraklarda yaşayan eski Türklerin atın evcilleştirilmesiyle akıncılıkta üstün duruma geçmiş olmaları, onları

çevrelerinde yaşıyan siyasî unsurlara karşı güçlü kılıyordu. At binme konusunda uzmanlaşan ve bunun sonucunda türlü başarılar elde eden bozkır insanının, bu hayvana kutsiyet verecek kadar bağlandığı ve destan metinlerine bu sevgiyi aktardığı görülmektedir.

1.2.2.Ulu / Yaşlı Kişiler:

Türk destanlarında Ak Sakallı İhtiyar Kişi/Akİhtiyar/Gök Sakallı Koca gibi kavramlarla sıklıkla karşılaşılan kişinin Hızır A.S. olabileceğine değinen Prof. Dr. Bahaeddin Ögel; Türk Mitolojisi II isimli eserinde(Ögel, 2010) Hızır anlayışından şöyle bahseder: “Hızır Türk kavimlerinde en yaygın bir inanış ve anlayıştır. Anadolu’nun en uzak köylerinde bile Hızır ile ilgili birçok inanışlar vardır. Eski Türk Kocaları, ad değiştirerek Hızır tanıtması ile ortaya çıkmışlardır. Türk edebiyatı ile şehir kültürlerinde Hızır, İslâmiyet şalı ve anlayışı ile devam etmişti.”

İslâmi ve tasavvufî kaynaklarda sıklıkla yer alan Hızır’ın insanüstü kabiliyetlerle donatılmış ve ölümsüz olma özellikleri bulunmaktadır. Hızır, şekil değiştirme, sınırsız kılığa girebilme özelliği bulunan bir varlıktır. Bir ihtiyar ya da genç, çocuk, kuş, tavşan vs. olabilir. Bir yerden başka bir yere anında gidebilir. Yardıma ihtiyaç duyan birinin yanında bir anda belirir ve aynı şekilde ortadan kaybolabilir. Hayvanları, bitkileri kendi amaçları doğrultusunda kullanabilir. Ölülerini diriltebilir. Havada, suyun üzerinde yürüyebilir(Ocak, 2012).

Hızır’a atfedilen bu özelliklerin, Türk mitolojisinde ve destan metinlerinde görülen don (kılık) değiştirme ve diğer doğaüstü güçlerle büyük benzerlikler göstermesi dikkat çekicidir. İslâmiyet sonrası Türk inançlarında yer bulan ve peygamberliği veya evliyallığı konusunda değişik görüşler bulunan Hızır karakterinin benzeri ihtiyarların eski Türklerde binlerce yıl önce var olduğu görülmektedir.

Türk destan metinlerinde sıklıkla karşılaşılan karakterlerden olan “Ak Sakallı İhtiyar”, Şor Destanı Altın Tayçı’da kahramanın adını verdiği gibi aynı zamanda ona yardımcı olmaktadır.

Ad koyamayınca,
Halk dağılıp gitti,
Oğlan adsız kaldı,
Yurttan çıkıp gitti,
Orada bakıp görse,

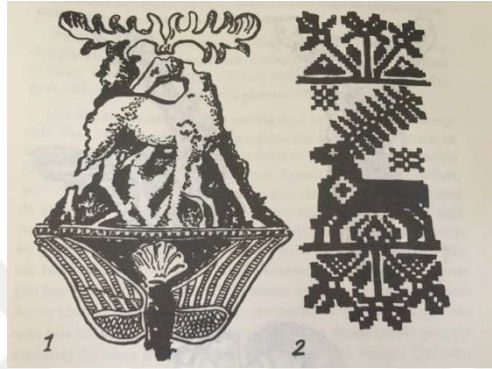
Bir Ak sakallı ihtiyar
Sakalını basıp gider.
Oğlan der kendi kendine
“Bu nasıl bir ihtiyar giden?”
Koşup vardı oğlan,
İhtiyarı tuttu kolundan,
Tutup alıp yedekleyip,
Evine alıp geldi,
“İhtiyar!” demiş, “Gel” demiş.
“Benim adım koy!”
İhtiyar söyler:
“Ak Kağan’ın oğlu,
“Ak kula atlı Altın Tayçı ol”
“Ak kula atın gezmediği,
“Su hiç kalmasın!
Altın Tayçı’nın basmadığı,
El hiç kalmasın!
Bahadıra yenilme” dedi.
“Yiğide tutturma” dedi.
“Sabah tan atanda,
Ak kula atın gelir kendisi,
Kazığa bağlanıp kalır,
Sana kesilen elbise,
Orada bağlı olacak”(Ergun M. , 2006).

İhtiyar motifi bazen de büyü ve sihir yardımıyla da kahramanın yanında olur. Tuva destanlarından Haan-Tögüldür'de sevdiği kızın yurduna ulaşmaya çalışan bahadırın karşısına çıkan ihtiyar, kızın yerini görebilmek için bir demir tencere, bir bakır tencere su, beyaz bakır borazan, sarı bakır borazan ve imbik yardımıyla yaptığı büyüyle kızın yerini söyler(Arçın, 2014). Bu örnekten yola çıkılarak ihtiyar motifini şamanlarla özdeşleştirmek de mümkündür.

İslamiyet'ten önceki Türk destanlarında bulunan ak ihtiyar yani ulu kişi simgesi kahramanın başı sıkışınca yardımına koşan, öğüt veren, yönlendiren, yol gösteren ona duacı olan kişidir. Manevî bir kılavuz konumunda bulunan Ak İhtiyar ya da Gök Sakallı Koca gibi isimlerle anılan karakter atalar kültürünün bir yansıması olarak kabul edilebilir. Türk destanlarında sözü dinlenen bilge insan tipi olarak karşımıza çıkan bu motif destanların en önemli yardımcı unsurları arasında sayılabilir.

1.2.3.Geyik:

Türklerde at ve kurt kadar kutsiyet verilen hayvanlardan biri de geyiktir. Antik çağlardan itibaren İskit – Sibiryaya toplumlarında şekillenen Türk kültüründe geyik, kutsal hayat ağacı ile birlikte, yaratıcı tanrıça olarak kabul edilmekteydi. Sibiryaya kültüründe güneş, altın ve geyik birbirleri ile özdeşleştirilmiş ve kabilenin kökeni olarak kabul edilmişti(Dalkesen, 2015).

Şekil 4. Yer ve göğün sembolleri olan İçasya geyikleri (Ögel, B. (2014) Türk Mitolojisi I, Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar, s.621, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları)

Bu hayvanın güzelliği ve bir görünüp bir kaybolması ona sihirli bir görünüm kazandırır. Dağların, vadilerin ve sarp kayaların hayvandır. Kurt nasıl göksel bir hayvan olarak nitelendiriliyor ve göklerin sembolü olarak tanımlanıyorsa, alageyik de yerlerin sembolü ve ruhu gibidir(Ögel, 2010). Her iki hayvan da insanların gözünde öyle önemli bir yere sahiptir ki Moğolların Gizli Tarihi'nde Cengiz Han'ın bir bozkurt soyundan geldiği, eşinin de beyaz bir dişi geyik olduğu yazar(Temir, 2010).

Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi kapsamında Bilge Kağan Anıt Mezarında 2001 yılında gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmaları neticesinde ele geçirilen hazine içerisinde iki adet geyik heykelciği bulunmuştur.

Şekil 5. Gümüş Heykelcik (Kuzuoğlu, R. Gökçek, G. (2005) 2003 Yılı Bilge Kağan Anıt Mezar Kazısı, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi)

Geyik motifi destan metinlerinde öncelikle yol gösterici olarak geçer. Kahramanlar ya da destan kişileri zaman zaman kılık değiştirerek geyik donuna girerken bazen de av hayvanı olarak karşımıza çıkar.

Közüyeke destanında avlanmaya giden kağan nişan almışken geyik konuşmaya başlar ve kağanın eşinin de kendisi gibi doğurmak üzere olduğunu ve bir oğlu olacağını müjdeler:

Ak Kağan baktı ki,

Kapak gibi kara kayanın

Biraz alt yanında

Koyu kahverengi maralın

Kel koltuğu görünüyor.

Çam ağacı yayını şimdi

Ak Kağan çekip çıkardı,

Ava, kuşa karşı hedefini şaşırılmaz

Altın uçlu okunu attı.

Yarım kulaç silâhını

Yanağına doğru tuttu

Attığı tarafta

Dişi geyik kara maral

İnsan gibi konuştu:

“Avlanacak bir şey bulamayıp,

Hiddetlenip atarak,

(Etimle) Karnını mı doyuracaksın?

(Postumu) Üzerine örtü mü yapacaksın?

Memelerimi sütle doldurmak için gezip,

Nazlı yavrumu karnımda taşıyıp,

Geniş Altay'ına geyik eklemek için

Ben şimdi doğurmak üzereydim.

Erke Tana hatunun,

Aynı benim gibi, ayı, günü

İyice yaklaştı,

Memelerinin sütü doldu,

Nazlı oğlunu bekliyor!" (Dilek, 2002).

Maaday-Kara destanındağöklerde yaşayan Üç Maral'dan birinin karnında saklı olan altın kaplı kutuyu bulursa esir düşen halkını, anne babasını, hayvanlarını zalim Kara Kula Kağan'dan kurtaracak olan Kögüdey-Mergen, Üç Maral'ı yeryüzüne çekip ortadakinin karnını vurur ve altın kaplı kutuyu bulur. Böylece ailesini ve ülkesini Kara-Kula Kağan'dan kurtarır (Naskali, 2015).

Türkler yerin ruhu saydıkları geyiğin avlanmasının uğursuzluk getireceğine inanmışlardır. Günümüz Anadolu halk anlatılarında da sıklıkla karşılaşılan geyik motifi bu hayvana verilen kutsiyetin günümüze ulaşmış izleri olarak görülebilir. Erzurum yöresinin Alageyik Efsanesinde dağ keçisi ve geyik avına meraklı bir genç her zaman kayalıklarda ava çıkar. Genç, bir zaman sonra köyde yaşayan güzel bir kıza âşık olur. Köy halkı onu bu av sevdasından vazgeçirebilmek için kızla evlenmeye ikna ederler. Düğün gecesi genç, kayalıklardan gelen geyik seslerini duyunca gelini teli – duvağıyla bırakıp geyiğin peşinden gider. Mevsim kış olduğu için kayalıklardaki oyuklardan birine düşer ve donarak ölür (Çevirme, 2010).

Ünsal Yılmaz Yeşildal, Mit'ten Destana Destandan Türküye; Anadolu Sahası Türk Folklorunda Geyik isimli eserinde Muhan Bali'nin Ağıtlar isimli eserinden Geyik avının uğursuzluk getirdiğini anlatan bir ağıdı aktarır:

Süre süre vardım bir geyiğin izine

Geyik çekti (beni) sarpın gözüne

Benden selam söyleyin emmim kızına

(Siz) gidin avcılar ben kaldım kayada

Tüfengi sıktım da tüfenk yarıldı

Kayadan düştüm de kolum kırıldı

Anama babama bu bir dert oldu

(Siz) gidin avcılar kaldım kayada

Azığım kayada asılı kaldı

Elbisem bohçada basılı kaldı

Nişanlım (köşede) kısılı kaldı

(Siz) gidin avcılar kaldım kayada

Emmime söyleyin yanıma gelsin

Sırmalı meşlahı tellala versin

Nişanlım güzeldir küçüğüme kalsın

(Siz) gidin avcılar kaldım kayada

Ana oğlunuz da kayadan kaysın

Dostlarım ağlasın düşmanım gülsün

Bir dahi geyik avına tövbeler olsun

(Siz) gidin avcılar kaldım kayada (Yeşildal, 2015).

Yörükler geyiği bolluk ve bereketin simgesi olarak görürler. Onlar mallarındaki ve çocuklarındaki artışı ya da azalışı, yaşadıkları yerdeki geyik sayısının artmasına ya da eksilmesine bağlarlar(Ocak, 2003). Anadolu'da halâ anlatılan evliyalar ile geyikler arasında geçen hikâyeler de geyiğin kutsiyetinin Anadolu Türk kültüründe halen devam etmekte olduğunu göstermektedir.

1.2.4.Kuş:

18. yüzyılda Orta Asya'daki seyahati esnasında Orhun yazıtlarını da keşfeden İsveçli Subay Strahlenberg'in Yakut Türklerini ziyaretinden vermiş olduğu ongunlarla ilgili şu bilgiler kuşun Türklerde ata hayvan olarak kabul edilmesini açıklaması bakımından önemlidir:

Yakutlara göre, yaratıklardan (Creatur) biri kutsal sayılır ve her kabile ile soy da bu hayvandan türediklerine inanırlardı. Bunlar, boyların kutsal saydıkları kuğu, kaz, karga vs. gibi hayvanlardı. Bunun için de bu hayvanlar hiçbir suretle yenmezdi. Fakat o hayvanın boyundan gelmeyenler için bir mesele yoktu. Başkaları pekâlâ diğer boyun kutsal hayvanını yiyebilirlerdi(Ögel, 2010).

Radloff'un derlediği Altay Yaratılış destanında dünya yaratılmadan önce heryer sularla kaplıydı ve Tanrı ile kişi (Erlık) suyun üzerinde iki kaz gibi uçmaktaydılar(Ögel, 2010).

Yine Altay Türkleri arasından V. İ. Verbitsky tarafından derlenip yayımlanan, Sümer ve Babil uygarlıklarında ve bazı kutsal kitaplarda benzerlerine rastlanan tufan efsanelerinde kuşların önemli rollerde buldukları görülür. Altay Türklerinin tufan efsanesine göre gemiyle sular üzerinde yükselen kutsal kişi gemi karaya oturunca suyun derinliğini öğrenmek için önce kuzgunu, sonra saksaganı, daha sonra kargayı en son olarak da güvercini gönderir. Kuzgun, saksagan ve karga birer leşe konarak görevlerini ihmal eder ancak güvercin gagasında bir dal parçası ile geri döner ve böylece karanın yakınlarda olduğu anlaşılır. Kutsal kişi (Nama) kuzgun, karga ve saksaganın kıyamete kadar leşle geçinmelerini, güvercinin ise kendisinin sadık hizmetçisi olduğunu ve kıyamete kadar kendi evlatlarıyla yaşamasını söyler (Aça, 2011).

Kuş motifinin destanlarda birçok çeşidi ile değişik görevler yüklenerek yer bulduğu görülür. Destanlarda en çok bahsi geçen kuşların bazıları doğan, kartal, kuzgun, saksagan, karga, güvercin, şahin, kuğu, leylek, guguk kuşu ve turgaydır.

Hakas Destanı Han Orba'da Altın Guguk Kuşu insan diliyle konuşur:

Hara Molat'ın yurdunda

Birdenbire karanlık basıp,

Şiddetli bir fırtına başladı.

Kuvvetli bir rüzgar gelip,

Büyüyen ağaçlar yere serildi.

Göz atıp görseler,

Kara bulutun üstünde,

Ak bulutun altında

Altın guguk uçuyor.

Hara Molat'ın yurdunu

Altın guguk kuş

Üç defa dönüp uçtu.

Han Mirgen'i görüp,

İnsan diliyle konuşuyor:

Kuş sesiyle ses veriyor: (Aktaş, 2011).

Dede Korkut Kitabında da kuşlardan bahsedilmektedir:

Serin serin tan yelleri estiğinde

Sakallı boz turgay kuşu öttüğünde...(Zeyrek, 2016).

Altay, Kazak, Tatar Başkurt ve Uygur Türkleri arasında yaygın olarak bilinen KoziKörpeş-Bayan Sulu destanında kuşlar haberleşmeyi sağlamalarının yanı sıra kahramana yardım da ederler(Aça, 2011). Destan metinlerinde özellikle Altay destanlarında konuşan, haber getiren, akıl veren kuşların yanında kahramanların ya da yardımcı karakterlerin kılık değiştirerek kuş oldukları, bu sayede bir yerden bir yere kolayca ulaştıkları da görülür.

Tıva Kahramanlık Destanı Alday-Buuçu'da saksagan ve kuzgun aşılmaz görünen coğrafyada geçit aramak için gönderilir:

Kulak salın hey,

Han-Buuday saksagan ile kuzgun tutup getirip

“Üç günü geçirmeden

Bu denizin geçitinin

Ucunu-başımı bulun” diyerek
Kuzgunu aşağıya gönderip
Saksağanı yukarıya fırlatıvermiş.
Üç gün sonra kuzgunla saksağan
Kanatlarını sürüyerek gelip:
“Nehir denen şeyin geçiti olur,
Tepe denen şeyin aşıtı olur,
Geçiti de yok,
Aşıtı da yok,
Yerle göğün ucuna dek
Serilip yayılmış şeydir” demişler(Ergun & Aça, 2004).

Kahramanın ya da destan kişilerinin don değiştirerek kuş kılığına girmesine Han Orba isimli destandan örnek verilebilir:

Ak bulutun altında
Mavi bulutun üstünde
Altın guguk donlu
Altın Harlıh geliyor.
Bunların üstünde uçup,
Altın Harlıh konuşuyor:(Aktaş, 2011).

Tuva Destanı Haan-Tögüldür’de de konuşan kuşlar bulunur:

Haan-Hereti kuş konuşmuş,
Böylelikle.
-Evet, evin-yurdun nerede?
Adın-lakabın kimdir?
Nereden çıktın sen?

Nereye varacaksın? diye,

Haan-Hereti kuş sormuş(Arçın, 2014).

Doğan destan metinlerinde sıklıkla adı geçen bir kuş türüdür. Bir ongun olmasının yanında Türklerde daha çok avcılıkta kullanılan bir ev hayvanıdır. Türkler onu evlerinin ve saraylarının bir süsü; hakanların ve yiğitlerin bir sembolü olarak görüyorlardı(Ögel, 2010). Bu heybetli kuş da destanlarda diğer kutsal varlıklar gibi doğaüstü özelliklere sahiptir. Şulmıs Şunu Destanında doğanın tasviri şöyle yapılır:

Gözleri bir aylık uzağı gören

Birbirine benzer iki doğanı

İki defa bağırdı(Dilek, 2007).

Han Orba destanında kahraman doğana benzetilerek tasvir edilir:

Buna öfkelenen Han Mirgen

Önünde duran ak dağları,

Ak doğan gibi geçmiş.

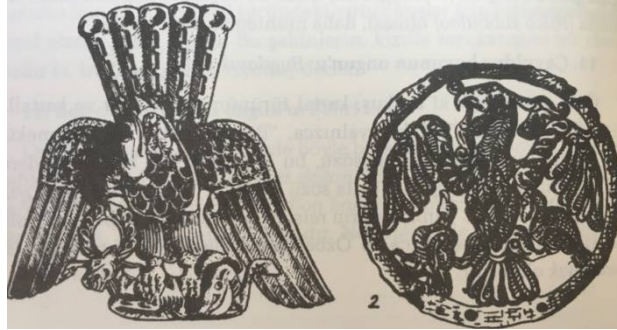
Ardında kalan mavi dağları,

Mavi doğan gibi aşmış.(Aktaş, 2011)

Destanlarda çok sık karşılaşılan kuş türlerinden bir diğeri de kartaldır.Çift başlı kartal simgesi Türk mitolojisinde Tanrıya açılan göğün kapısını bekleme göreviyle tanımlanmıştır(Ögel, 2010). Kartal motifinin bu şekilde kutsanmasının sebebi onun, güç ve kudretin sembolü olarak görülmesidir.

Bazı araştırmacılar tarafından Kuzey Sibirya'nın doğusunda yaşayan halk kültürlerinde özellikle Yakut Türklerinde “çift başlı kartal” motifinin bu kavimlere Ön Asya'dan geldiği söylenir. Ama Yakutların yaşadıkları bölge ile Orta Asya arasında büyük bir mesafe vardır. V.N. Vasilyev çift başlı kartal simgesinin; Sibirya ve Altay bölgelerinde yaşam alanlarının yanında uzun bir sırığın tepesinde bulunan ağaçtan yontulmuş ve “Öksöko” denilen bir kuş figürü olduğunu söyler. Bu sırık göğün direğini ve kuş da çift başlı kartalı simgeler. Bu direk yeryüzünün gökyüzü ve yeryüzü ile bağlantısını sağlar, kartal ise Yakut Türklerine

göre “Tanrı”nın gücü ver erkinin sembolü, Yakutların komşuları olan Dolganlara göre ise göğün kapısını kanatlarıyla koruyan efsanevî bir canlıdır(Ögel, 2010).

Şekil 6.Efsanevî Sibirya ve Macar arma kartalları (Ögel, B. (2014) Türk Mitolojisi I, Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar, s.396, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları)

Altay destanı Katan-Kökşin ile Katan-Mergen’de Orta Asya Türklerinde sıklıkla rastlanan kartal figürü ve Selçukluların devlet amblemi olan çift başlı kartal sembolüyle aşağıdaki şekilde karşılaşılır:

Kıymetli at Kara-küren

Ak başlı kartal olup,

Ak bulutun üstüyle,

Ay gibi göğün altıyla

Uçup duruyormuş.

İki düşmanın atları

İki kara kartal olup,

Ay başlı kartalı

Kıstırmışlar.

Kıymetli at Kara-ker

Yutup yuvarlandı,

İki başlı kartal olup,

Kanat çırpıp uçtu,

Dolanıp ak göğe çıktı.

Gök göğe gömülüp çıktı,

İki kara kartalla

Var gücüyle kavga etti (Dilek, 2007).

Şamanların veya alt, orta ve üst dünya kahramanlarının da don değiştirerek birçok kuş türünün kılığına girdikleri, bazı kuş türlerinin de abaahı ve iye olarak karşımıza çıktıkları görülür. Örneğin Yakut Destanı Er-Sogotoh'ta, yaşlanmış ama çocuk sahibi olamamış Sabıya Bay Hotun nine yıllar sonra hamile kalır ve çocuğunu doğurur. Doğum gerçekleşmesine rağmen çocuk ortada yoktur. Yüksek ve yüce gökten uçup gelen leylek; kendisinin üst dünyanın kâhini AyıCargıl kadın şaman olduğunu, oğullarını üst dünyanın askerlerinin eğitmek için alıp götürdüğünü, onu kırılmaz kemikli, dökülmez kanlı bir yiğit yapacaklarını müjdelemeye geldiğini söyler.(Ergun M. , 2013)

İncelenen destan metinlerindeki kuş figürleri diğer kutsal varlıklarda olduğu gibi olağanüstü özelliklere sahiptir: insan gibi konuşurlar, gözleri bir aylık uzak mesafeleri görür, kahramanı içine düştüğü zor durumlardan kurtarır, ona haber getirirler. Antik dönem insanların kuşlara bu özellikleri atfetmesinin nedeni, insan için ulaşılmaz görünen ve tanrının mekânı olduğuna inandıkları “han gökyüzüne” yükselebilmeleri, özgürce ve kendilerine nispeten daha hızlı bir şekilde istedikleri yere ulaşabilmeleri gibi nedenlerden dolayı bu hayvanlara büyük bir saygı beslemeleri olabilir. “Uçmak” kelimesinin ölmek anlamına geldiği düşünüldüğünde kuşların Yukarı Dünya ile ilişkilendirilmeleri mümkündür.

1.2.5.Boğa:

Boğa, Türk Mitolojisinde kuvvet ve kudretin simgesi olarak görülür. Oğuz Destanında Oğuz'un ayaklarının boğa ayağına benzetilmesi onun gücünü ve yenilmezliğini simgeler. Ecdat olarak da tasvir edilen boğa; Alp kişi ile olan benzerlik ve güç, kuvvet, kudret bakımından kahramanla kıyaslanır. Bu bakımdan yardımcı unsur olarak önemli bir yere sahiptir. Boğa motifi destan metinlerinde yer iyisi, yani kutsal vatanın koruyucu ruhu olarak karşımıza çıkar. Bazen de savaşılmaması ve yenilmesi gereken azılı bir düşmandır.

Boğa simgesi Türk kültüründe ata-hayvan olarak da yer bulur. Uygurların atası Buka (boğa) Tekin'dir. Buka Tekin de tıpkı Oğuz Kağan gibi, Uygurların ilk atası ve ilk hükümdarıdır(Bayat F. , 2011). İran tarihçisi Alaaddin Ata Melik Cüveynî'nin aktardığı Uygurların köken mitine göre, iki ağacın arasında beliren bir dağa gökten bir nur iner, dağ şişer ve buradan beş çocuk çıkar. "Babamız, anamız kimdir?" sorusuna insanlar ağaçla dağı göstermişlerdir. Uygurların atası kabul edilen bu dört kardeşin en küçüğü Buka Han, daha sonra Uygur cihan devletinin kurucusu olur(Cüveynî, 2013).

Şekil 7.Pazırık Kurganında bulunmuş ecdat boğa tasviri (Bayat, F., (2011) Türk Mitolojik Sistemi I, s. 184, İstanbul: Ötüken Neşriyat

Hakas destanlarından Kara Kuzgun'da boğa figürü hem konuşur, hem de yurdun tehlike içinde olduğu konusunda kahramanı uyarır:

Sert tepişli at koşuşu duyuldu.

Dağ sırtından sarı boynuzlu

Kara boğa aşp geldi.

Hayvan sesiyle kişnedi

İnsan diliyle konuştu.

“Baba yurdu sahipsiz kalıyor,
Ana yurdu boş kalıyor.
Sahibim, yiğidim, çatal başlı Çilbigen’i
Zırhı olup, ürküp gelmedim,
İğrentisi olup, tiksiniş gelmedim(Ilgın, 2008).

Ak-biy destanında da boğanın çok güçlü bir varlık olduğuna vurgu yapılır ve Erlik Biy’e hediye olarak sunulur:

Erlik-biy kızıl saplı kamçılıdır,
Kızıl-buurıl atıyla gelir.
O zaman siz şöyle deyin:
Kızıl saplı kamçını ver,
Kızıl-buurıl atını ver,
Biz sana ay gibi balta veririz,
Gök boğa veririz.
Gök boğa öfkelenip süstüğünde,
Süsüp yerin yedi katını yıkar,
Altay’ın altı katını
Alt üst eder, deyin.
Gök boğa yorulup geldiğinde
Ay gibi baltayla iki boynuzunun
Ortasına vurursan,
Onun gücü daha da artar,
İki, üç kat daha güçlü olur, deyin(Dilek, 2007).

Dede Korkut Kitabında Boğaç Han hikâyesinde çok güçlü bir boğayı öldüren Boğaç Han’ın kahramanlığına karşılık isim verilmesi olayı anlatılır: Bayındır Han’ın sert taşa

boynuz vursa un gibi öğüten bir boğası vardır. Dirse - Han'ın oğlu arkadaşlarıyla aşık oynarken boğa salınır ve oğlanlara kaçmaları söylenir. Dirse – Han'ın oğlu kaçmaz ve boğayla güreşmeye başlar. Dövüş sonunda boğayı yenen oğlana isim vermek üzere Dede Korkut çağrılır. Dede Korkut: “Bayındır Han'ın ak meydanında bu oğlan cenk etmiştir. Bir boğa öldürmüş senin oğlun, adı Boğaç olsun. Adını ben verdim, yaşını Allah versin!” der(Zeyrek, 2016). Boğa'nın gücü ve yenilmezliğinin vurgulandığı bu hikâyede, çocuğun boğayı zekâsını da kullanarak öldürmesi sonucu övülmesi ve ayrıcalık kazanması Türk kültüründe boğanın önemini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir.

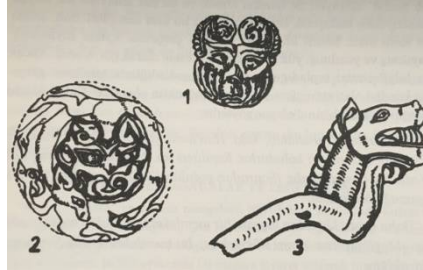
Bir boğa tarafından beslenip büyütülerek, olağanüstü güçlerle donatılan bir çocuğu anlatan Üç Kulaktı Ay Kara At destanı, Ergenekon destanındaki kurt tarafından büyütülme motifi ile benzerlik gösterir:

İri gözlü gök boğaysa
Çocuğu götürüp,
Ak dağın üstüne
Alıp çıkararak onu besledi,
Ne kadar besledi bilinmez,
O çocuk
Bir günde, bir yaş büyüdü,
İki günde, iki yaş büyüdü,
Altı yedi yaşa
Yettikten sonra
Ocak gibi kara taşı
Han göğe çıkardı(Dilek, 2007).

1.2.6. Kurt:

Kurt, Altay Türkleri için kutsal kabul edilen hayvanlardan bir diğeridir. Kurt tanrıyla ilişkilidir, öldürülmez, ismi doğrudan anılmaz(Dilek, 2014). Türklerde geleneksel olarak ata – hayvan olarak kabul edilen kurt üreme ile bağlantılı olarak görülebilir. Kurtla evlenen kadın motifi çok sık işlenen bir Türk motifidir. Ata – kurt halkını her türlü hastalık ve kötülüklerden koruyan büyük akraba / ata olarak görülür(Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri İnsan ve Toplum, 2013).

Bilindiği üzere Ergenekon destanında Göktürklerin yeniden türeyişi anlatılırken kurt, anne rolünde üremeyi ve soyun kurtuluşunu simgeler. Lin memleketinin askerleri tüm Göktürk soyunu öldürürken yalnızca 10 yaşında bir erkek çocuğunu küçük olduğu için öldürmez ama çocuğun ayaklarını keserek bataklığa terk ederler. Küçük çocuğu bulan ve kurtaran dişi bir kurttur. Aynı kurt daha sonra bu erkek çocuğundan gebe kalır ve bir mağarada on tane çocuk doğurur. Soyun devamı bu şekilde sağlanır (Ögel, 2010). Bir diğer efsanede kurt, sıkışıp kaldıkları yerden yol gösterip dağları aşarak halkının dünyaya açılmasında önderlik de etmiştir.

Şekil 8. Altay Hunlarının efsaneleşmiş kurtları (Ögel, B. (2014) Türk Mitolojisi I, Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar, s.23, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları)

Moğolların Gizli Tarihinde Temuçin'in (Cengiz Han'ın) cediti de bir bozkurt olarak geçer:“Çinggishan'ın cediti, yüksek Tanrı'nın takdiriyle yaratılmış bir bozkurt idi(Temir, 2010).”

Bahaeddin Ögel'in aktardığı Uygurca Oğuz Destanında Oğuz'a önderlik eden Gök Yeleli erkek bir kurttur:

Çadırları kurdurup derin uykuya daldı.

Tan ağarıyordu ki çadıra ışık daldı.

Bir erkek kurt görüldü, ışıktaki soluyarak!

Bir kurt ki gök yelesi! Bir kurt ki gömgök tüylü!

Bakıyordu Oğuz'a, ışıhta uluyarak!

Döndü bu kurt Oğuz'a, tıpkı bir insan gibi!

Ağzından sözler döktü, tıpkı bir lisân gibi!

Dedi: "Ey! Ey! Oğuz ey! Bilirim ne dilersin!

Urum'un illerinde, savaş yapmak istersin!

Ey Oğuz! Askerini, ben kendim güdeceğim!

Ordunun en önünde, ben de yürüyeceğim!"

Toplattı çadırını, Oğuz duyunca bunu,

Ordusuna gidince hayretle gördü şunu:

Bir büyük erkek kurt, askere öncü gibi!

Gök tüyü gök yelesi, yol veren izci gibi! (Ögel, 2010).

Ak Tayçı isimli destanda ihtiyar Ak Bökö bahadırın yeni doğan oğlunu canı karşılığında alıp besleyip, büyüten onu yiğit bir bahadır haline getiren, isim veren yani babalık eden Ak Börü isimli bir kurttur(Dilek, 2002).

Hakas Türklerinin destanlarından Altın Arığ'da bozkurt motifi don değiştirme olayı ile geçer. Halkına eziyet ederek, ülkelerinden çıkmalarına sebep olan iki kız kardeşin yaptıklarını gören yaşlı kadın bir bozkurt olarak ortaya çıkar:

Onlar gittikten sonra,

Üç kulaç boyundaki bozkurt,

Altay dağının üstüne çıkıp,

Koşmuş.

Dikkatli bakıp anlamış ki,

Ulu ülke darmadağın olmuş,

Ocak yıkılmış,

Bacası göçmüş.

Ak Denizin suyu sahihsizce,

Şırıldayıp akıyor.

Bozkurt hırlayarak silkinmiş,

Huiney adlı yaşlı kadına dönüşmüş(Özkan, 1997).

Hakas Destanı Han Orba'dabulunankurt motifi yine don değiştirmiş büyü ile ilgilenen Hara Marha isimli bir kızdır ve Han Mirgen ile evlenmek istemektedir. Kurt donundayken Han Mirgen'i takip eder ve karşılaştıklarında donundan sıyrılır:

Han Mirgen göz atıp görür ki,

Yüksek tepeyi aşarak

Dokuz kulaç uzunluğunda

Kara kurt ilerlemiş.

Han Mirgen'e yaklaştığında,

Kurt donundan sıyrıldı,

Altmış örgüsü sırtına serildi,

Elli örgüsü omzuna yayıldı.

Kız Han Mirgen'e gelip,

Sağ eliyle selam verdi,

Eşiğe basıp selam verdi(Aktaş, 2011).

Türk geleneksel kültüründe kutsal hayvan olarak yer alan kurt motifi hem soyun ilk atası olması açısından, hem sözü dinlenen, yol gösterici bir varlık olarak görülmesi ve saygı duyulması açısından önemlidir. Bozkurt sıfatı destanlarda Oğuz Kağan Destanında olduğu gibi gök yeveli kurt olarak geçer. Boz ve gök kelimeleri ile tanımlanması bu hayvanın göksel bir varlık olarak algılandığı, tanrısal bir özelliği olduğu şeklinde yorumlanabilir.

1.2.7. Ayı:

Altay ve Sibiryaya Türklerinde ormanın koruyucu ruhu olan varlık ayıdır. Orman kültürünün bulunduğu diğer toplumlarda da ormanın koruyucu ruhu olarak görülmesi ayıyı evrensel anlamda bu konuma getirmektedir(Bayat F. , 2012). Türklerde bulunan ağaç ve dolayısıyla orman kültürünün bir ürünü sayılabilecek ayının kutsallığı meselesi, ormanlarda yaşayan bu güçlü ve yenilmez görünen hayvana yüklenen bir görev olarak değerlendirilebilir.

Sibiryaya sahası destan metinlerinde ayı motifi korkuyla karışık bir saygıyla anılır. Tıva Destanı Alday – Buuçu'dayer oğlu olarak tanımlanan Dag – İrgek (ayı); Alday – Buuçu'nun ava gönderdiği çocuklarını tutsak alır. Çocuklarını kurtarmaya giden Alday – Buuçu ile Dağ – İrgek dövüşün sonunda kardeş olmaya karar verirler:

“Öldürülecek malın kanı alınır,

Öldürülecek kişinin sözü alınır ola gelmiş,

Söyler sözün nedir?” diye sorunca

Dag – İrgek (Ayı) bunun üzerine;

“Sonda doğan kardeşim de yok,

Önde doğan ağabeyim de yok.

Sana gelen dert benim olsun,

Bana gelen dert senin olsun,

Kardeşli – inili olalım! demiş.

“Bundan sonra bana karşı gelirsen

Ne yapılır?” diye

Alday – Buuçu sorduğunda:

“Senin bu okunun ucundan giderim!” deyip

Dag – İrgek (Ayı) ok başını yalayıp

Ant içmiş(Ergun & Aça, 2004).

Ayı, Sibirya Sahası Türklerinde kurt gibi hayvan – ata olarak da görülürdü. Şamanın hayvan – atanın kemiklerini ve tüylerini kullandığı elbiseleri kutsal kabul edilirdi. Başlıkları da ayının baş derisinden yapılırdı. Atanın şekline bürünen şaman insanî özelliklerden kurtulmuş olurdu(Ögel, 2010). Bu kıyafetlerle yapılan törenler ile hayvan – atasıyla bütünleşen şaman başka bir boyuta geçmektedir.

Türk mitolojik sisteminde kutsal sayılan her şeyin bir koruyucu ruhu vardır. Ayının da yer ya da orman ruhu olarak kabul edilmesi nedeniyle, kişinin ormana ya da yurda bilerek zarar vermesi halinde bu ruh/iye tarafından cezalandırılabileceği inancı bulunmaktaydı.

1.2.8.Tilki:

Altay ve Yakutlarda tözler (iyi ruhlar) arasında sayılan tilkinin eski çağlarda ataları simgelediği düşünülmektedir(Çoruhlu, 2015). Türklerde kutsal sayılan ve kurnazlık simgesi olarak görülen tilki, daha sonraları hilenin, yalanın simgesi haline gelmiştir.

Tilki Sibiryaya Sahası Türk destanlarında genellikle yer iyesi olarak anılır.

Örneğin Öloştöy destanında Erkin – Koo'nunErlik'in yurduna gitmesini engellemeye çalışan yer iyesi tilki motifi dikkat çekmektedir:

Taş dağın başından
Uzun kuyruğunu sürüyerek
Kızıl tilki koşarak indi.
“Taş dağın iyesi
Kızıl Tilki benim.
Üstünde aşdı yok,
Dolanıp geçilecek ucu yok
Erlik abı'nın yurdundan
Tekrar geri çıkamazmışsın.
Gidiş izin durur,
Geliş izin olmaz.
Ben Altay'ın iyesi tilki
Gerçeği söylüyorum” diye,
Kızıl tilki mırıldandı(Dilek, 2007).

Üç Kulaktu Ay Kara At Destanında olduğu gibi, tilki destan metinlerinde aynı zamanda avlanmaması gereken bir hayvan olarak da geçer:

Onların hayır duasını alıp,
Oradan ileri gittik.

O böylece gidip dururken,
Altı kulaç kuyruklu
Ateş alevi gibi kızıl tilki
Koşup çıktı,
Önünden doğruca yol boyunca geçti.
Alp Kan - Şoncılay
Atını geri çevirip
Tilkiyi kovalamayı düşündü.
Yıldız benekli at
Şöyle dedi:
“İyi sahibim Kan – Şoncılay, dedi,
Altı alpı serbest bıraktım, dedi,
Doksan alpı serbest bıraktım, dedi.
Bu tilkiyi kaçırsan,
O alpların yerine
Kendin düşersin, dedi.
O Alplerin yerine
Kendini sıkıştırırsın” dedi.
O zaman tilkiyi sürmeyip,
Kan – Ötkül’ün yurduna
Koşturdu(Dilek, 2007).

1.3.Karşıt Güç Unsurları

Çalışmanın bu bölümüne kadar değinilen varlıklar destanlarda ve Türk Mitolojisinde insanoğlunun iyi, faydalı olarak benimsediği canlılardı. Ancak Ülgen maddesinde değinildiği gibi yaşam döngüsünün devam edebilmesi zıtlıkların varlığına bağlıdır. Dünyanın varoluşundan bu yana birbirini tamamlayan bu iki unsurdan birinin yokluğu halinde diğerinin öneminin yeterince kavranamayacağı açıktır. İyinin karşısında kötü bulunmadığında iyi tanımının neye göre yapılacağı sorunuyla karşılaşılır. “Her şey zıttı ile kaimdir” düşüncesine binaen, insan yaşamında var olanların anlamına vakıf olmak için zıtlıkların mevcudiyeti zorunludur.

Bu başlık altında insanoğlu tarafından iyi ve güzel olarak kabul edilen varlıkların, destan metinlerinde karşıtı ve kötü, korkunç olarak tanımlanan kavramlar incelenmiştir.

1.3.1. Erlik:

Türklerin dünya tasavvuru genel olarak yukarı dünya (gökyüzü), orta dünya (yer yüzü) ve yer altında bulunan aşağı dünya şeklindedir. Aşağı Dünya’da bulunduğu inanılan ve günümüzde şeytan kelimesi ile karşılayabileceğimiz kötülüklerin efendisi olan Erlik yaşamaktadır. Onun dünyası karanlıklar içindedir. Erlik çekinilmesi gereken bir güçtür ve destanlarda kahramanlar onunla ya da çocukları, hayvanları, bahadırları ile mücadele etmektedir.

Bazen Tanrı ile birlikte zaten var olan kişi (Erlik), bazen de Ülgen’in dünyayı yarattıktan hemen sonra ilk yarattığı varlıktır. Altay Yaratılış Destanının çeşitli varyantları bulunmaktadır. Ögel, Verbitskiy’nin derlediği Altay Yaratılış Destanı’nı şöyle aktarır:

Yine günlerden bir gün, Tanrı Ülgen denize,
Bakarak duruyordu, şaşırıldı birden bire,
Bir toprak parçacığı, sulara yüzüyordu,
Toprağın üzerinde, bir de kil duruyordu.
Toprak üstündeki şey, dedi, nedir acaba,
İnsanoğlu bu olsun, insana olsun baba,

Görünmeğe başladı, insan gibi bir şekil,
Birden insan olmuştu, toprak üstündeki kil.
İnsanda toplanmıştı, her çeşitten yeterlik,
Bu ilk insanın ise, adı olmuştu Erlik. (Ögel, 2010)

İlk insan olan Erlik yaratıldıktan sonra, Tanrı'nın gücünü kıskanır ve onun lanetini üzerine çeker. Bunun üzerine yeraltında karanlığın hâkim olduğu Alt Dünya'da yaşamak üzere cezalandırılır.

Ziya Gökalp Erlik kelimesinin kökenini açıklarken “yerlik” sözcüğü ile ilişkilendirir. Yerlik, yerli demektir. Ona göre Erlik Han ile Yağız Yer = Kara Yer aynı şahsiyettir(Gökalp, 2015). Bu açıklamayla Gökalp, Erlik Han ile Alt Dünyayı birlikte tanımlamaktadır.

Altaylılara göre ise Erlik; kuvvetli, güçlü demektir. Bazı Türkologlar da Erlik kelimesini “erklig” sözcüğünün değişime uğramış şekli olarak açıklarlar (İnan A. , 1976). A.M. Gabain, Erlik ismini ölüm tanrısının adı olarak kaydeder(Patapov, 2012). Tüm bu tanımlamalara bakıldığında Erlik isimli varlığın ölüm ve yeraltı dünyasına ait bir güç olduğu sonucuna varılır.

Altay ve Yakut halklarına göre Erlik Ülgen'le birlikte dünyayı yaratmıştır. Ülgen iyi şeylerin yaratıcısı iken Erlik kötü şeyleri yaratmıştır. Alt dünyada yani yeraltında yaşar insanlara hastalıklar ve felaketler gönderir. Bazen de yeryüzüne elçilerini gönderip insanlara zulmeder(Dilek, 2014).

Bir Kam olan Nadya Yuguşeva Altay Türk inanışlarındaki Erlik'ten şöyle bahseder:

Erlik-biy'e Altaylılar “kara neme” (kara şey) “kara basan” derler. O hastalık, ölüm, kötülük getirir diye ona hep saygılı dualar okunur. “Akşamları şapkasız, örtüsüz dışarıya çıkmayın, Erlik-biy'in yardımcıları saçınızdan tutup canınızı götürür” derler bizimkiler. Erlik-biy yardımcılarını, ay şekli eskiyse (dolunay)insan ruhunu avlamaya gönderir. Onlar sadece insan ruhunu değilcevil hayvanların da ruhunu avlarlar(Yuguşeva & Tural, 2015).

Türk mitolojisinde Erlik Han'ın tasviri korku verici bir biçimde yapılmaktadır. O korkunç bir ihtiyardır. Gözleri ve kaşları kömür gibi kara, çatal sakalı dizlerine kadar uzamış, yaban domuzunun azı dişlerine benzeyen bıyığı kulakları üzerine yerleşmiş, çenesi tokmağa,

boynuzları ağaç köklerine benzer. Saçları kapkara ve kıvrıktır. Bir şaman duasında “Bindiği kara küheylan, dōşeđi kara kunduz derisinden, beline kuşak yetişmez. Göz kapağı bir karış, bıyığı ve sakalı kara. Kovası kişi göğsünden, kadehi insan kafatasından, kılıcı yeşil demirden, kürek kemikleri yassı demirden, dizgini kara ipekten, kamçısı karayılan.” denmektedir(Bilgili, 2017).

ŞulmuşŞunu destanında Erlik’in tasviri net bir biçimde aktarılır:

Onu işiten Kaldan-Kaan

Onlara şöyle sordu:

“Erlik-biy nasıl görünüşlüdür?

Nereden çıkıp gelir o?

İnsanın gözüne görünür mü?

İnsanın düşüne girer mi?” dedi.

Birbirine benzer yedi kam

Şöyle cevap verdiler:

“Erlik efendinin görünüşü,

Düz kara yüzlü,

Dağmık kara saçlı,

Bitişik kara kaşlı,

Sık kara sakallı,

Göl gibi gözlü,

Taştan yapılmış bastonludur” dediler(Dilek, 2007).

Kahramanın mücadelesinde karşıt güç unsuru olarak tanımladığımız Erlik Han, aynı zamanda kutsal bir varlık olarak da görülür. Çünkü kötülüğü temsil etmesine rağmen Erlik insanlar tarafından korku ile karışık saygı ile anılan ve ata olarak kabul edilen bir varlıktır.

Ölöstöy destanında Erkin-Koo isimli kahraman yer altı dünyasına inip, Erlik ile gerçekleştirdiği bir diyalogunda ona ata olarak hitap etmektedir:

Doksan iki anahtarlı
Dökme demirden sandığın içinden
İki başlı samur yavrusunu
Alıp Erkin-Koo'ya verdi.
“Dur, dur, ata Erlik,
Atının canını vererek,
Aklandın,
Kötü düşünceli mel'in
Âh, beni kandırdın” diye,
Erkin-Koo inanmadığı söyledi(Dilek, 2007).

Aynı destanda Erlik Han'ın yaşadığı yer olan Alt Dünya'dan güneşsiz ve korku veren bir yer olarak bahsedilir:

Kıymetli at Erke-küren
Koşturup uğultuyla geldi,
Perçemini yayıp geldi.
Erkin-Koo ise
Atını sıvazlayıp, şöyle dedi:
“Karanlık gece girince,
Can dostum oldun,
Uzak yola çıktığımda,
Güçlü kanadım oldun.
Erlik abı'nın yerine inip de,
Geriye sağ çıkar mıyız?
(Yoksa) Güneşsiz o yerde
Gümüş cesedimizi bırakırız mı?(Dilek, 2007).

Destanlarda kimi zaman Erlik ile kahramanın mücadelesi Erlik'in yenilgisiyle sonuçlanır. Kahraman tarafından korkutulup sindirilir. Tıva Kahramanlık Destanlarından Aldaay-Buuçu'da; oğlunu ve gelinini yitiren kahraman kutsal kitabını açıp baktığında Erlik-Lovun'un oğlunu öldürdüğünü, gelinini ise kaçırarak kendi oğluna eş yaptığını görür. Derhal Erlik'in yurduna at süren Aldaay-Buuçu'dan korkarak şekil değiştirip enik kılığına giren Erlik, Aldaay-Buuçu'ya kendisini öldürmemesi için yalvararak oğlunu diriltip, gelinini de geri gönderir.

Alday-Buuçu ata,

Erlik-Lovun kağanın otağının

Eşiğine koşturup gelip

Eşiği kamçıyla vurup açınca

Erlik-Lovun kağan yokmuş.

“Erlik-Lovun kağan,

Evde mi, yerde mi,

Ölü mü, diri mi?” diyerek

Yere inip otağa girince

Erlik-Lovun kağanın

Eşik sögesinde enik, it yavrusu olup

Dönüşüp kaldığını görünce,

Alday-Buuçu buna:

“Sen zalim kişi, beni görünce

Ola ola it yavrusu, eniğe mi

Dönüştün?

Sen zalimi kapıya

Çarpıp öldüreyim!” diyerek

Enik, it yavrusunu tutup

Kapıya dönünce

Erlık-Lovunkağan:”Bağışla,

Sana kurban olayım Alday-Buuçu,

Oğlunu da dirilteyim,

Gelinini de göndereyim,

Alıp git! diye yalvarıvermiş(Ergun & Aça, 2004).

Erlık Han’ın kahramandan korkması, ona yenilmesi ile mutlak iyilik kazanmış ve destan amacına ulaşmıştır.

İyilik ve kötülüğün mücadelesinin anlatıldığı destan metinlerinde büyük çoğunlukla yenilgiye uğrayan, kötülüğün timsali olan, lanetlenmiş, ölüm ve hastalıkların efendisi olan Erlık, her zaman mücadele edilmesi gereken bir karşıt güç unsurudur. Tek tanrılı dinlerde bulunan şeytan inancı ile çok büyük benzerlik taşıyan Erlık figürü, Türk inanç sisteminin tek tanrılı bir dinin izlerini taşıdığını göstermesi bakımından önemlidir.

1.3.2.Celbegen:

Celbegen yer altı ruhlarından biridir. Erlik ile ilişkilendirilebilir. Ona hizmet etmektedir. Kanının rengi kara ve sakalı çok uzun olarak tasvir edilir (Dilek, 2014).Bu yaratık hemen hemen bütün Türk topluluklarında farklı isim ve kavramlarla anılan mitolojik bir varlıktır. Kazaklar onu Jalmavız, Calmooz, Celmaguz, Altaylar Celbegen, Celven, Elbegen, Tuvalar Celbege, Hakaslar Çilbegen, Uygurlar Yalmavuz, Özbekler Yalmagız, Yalmovız, Başkurt ve Nogaylar Yelmavuz olarak adlandırırken Ruslarda bu yaratığa benzer Baba Yaga isimli bir tip bulunmaktadır. Anadolu sahasında da karşılaşılan bu yaratık burada Congalaz ya da Congalaz Karısı ismiyle yer bulur(Yıldırım, 2015).

Korkunç görünümlü bu yaratıkla Sibiryah Sahası Türk Destanlarında sıklıkla karşılaşılmaktadır.

Altay Destanı Altay Buuçay'da Celbegen'in tasviri şöyle yapılır:

Buradan ileri gidersen,
Dokuz yolun kavşağı var.
Dokuz yolun kavşağında
Doksan dokuz köşeli
Doksan dokuz bacalı
Kara saray durur.
O sarayda yaşayan
Dokuz başlı Celbegen var.
Onun başlarının kenarında
Üç yaşındaki koyun büyüklüğünde
Kızıl kahverengi ben var (Dilek, 2002).

Kara - Taacı Kıs destanında ağabeyini ararken Celbegenin yurduna ve sarayına giden bahadır onun eşinin ikram ettiği yemeği geri çevirir:

Bunu işiten Celbegen

İyice horlayıp, yatıp uyudu.

Altın Targa ayağa kalkıp,

Dört kulplu bronz kazanı,

Ateşe astı,

Eti, yağı kaynattı.

Yılan, kurbağa etinden

Bir tabağa koyup verdi.

Anlı, şanlı BoodoyKoo

Şimdi şöyle dedi:

“İnsan başını kâse yapan

İnsan kanını su yerine içen

Birinin verdiği yemeği

Yemek istemiyorum.” dedi(Dilek, 2007).

Şor Destanı Ak Kağan’da kahramanların Çelbegen’i öldürmesi şöyle aktarılır:

“Üç yiğit oğlanla

Ben tutuşup göreyim.” demiş.

Dokuz Kara Mongus’un

Üç yiğit oğluyla

Yedi başlı Çelbegen karşılaştı

“Siz üç yiğitsiniz,

Atı neden takip ediyorsunuz?”

“Ak kızıl atın yanında

Duruyor musun sen? demiş.

Üç yiğit oğlan aynı anda kamçılarını kaldırdı,

Birlikte Çelbegen’e vurdular,

Yedi başını birden kopardılar(Ergun M. , 2006).

Destanlarda bazen yedi başlı, bazen dokuz, bazen de yetmiş yedi başlı olarak tasvir edilen Celbegen, insan eti ya da kanıyla beslenen, korkunç görünümlü bir yaratıktır. Kahramanın mücadele ettiği karşıt güç unsurlarından biri olan Celbegen destanlarda bahadır veya yardımcı unsurlar tarafından sürekli yenilir veya öldürülür.

1.3.3. Alt Dünya:

Türk inanışlarında dünya tasavvurunun üçe ayrıldığı yukarıda belirtilmişti. Gökyüzü, yeryüzü ve yeraltından oluşan bu dünya tasavvurunda, yeraltında Erlik'in, onun ailesi ile askerlerinin, iblislerin ve diğer kötülüklerin yaşadığına inanıldığı destan metinlerinden anlaşılmaktadır. Yakut destanlarından Er-Sogotoh'ta "Alt Dünya" olarak adlandırılan yer altı dünyası şu şekilde tasvir edilir:

Ancak ondan sonra,

Alt Dünyaya

İnmeye başladı gibi,

Pişmemiş balık çorbası gibi,

Boz karanlık dünyalardan,

Kıvrıla kıvrıla geçip yorgalayıp gitti.

Pişmemiş göl balığı çorbası gibi,

Sisli dünyalardan,

Bükülüp sokulup girip geldi.

Kertik güneşli,

Kertik aylı,

Zıplayıp koşan böcekli,

Sıçrayıp dolaşan solucanlı,

Tek ayakla koşan karıncalı,

Gölge olup dolaşan Abaasılı,

Oradan oraya gezen Abaasılı,

Dünyaya varmıştı.

Dokuz sinsi oyunlu burnu,

Doğruca geçerek,

Udugan'ın ölüm bulup uluduğu

Dünyaya gelmiş(Ergun M. , 2013).

Kahraman, maceralarını yaşarken bazen yukarı dünyaya, bazen de alt dünyaya yani Erlik'in dünyasına seyahat eder. Alt dünya günümüzdeki cehennem tasvirinin bir örneği gibidir. Orada yaşayan varlıklar; yılanlar, canavarlar, kötü ruhlu insanlar, şeytanlar/abaasılardır. Kötülük yapmak isteyen bu varlıklar bazen kahramanı, bazen sevdiği kızı ya da eşini, bazen ailesini veya halkını alt dünyaya indirerek tutsak eder, orada onlara türlü işkenceler uygularlar.

Er Sogotoh Destanında karşılaşılan alt dünya tasviri şöyle devam eder:

Koşuşturan abasılar,
Gölgeleri geçişen cinler,
Alt Dünyayı,
Dokuz Ölçüsüz hileli,
Burunları geçip,
Yedi sinsi tuzaklı,
Büyülü burnu geçerek
Böyle giderken,
Birden, bir anda,
Ayı dünyası serilip görünmüştü.
“Vay bu Abası dünyasında,
Ayı dünyası,
Nasıl var olabilir” deyip
Buraya girip de,
Yolunda ilerlerken(Ergun M. , 2013).

Maaday – Kara destanında Erlik-Biy'in kızı tarafından anne ve babası öldürülen Kögüdey – Mergen, intikam için önce Erlik-Biy'in kızını öldürür. Ardından Erlik-

Biy'icezalandırmak için yer altına iner. Burada karşılaştığı manzara şudur: Ay ışığı girmeyen, güneş ışığı olmayan karanlıklar dünyasında önce ağaca asılı bir atla karşılaşır. Atın suçunu sorunca yeryüzündeyken pek çok insanı teptiğini öğrenir. Sonra sırasıyla, iki boynuzuna dökme demir bağlanan ve suçu pek çok insanı süsmek olan bir boğayla, birçok insanı ısırılmış ve bu yüzden ağzına demir dişli kıskaç bağlanmış bir köpekle, yedikleriyle doymayan, giydikleriyle örtünemeyen ve suçları kendi mallarıyla yetinmeyip başkalarının mallarını gasp etmek olan bir kadın bir erkekle karşılaşır. Bunların yanında bindiği atı doyurmayan, ata acımayan, insanlar arasında laf taşıyan, iftira atan, kapı dinleyen, başkalarını gözetleyen, yurduna, ailesine bakmayan, durmadan çekişen, hayvan ve kuşları gereksiz yere öldüren ve orta dünyada yaptıklarının bedelini burada ödeyen insanlarla karşılaşır(Naskali, 2015).

Türklerin dünya tasavvurunda sınıflandırma şu şekildedir: Yeryüzü insanlara tahsis edilmiştir. İyi insanların ruhları gökyüzüne gider. Yer altı karanlıklar ve kötülükler ülkesidir. Cehennem kavramıyla karşılayabileceğimiz yer altı ülkesine kötülerin ruhları gider ve orada cezalandırılırlar.

Ziya Gökalp yer altı ülkesinin dokuz tabakadan oluştuğunu söyler. Burada bulunan güneşin ışıkları korkunçtur ve kötülerin ve onların peşine takılanların ruhları buradadır. Cinler, Aynalar, Körmösler, Ötkerler, Yaman Üzütler burada bulunan çeşitli ruhlar olup Erlik cehennem hâkimi olarak yeraltının beşinci ya da dokuzuncu katında siyah bir taht üzerinde oturur (Gökalp, 2015).

Öyle anlaşılıyor ki bölge insanların Alt Dünya, yalnızca kötülerin ya da Erlik'inyaşadığı bir mekân değil, aynı zamanda yeryüzünde suç işleyenlerin cezalarını çektikleri bir cehennem olarak da tahayyül ediliyordu. Bu göstergeler ışığında Sibiryahahasında yaşayan Türklerde ölümden sonra bir hayat olduğu inancının mevcut olduğu söylenebilir.

1.3.4.Yılan:

Türklerde kutsal sayılan ve korkulan, saygı duyulan ve bazı topluluklarda iye olarak kabul edilen bir hayvandır. İbrahim Dilek, Altay ve Yakutlarda yılanın nasıl algılandığını özetle şöyle aktarır:

Altay Türklerine göre ak yılan kutsaldır ve öldürülmez. Altay iyesinin ak yılan şeklinde görüldüğüne inanırlar. Bazı durumlarda da yılan, su iyesi şeklinde görülür, Bu yüzden sudaki yılan öldürülmez. İstisna olarak gün batısına doğru sürünen yılanlar felaket habercisi olarak kabul edildikleri için öldürülürler(Dilek, 2014).

Altay Yaratılış destanında Tanrı köpekle birlikte yılanı insanoğlunun başına bekçi olarak bırakır. Erlik, yılanın içine girerek insanı kandırıp canlandırır. Bundan dolayı Tanrı insanın ondan tiksineceğini, gördüğü yerde onu öldüreceğini söyleyerek yılanı lânetlemiştir (Dilek, 2014). Bu inanış üç büyük semavî dinin kutsal kitaplarında geçen ve şeytanın yılan kılığına girerek ilk insanı kandırdığı ve cennetten kovulmasına sebep olduğu hikâye ile benzerlik göstermektedir.

Yılan hem yeraltında hem yer üstünde yaşayabilmesi, yeraltına indiğinde ölümler dünyasına geçiyor olması, ölmüş ataların ruhlarıyla irtibat kurması, yer üstüne çıktığındaysa canlılar dünyasına geçmiş sayılması ile iki dünya arasında gidip gelebilen bir hayvan olarak kutsallık taşımaktadır. Kabuğunu değiştirip hayatını sürdüren yılan bir ölümsüzlük simgesi, sağlığın temsilcisi olarak da kutsiyet kazanmıştır(Yeşildal, 2018).

Şulmıs Şunu Destanında da görüleceği gibi destan metinlerinde yılanı karşı duyulan saygı ile karışık korku açık bir şekilde aktarılmaktadır:

Kara çukura vardığında,
İki başlı ok gibi yılanın
Tıslayıp durduğunu görürsün,
Yerin üstünde
Onu yenecek bir şey yokmuş.
Kara çukura varana kadar,
İki bronz üzengini

İki ayrı yandan tep,
İki başlı ok gibi yılan
Rüzgâr gibi süzülüp gelir,
Gelip iki üzengiye değer” dedi(Dilek, 2007).

Hakas Destanı Han Orba’da Han Mirgen ile karşılaşan çift kanatlı karayılan dağ iyesidir:

Altın Dağın sisini aşıp,
Oraya girdiler.
Dağın üstünde ay ve güneş parıldıyor.
İçi altındandır, parıldıyor.
Çifte kanatlı kara yılan
Orada yatmış.
Yiğitler oraya gidip selam verdiler.
Çifte kanatlı karayılan,
Han Mirgen’i tanıyıp dedi:
“Benim üstümde oturmaya
Geniş yurdun üstünde,
Kara yerin altında
Alp doğuşlu yoktu.
Sadece sen dayanıp ve oturup,
Çifte kamçıyla vurursun,
Sen güçlü yaratılmış,
Yiğit Han Mirgen idin.”
Çifte kanatlı yılanla
Yiğitler vedalaşıp

Altın Dağ'dan çıktılar(Aktaş, 2011).

BÖLÜM II

SİBİRYA SAHASI TÜRK DESTANLARINDA KUTSAL NESNELER

Sibirya sahasında yaşayan Türk destanları incelendiğinde sadece insan ve hayvanların değil doğada bulunan cansız nesnelere de kutsal sayıldığı görülür. Yaratıcı olan Tanrıya duyulan saygı sebebiyle yarattıklarına da aynı saygıyı gösterme düşüncesi eski Türk topluluklarının hayat felsefesi olmuş görünmektedir.

Kutsal olarak nitelendirilen nesnelere ilk maddesinde Yer – Su unsurları ve Türk kültüründeki önemleri destan metinlerinden verilen örneklere incelenmiştir.

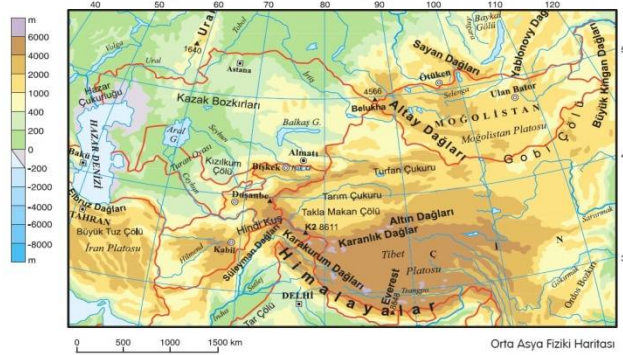
2.1. Yer – Su Unsurları

Türk kültüründe bulunan en dikkat çekici sistemlerden biri Yer – Su inancıdır. Türklerin doğada bulunan tüm varlıklara duydukları saygıya yukarıda değinilmişti. Hemen hemen tüm yeryüzü şekillerinin, dağların, ormanların, nehirlerin, göllerin, mağaraların ve hatta taşların bir ruhu olduğu düşünülürdü. Bunların hepsinin birleştiği kaynak Toprak – Ana yani Yer – Ana idi. Fuzuli Bayat Mitolojik Ana olarak isimlendirdiği bu inancın zamanla Umay kültüne dönüştüğünü ifade eder (Bayat F. , 2012). Özellikle doğanın korunması ve doğa olaylarının düzenlenmesinde son derece aktif olan Yer-Su ruhları, yaşamın dengesinde önemli rol oynarlar. Destanlarda sıkça bahse konu olan Yer-Su unsurları bu başlık altında incelenmiştir.

2.1.1. Yer – Su (Toprak - Vatan):

Türklerin anavatanı diye gösterilen bölgeler içinde Altay Dağları, Tanrı Dağları – Kuzeybatı Asya sahası (bugünkü Kazakistan'ın doğusu ve İrtiş – Ural arası), Altaylar – Kırgız bozkırları bölgesi, Kingan silsilesi, Shan-si, Ordos ve Kansu toprakları dâhil olmak

üzere Çin'in umumen kuzey tarafları ve Baykal Gölünün güney – batısı sayılmaktadır (Gömeç S. Y., 2014).

Şekil 9.Orta Asya Fiziki Haritası (<http://www.yardimcikaynaklar.com>)

Türkler için yaşadıkları coğrafya yani vatanları her zaman kutsal kabul edilmiştir. Tanrının kendilerine bahsettiği ve üzerinde hüküm sürdükleri topraklar “ana” kimliğiyle özdeşleştirilmiş, inançlar toprağın vericiliği üzerine şekillenmiştir.

Türk mitolojisinin en eski katmanında önce başlangıcı sağlayan yani doğumu simgeleyen ve sonra ölümle ikisini birleştiren Mitolojik Ana ya da daha somutlaşmış bir kavram olan Yer Ana varlığı görülür.

Gerçekle hayali, maddî olanla manevî olanı kesin olarak ayıramayan arkaik dönem insanı, sürekli doğan, üreten, yaşlanan tabiatı canlı bir vücut olarak algılamıştır. Böylece gelişen tabiat kültü bağımsız bir varlık olarak algılanan Yer Ana kültürünün oluşmasını sağladı (Bayat F. , 2012). Yere “ana” olarak hitap edilmesi ve kadınla ilişkilendirilmesi; bir kadın, bir anne gibi sürekli vericiliği ve bağrından insanoğluna türlü nimetler sunması nedenlerine bağlanabilir.

Altay Tatarları arasında her kabilenin yaşadıkları yerdeki dağ, deniz veya göllerin birer ruhu olduğu ve bu ruhların bölgeyi korudukları inancı vardır (Harva, 2014). Hakaslar, insanoğlunun yaşadığı bölgenin merkez olduğunu belirten çir-suu (toprak/yer-su) veya ortızı çir (orta toprakların yeri) tanımlarını kullanırlar. Çir-suu (yer-su), destan ve folklor dilinde vatan kavramının karşılığıdır (Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri Kainat ve Zaman Nesnelere Dünyası, 2013).

Altay Destanı Katan-Kökşin ile Katan Mergen’de kutsal Altay’ın tasviri şöyle yapılır:

Şimdiki insanlar yokken
Yazı, kışı sert geçmez
Yaz mevsimli Altay'da,
Gecesi, gündüzü bilinmez
Gündüz gibi Altay'da,
Yaş ağacın yaprağı sararmaz,
Çam ağacının yaprağı sararmaz,
Ötücü kuşların sesi dinmez,
Altmış altı dağın
Altın başlı zirveleri
Parlayıp duruyordu(Dilek, 2007).

Yer-su kültü zamanla gelişmiş ve büyük imparatorluklar devrinde vatan kültü derecesine yükselmiştir. Gök Türk İmparatorluğu devrinde Yer-su ruhlarının mahiyetini Orhon yazıtlarından anlamak mümkündür. Gök Türk'lerin "ıdık yer-sub" (mukaddes yer-su) ile ifade ettikleri mefhum hem koruyucu ruhlar hem vatan idi(İnan A. , 1976).

Kültigin yazıtının doğu cephesinde Yer – Su ruhlarının, Tanrı ile birlikte hareket eden ve Türk Halkının felaketlere uğramasını istemeyen koruyucu ruhlar olarak bahsi geçer:

"...Çin hakanı için (böylece) fetihler yapmış, ülkeler almışlar. Türk avam tabakası şöyle demiş: 'Devlet sahibi (bir) halk idim; devletim şimdi nerde? Kimin için ülkeler fethediyorum?' der imiş. 'Hakan sahibi bir halk idim; hakanım nerde? Hangi hakana hizmet ediyorum?' der imiş. Böyle deyip Çin hakanına düşman olmuş.

Düşman olmuş (fakat) kendini düzene sokup (iyi) örgütlenememiş, yine (Çinlilere) bağımlı olmuş. (Çin halkı) bunca hizmet ettiğini düşünmeden 'Türk halkını öldüreyim, neslini yok edeyim' der imiş. (Türk halkı) yok olmak üzere imiş. Yukarıdaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İltiş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki."

Yaşadıkları bölgeye büyük önem veren, bağımsız yaşadıkları toprakları kutsayan Türklerin onu korumak için her devirde büyük mücadeleler verdiği malumdur. Destanlarda da bu mücadeleleri sıklıkla anlatmışlar, yurtlarını, hayvanlarını, özgürlüklerini ellerinden alan düşmanlarına karşı verilen savaşlar olağanüstü biçimlerde tasvir edilmiş, ana – baba veya sevgili gibi kutsal görülen vatan toprağı için gerekirse can verilmiş ama toprak düşmanlara teslim edilmemiştir. Bunun yanında vatan toprağında bulunan koruyucu ruhların da kendilerini her türlü kötülük ve felaketten korudukları inancına sahip olan Türkler onlara her zaman saygı göstermişlerdir.

2.1.2. Demir Dağ / Dağ :

Kutsal dağ kültü pek çok Türk destanında olduğu gibi Sibirya Sahası destanlarında da sıklıkla karşılaşılan unsurlardandır. Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan dağ, destanlarda ata veya ataların ruhlarının yaşadığı yerdir.

UnoHarva'nın aktardığı eski bir Altay Yaradılış efsanesinde; Ülgen dünyayı yaratırken üzerinden güneş ve ayın hiç eksik olmadığı “altın bir dağın” (altın tu) üzerinde oturuyordu. Daha sonra bu dağ (yani gökyüzü) yavaş yavaş aşağıya doğru indi ve dünyaya gölge yaptı(Harva, 2014).

Altay Türklerine göre dağların iyeleri vardır ve bu iyeler insanlara nimetler verir. Onlara saygısızlık yapılmamalıdır. Bu durumda cezalandırıcı olurlar. Kutsal kabul edilen dağlara çıkmak, onun ağacını kesmek, taşını kayasını yerinden oynatmak, orada yaşayan hayvanları avlamak yasaktır (Türk Kültürü El Kitabı, 2015).Kadınlar bu dağlara özel bir saygı göstermek zorundadır. Kutsal dağlara çıkamazlar, yakınında bulduklarında başlarını örterler. Kadınların uyması gereken bu davranışlar kocalarına ve ailenin erkek büyüklerine göstermeleri gereken saygı gibidir(Dilek, 2014).

Altay Destanı Maaday Kara'da dağ “ata”, orman “ana” olarak geçer:

Alp pehlivanı, yiğidim,

Altay'ına döndü.

Ay altında yaylanan

Ala dağa “ata” dedi,

Güneş altında uzanan,

Alacakaranlık ormana “ana” dedi (Naskali, 2015).

Dağ, kahramanlarnevi bazen de mezarıdır, kahramanların ruhları burada yaşar. Ataları burada bulunan halk da dağa büyük saygı gösterir.

“Yavrum, dedi,

Altın tabut yap, dedi,

Ak dağın başına

Alıp çıkararak,

Gömelim” dedi.

Altın tabutu yaptı,

Dedesini ona yerleştirip,

Ak dağın başına

Alıp çıkarıp,

Gömdüler(Dilek, 2007).

Altay destanlarından Üç Kulaktı Ay Kara At isimli destanın yukarıdaki metninde ata mezarının dağa yapılması geleneği görülür. Eski Türklerin mezarlarını dağlara, ırmak kenarlarına, ormanlık alanlara, ağaçların tepelerine astıkları bilinmektedir. Yapılan kurganların içine ölen kişinin günlük hayatta kullandığı eşyalar, atı ve hatta hizmetkârları da öldürülerek konulurdu. Türklerde ahiret inancının mevcut olduğu bilgisinden hareketle, ölünenin rahatı için mezarların da dokunulmaz ve saldırılardan uzak olması gerektiği için bu uygulamalara başvurdukları düşünülebilir. Bu geleneğin temelinde atalar kültürüne bağlılıkları ile bilinen Türklerin, atalarının ve ölen kişilerin mezarlarını da kutsadıkları, iyesi olduğunu düşündükleri dağ, ağaç, su gibi yer – su unsurlarının mezarları koruyacağına inanmaları da diğer bir sebep olarak görülebilir.

Gönülden ırak kalmış,

Anasının güzel yurduna

Erleri eri varmış.

Uzağın uzağında Hanım sırtını

Bakıp görmüş(Ergun P. , 2010).

Ay Huucın isimli bu Hakas Destanı metninde dağın yamaçlarından hanım sırtı olarak bahsedilmiş ve dişil kişileştirme yapılmıştır. Anne motifi ile ilişkilendirilebilecek bu anlatımındağın insanı koruma, barınmasını sağlama, yiyecek sunma gibi özelliklerinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Gökyüzünün sonsuzluğu ve ulaşılmazlığı karşısında onu tanrı ile ilişkilendiren insanoğlu, dağların heybeti ve gökyüzüne kadar yükselmesi sebebiyle onu da tanrı mekânı olarak

algılamış olabilir. Bu yüzden yaratıcıya daha yakın olmak isteyen insan, dağlara çıkarak dua eder, atalarının mezarlarını dağlara, yüksek tepelere yaparlardı.

2.1.3. Mağara:

Türk kültür tarihine bakıldığında mağaraların özel ve önemli bir yere sahip olduğu görülür. Türk mitolojisinde mağara önceleri Mitolojik Ana kültü daha sonra Umay kültü ile bağlantılı olarak gelişmiştir. Zaten dışıl bir konumda olan Yer Ana ve onun rahmi olan mağara doğurganlık işlevini tek başına yürüttüğü halde, sonradan bu fonksiyon Umay Ana'ya devredilmiştir(Bayat F. , 2012).

İlk insanlardan itibaren barınma ve korunma gibi sebeplerle kullanılan mağaralar, daha sonraları kutsal olduğuna inanılan birer mekân olarak görülmeye başlanmıştır. İnsanın sığındığı, kendine döndüğü, varlığının farkına vardığı mağaralarla ilgili birçok kıssa günümüze kadar gelmiştir. Örneğin Hz. Muhammed'in ilk vahyi aldığı Nur Dağındaki Hira Mağarası, yine kendisi ile birlikte Hz. Ebu Bekir'in de müşriklerden saklandığı Sevr Mağarası, Ashab-ı Kehf (Yedi Uyuyanlar/ Mağara ve Kitabe Halkı) diye bilinen ve üçyüzdokuz yıl bir mağarada uyutularak inançsız bir toplumdan korunan gençler gibi İslâmiyet'te birçok örneği bulunan hikâyeler de mağaralara zaman, yer ve toplumlara bağlı olmadan kutsiyet verildiğini gösterir.

Tarihteki birçok kahramanın mağarada doğması da dikkat çekmektedir. Ulu Han Bitiği adıyla da bilinen ve kaleme alındığı tarih İslâmiyet öncesine ait olan (Milâdi 580 yılından önce yazılmış olduğu rivayeti bulunmaktadır.) ve Türklerin Köktürk Yazıtları ve Oğuznâme'den çok önce yazılmış ilk kitabı olduğu düşünülen eserde, ilk insanın yani Türklerin ilk atasının bir mağarada yaratıldığı bilgisi bulunur. Prof. Dr. Necati Demir bu konuyu Türklerin En Eski Destanı Ulu Han Ata Bitiği isimli eserinde şu şekilde kaydeder:

Aybek ed-Devâdâri, Ulu Han Ata Bitiği'nin içeriğini özetle, şöyle anlatmaktadır: Tanrı, dünyayı güneş yakmasın diye Çin'in etrafında Ulu Kara Dağ ismiyle bir dağ yaratmıştır. Burası Allah'ın iradesiyle deniz, gök ve dünya aralarında durmaktadır. Bu dağın üzerinin bir bölümünde bitki yoktur, taşları simsiyahtır. Türklerin atasının bu dağda yaratılışı şu şekilde anlatılmaktadır:

*'Türklerin dilinde, uzun ömürlü ve büyük dede anlamına gelen **Ulu Ay Ata**, Türklerin dedesidir. Yaratılışıyla ilgili çok efsanelerin zikredilmesinin aksine, bu efsaneleri mantık kabul etmezdi.*

*Söylentilere göre Kara Tağcı dağında yani **Kara Dağ**'da büyük bir mağara vardı. Dağın dibinden onun bulunduğu yere varana kadar yedi gün sürerdi. Mağara yolu çok tehlikeli idi ve yol bulunmaktaydı fakat düzgün değildi. Kahraman ve güçlü insanlar hariç hiç kimse o mağaraya varamazdı.*

*Zamanın başlangıcında bir gün aşırı şekilde sel oldu. Sel suları çamuru sürükleyip Kara Dağ'daki mağaraya getirdi. Çamuru, insan kalıbına benzeyen çukurlara doldurdu. Güneş Saratan (yengeç) burcunda / yıldızında ve en yüksek noktasında idi. Bu Kara Dağ'ın tepesindeki bir mağarada, anne / insan vücudu gibi bir yerde çamur; güneş, rüzgâr, kök suları ve toprak (dört unsur ile) insan şekline dönüştü. Türklerin atası **Ulu Ay Ata**, zamanın başlangıcında dokuz ay sonra bu şekilde hayat buldu.*

***Ulu Ay Ata**, ilkbahar başlangıcında yani **Koç burcunda** hayat bulmuştur. O, konuşan bir varlık olarak canlanır ve hayat sürmeye başlar. Tıpkı "her çürümüş şeyden sirke, peynirden kurt ve topraktan solucan" kendiliğinden ortaya çıktığı gibi (Demir, 2016).*

Sepetçioğlu'nun kaleme almış olduğu Yaratılış ve Türeyiş isimli eserinde; düşman askerleri tarafından kolları ve bacakları kesilen ve soyunun son ferdi olan yiğidi bir Bozkurt kurtarır. Onu kendi sütü ile besler, bu arada düşmanlardan korumak için bir mağaraya saklar. Bu mağarada yiğitten olan çocuklarını doğurur. Ve Türk neslinin devamını sağlayan bu çocuklar da söz konusu mağarada yetişir (Sepetçioğlu, 1998).

Kulak verin hey!

Adam oturup düşünüp,

Er kişinin gereği,

Kuşam pusat gibi şeyleri,

Okunu-yayını alıp

Hüürtün-Kızıl tayganın,

Arka yamacında,

Ağzı kuzeyde kara mağaranın,

İçine saklayıp,

Koca kara kaya gibi

Dümdüz kara taşla,

Ağzını sıkıca kapatıvermiş.

Örtüp kapatışının üzerinden

İki, üç ay geçince

Karısında çocuk oluşup

Hamile kalıvermiş(Ergun & Aça, 2004).

Alday-Buuçu isimli bu Tıva Destanında görüldüğü üzere mağara yukarıda belirtildiği gibi doğurganlık veren bir mekân olarak algılanmaktadır. Destan kahramanı giyecek, silah gibi eşyalarını buraya kapatıp, üzerini de örterek eşinin doğurganlığını sağlamak için bir nevi ayin gerçekleştirmektedir. Bunu yapmasının ardından iki – üç ay sonra eşinin hamile kalması ile amacına ulaşmıştır.

2.1.4. Taş / Kaya:

Toprak, dağ ve mağara kültleriyle de ilişkilendirebileceğimiz taşın ve kayanın kutsiyeti ile ilgili olarak destanlarda hemen hemen aynı görüntülerle karşılaşılır. Taş ve kaya kutsaldır, bir ruhları bulunmaktadır. Koruyucudurlar. Saygı gösterilmesi gerekmektedir.

Taşların bazılarının Türk kültüründe şifa amacıyla kullanıldığı da görülür. Günümüze kadar gelen bazı belgelerde taşların kimyevî etkisinden faydalanılarak panzehir olarak kullanıldığı hastalıktan, gebelikten koruduğu, doğumu kolaylaştırdığından bahsedildiğine rastlanmaktadır (Tanyu, 1968).

Hikmet Tanyu Türklerde Taşla İlgili İnançlar isimli eserinde Hüseyin Namık Orkun'dan şu bilgiyi aktarır: Yaradılış Destanında Tanrı'ya karşı gelen insan suya düşer, boğulmak üzereyken Tanrı'ya yalvarır. Tanrı “ Ey İnsan!.. Suda yüksel” diye karşılık verir. Suda yükselen insan Tanrının ikinci buyruğu olan “Yalçın kaya olsun.” emri üzerine yalçın kaya meydana gelir ve insan onun üzerine çıkar (Tanyu, 1968).

İslâmiyet'te bulunan şeytan taşlama ibadeti ve Hacer-ülEsved taşının kutsallığı da taş ve kayanın kültürler ve dinler değişse de kıymet verilen bir nesne olduğunu ortaya koymaktadır.

Hakas Destanı Altın Taycı'da kaya kutsanarak saçı yapılır ve dua edilir:

Han TolayArığ köyün içini gözledi.

İhtiyar Közer Han, arkasında duruyordu

Yerin yükseği gök kayaya doğru koşarak

Gök kayanın kapısına ulaşır,

Saçı yapmaktadır:

“Ulu yurdum ulumak üzere,

Küçük yurdum kişnemek üzere.

Gölge veren gök kaya efendim,

Kapın bacan açılısın”, diye

Dua edip yalvarmaktadır(Yılmaz, 2013).

Türk folkloru ve edebiyatı incelendiğinde Bengi Taş deyimi ile sıklıkla karşılaşılır. Türkçedeki “bengi” veya “bengü” sıfatının birinci anlamı TDK Büyük Türkçe sözlükte: “Sonu olmayan, hep kalacak olan, ölümsüz, ebedî”dir.(Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük)Ebedi anlamına gelen bengü/mengü sıfatının, özellikle Tu-kiularda, Kırgızlarda ve Yenisey’in Türkçe konuşan öteki halklarında taşla, kayayla ve mezarların yanına dikilen yekpare taştan balbal’larla ilişkili olması dikkat çekicidir(Roux J. P., 2011).

Altın Çüs destanında da görüldüğü gibi; mezarlara balbal dikilmesi âdetine ek olarak, ölünün üzerinin kaya ve taşlarla kaplanması âdetinin de bulunduğuanlaşılmaktadır.

“Yüce Alp Möke,
Baban Alp Han yeniden dirilmez,
Yeniden dirilir zamanı geçmiş.”
Alıp Han’ın cesedini
Sıradağın üstünde
Kaya ve taşlarla kapladılar.
Obaya indiler(Şahin, 2007).

Ziya Gökalp Dokuz Oğuz Menkıbesinde; Dokuz Oğuzların yaşadığı ülkede bulunan iki ağacın üstüne gökten inen bir nur sütununun ağaçlardan birini dölediğini, burada beş çocuğun dünyaya geldiğini, gökten inen nur sütununun orada yeşimden bir kaya meydana getirdiğini aktarır(Gökalp, 2015).

Altın Arığ destanında da dağın başında bulunan Ak Kaya’nın içinde yaratılan ve ruhunun bedene girmesini bekleyen Altın Arığ’dan bahsedilmektedir. Mağara motifinde gördüğümüz gibi bu kaya da kahramanın canlanıncaya kadar korunduğu yer, bir bakıma rahim görevini üstlenir.

Köyün ötesinde, yeryüzünün zirvesi
Kirim Dağı duruyor,
Kirim Dağının üzerinde

Altı sivri başlı Ak kaya duruyor

Gece olunca, ay ışığıyla parlıyor,

Gündüz olunca, güneş ışığıyla parlıyor.

Onu sen hiç görmedin mi?

Altı sivri başlı,

Ak kayanın içinde dokuz kulaç boyunda,

Altın yeleli, altın toynaklı

Ak Sabdar at, kendi kendine yaratılmış.

Altın Arıĝ kız, kendiliğinden yaratılmış.

.....

Altı sivri uçlu Ak kayadan

Çıkma zamanı gelmiş (Özkan, 1997).

2.1.5. Yada Taşı (Cada Taş):

Türk mitolojisinde yer alan sihirli bir taştır. Mevsimleri değiştirme gücü olan bu taşın yağışın ve gökyüzünün ruhu olduğu düşünülür ve bir iyesi olduğuna inanılır. Büyük kayalarda kristal şeklindedir. Bu taş soğuk suya bırakılırsa kar, ılık suya bırakıldığında yağmur yağar, soğuk olmaz. Ateşte ısıtılırsa sıcak günler olur (Dilek, 2014). Yadanın büyük güçleri hakkındaki söylenti ve inançlar tüm Türk kavimleri, Çin, Moğol, Ural – Altay kavimlerinde kadar yayılmıştır (Tanyu, 1968).

Yada taşının tarihi Türklerin tarihi kadar eskidir. İnanca göre Türk Tanrısı en eski ataya bu taşı hediye eder. Bu taş istendiğinde dolu, kar, yağmur yağdırabilir. Yada, cada, sata veya yat da denilen bu taş kamların veya komutanların elinde bulunur. Yat denilen bu taşın her dönemde Türk Şamanlarının (kam) ve komutanlarının elinde bulunduğuna inanılır. Yakut Türklerinde bu taşın en iyisinin kurdun karnında olduğuna inanılır. Onlara göre bu taş yabancı biri veya bir kadın dokunursa taş ölür (Artun).

Fuzuli Bayat yada taşının tasvirini özetle şu şekilde yapar: Yumruk büyüklüğünde olan bu taş koyu renklidir. Üzerinde damarlar bulunur. Ele alınınca bir soğukluk duyulur. Taşı salladığınızda kulağınıza içinden sesler gelir. Ömrü hemen hemen üç yıldır, daha sonra gücü azalmaya başlar. Hayvan ve kuş şeklini almış olanlar en iyileridir. Bu taşı kullandıktan sonra su içinde saklamak gerekir. Taşlar Altay dağlarının buzla kaplı bölgelerinde bulunmaktadır (Bayat F. , 2012).

Gelin hafifledi.

Küçük çocuk bağırdı,

Sık kaşlıymış,

Kaburgası bütün parçaymış,

Elinde sekiz köşeli

Yada taşını tutunmuş,

Eğik elinde ise,

Kara kan tutunmuş

Alametlerle doğdu (Dilek, 2007).

İncelenen destanlarda kahramanlar yukarıdaki Ölöştöydestanda metninde görüldüğü gibi bazen ellerinde yada taşı ile doğmaktadır. Bu görüntü kahramanın olağanüstülüğüne katkıda bulunmaktadır. Çünkü yada taşı ile yağmur, kar yağdırabilen, fırtına çıkartabilen kişiler doğal olarak rakiplerine karşı üstünlük sahibi olacakları gibi, insanüstü bir gücü de ellerinde tutuyor olacaklardır.

2.1.6. Su:

Su Türk kültürünün en önemli öğelerinden biridir. Tüm kültürlerde temizliğin, saflığın simgesi olan su Türklerde de kutsal kabul edilmiş ve saygısızlık yapılmasına, kirletilmesine, israf edilmesine müsaade edilmemiştir.

Su, Yer-Su unsurlarının iki ana unsurundan biridir. Yer- su kavramının dinî öneminin yanında devlet anlayışında vatan olarak algılandığına yukarıda değinilmişti. Türkler için su hayat kaynağıdır. Kirlerden arınmayı, bolluk ve bereketi simgeler. Suyu da tıpkı toprağa olduğu gibi analık vasfını yakıştırırlar. Çünkü hayat vermektedir. Su kutsal olduğu için kirletilmez. Şamanlıkta tatlı ve soğuk suların cennetten kaynakıldığına, sıcak suların kaynağının ise cehennem olduğuna inanılır(Türkan, 2012).

Akarsular Altay Türkleri için kutsal sayılır. Kaynak başlarına basılmaz ve buralara ev yapılmaz. Akarsuları kirletmekten çok korkarlar. Çünkü bu suların bir iyesi vardır ve eğer o kızdırılırsa çevresinde yaşayan insanlara ve hayvanlara zarar vermeye başlar. Suyu tükürülmez, böyle yapan kişiye kokımaytup turu (mel'unluk ediyor) denir(Dilek, 2014). Suyu gösterilen bu saygı sadece Altay Türklerinde değil bütün Türk kavimlerinde görülmektedir.

Su kültü ile ilk olarak Yaratılış Destanında karşılaşılır. Hiçbir şey yaratılmamışken Tanrı ile birlikte var olan su, insanın yaratılması için ilham kaynağı olur:

Varlık adına hiçbir şey yaratılmamışken, sadece Tanrı Kayra Han ve onun kutsal saydığı uçsuz bucaksız su vardı. Tanrı Kayra Han, varlığın tek gören gözü, su ise ona eşlik edip görünen biricik varlıktı. Gülen ay, parlak gökyüzü, ışık saçan yıldızlar ve gündüzün tacı güneş henüz yaratılmamıştı. Tanrı Kayra Han, varlığın başlangıcı ve insanoğlunun yaratılmasını isteyen yüce Tanrı olarak bu uçsuz bucaksız suda çok sıkılıyordu. Bir şeyler yaratmak, varlıktaki güzellikleri görmek ve göstermek istiyordu.

O, bu halde derin düşüncelere dalmışken suda bazı pırıltıların ortaya çıktığını fark etti. Bu, Ak Ana denilen bir kadın hayaliydi. Kayra Han onu hemen tanıdı. O, bir varlık olmamasına rağmen Tanrı Kayra Han'ın düşünce dünyasında var ettiği kutsal bir kadındı ve zaman zaman Kayra Han'a ilham vermekteydi (Gökdağ & Üçüncü, 2015).

Yakut destanı Er-Sogotoh'ta UotKuduludeniz iyesi OydomSuorun, bahadırın düşmanlarına galip gelmesi için yardım eder. Ancak bu yardım karşılığında kendisinden hediye ister, bahadır da öldürdüğü canavarları onun ağzına atar:

UotKudulu deniz iyesi,
OydomSuorun diye
Ad gibi adlıyım,
Ne niyetle,
Toyuktoyukladın diye,
Soracak olursan dostum,
Bu dünyadaki sahilime gelip
Av avlayan insanlar,
Ağzıma atarlar genelde.
On parmaklık ikramın,
Beş parmaklık hediyen,
Nerede yiğit?
Ağzıma atıversene yiğit! Dediğinde
O yaratığın et parçaları,
Orada burada dağılmışken,
Toplayıp alıp,
Ağzını genişçe açınca
Hepsini birden atıvermişti (Ergun M. , 2013).

Destan metinlerinde suyun şifalı gücüne de çokça gönderme yapılmıştır.Öldürülen ya da yaralanan bahadırlar ve atlar “arjan” ya da “arjaansuu” ile yıkanarak tedavi edilip diriltilmekte ya da iyileştirilmektedir(Ergun & Aça, 2004).Hakas Destanı Altın Taycı’da görüldüğü gibi ruhu bulunan, arındıran, temizleyen su aynı zamanda şifa da getirmektedir:

Kızarak çizgi halinde görünür.

Kızıl kayanın aşağısında

Üç ayrı kızıl dere akar.

Kızıl kayanın orta vadisinde

Kız sureti kızıl taş durmaktadır.

Onun sağ memesinden

Yaşam suyu damlar,

Sol memesinden

Bengi su damlayarak akar.

Ona ulaşır o suyu getirisen

İlacı şifa olacak, çaresi deva olacak(Yılmaz, 2013).

2.1.7. Ağaç:

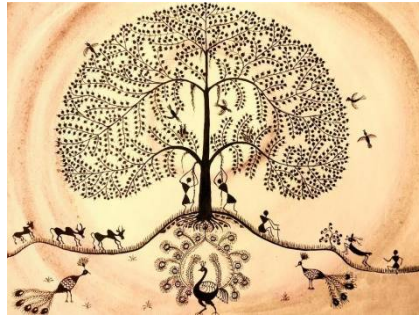
Ağaç Türk kültüründe en önemli nesnelere biridir. Öyle ki Yaratılış Destanında ağacın kökünden yaratılan insan motifi ile soy atası olarak kabul edebileceğimiz ağaçlar destanlarda olağanüstü figürler olarak yer bulur.

Altay Yaratılış Destanında ağaca şu şekilde değinilmektedir;

Dünya’da Erliğ’den uzak yeni bir düzen kurmak isteyen Tanrı Kayra Han, dokuz dallı bir ağaç yaratarak her birinin altında bir adam peyda etti. Bunlar ileride dünyada çoğalacak dokuz insan soyunun atalarıydı. Dalların uzayıp gittiği yerlerde, bu insan soylarının ülkelerini oluşturdu. Dalların birleştiği ağaç gövdesi de onların Tanrı’ya bağlılıklarını ve aynı soydan olmalarını temsil ediyordu (Gökdağ & Üçüncü, 2015).

Ağacın soy atası olması fikri üzerine şekillenen bu kutsiyet algısı dönem insanların ağaca daha büyük önem vermelerine sebep olmuştur. Yaşamın köklerinin bağlı olduğunu ve o yeşil kaldığı sürece yeryüzünde hayatın devam edeceğini düşünen Türklerde Hayat Ağacı önemli bir göreve sahiptir.

Hayat Ağacı:Harva, Yakut efsanelerinde “Hayat Ağacının” Türk Mitolojisindeki önemini anlatırken bu ağacı ilk insanın bulunduğu yer ya da cennet olarak tanımlar. Yaratılan ilk kişi (ata) dünyaya geldiğinde neden burada olduğunu bilmek ister ve bu yüce ağaca gider. Ağacın tepesi üç katlı gökyüzünün içinden yukarılara uzanmakta, dallarından tadına bakana mutluluk ve huzur veren sarı bir sıvı süzülmektedir. O sırada ağacın dibinde bir boşluk peyda olur ve dişi bir varlık yarı beline kadar buradan çıkarak, ilk insana “İnsan neslinin atası olmak için bu dünyaya geldiğini” anlatır(Harva, 2014).

Şekil 10.Yaşam Ağacı (Ulu Kayın) <https://kubeyhatun.wordpress.com/2013/06/16/10-ulukayin/>

Hayat ağacı Türk boylarında bay, demir (temir) olarak adlandırılırsa da Türk dünyasında, genel olarak “bayterek” ve “baygaç-bayağaç” şeklinde isimlendirilir. (Ergun P. ,

2012)Eliade, Campbell, Radloff gibi araştırmacılar Şamanizm’de bulunan hayat ağacını Gök Tanrı’nın sembolü olan ağaçla ilişkilendirirler(Ergun P. , 2012).

Orta Asya’da ağacın dünyanın sütunu olduğu düşüncesi bulunmaktadır. Efsanelerde bu ağacın başlangıçta küçük bir ağaç olarak yaratıldığı,zamanla büyüyüp o devasa hale geldiği anlatılır. Dünya ağacının da dünya sütunu gibi Tanrıların atlarını bağlamak için kullandıkları bir nesne olup, yine benzer olarak birkaç katlı olduğu düşünülmektedir (Harva, 2014). Dünya sütunu, at direği (çakı) ya da kutup yıldızı (temirkazık) gibi dünyayı ayakta tutar, orta dünya ile yer altı ve gökyüzü dünyalarını birleştirir.

Őorların kahramanlık destanlarında Tanrı, kutsal dağ ve kutsal ağaç ile birlikte düşünülür. Çünkü ağaç ve dağ onun kutunu temsil etmektedir. Radloff’un derlediği “Delikanlı” isimli destan metninde Tanrı, kutsal kayın ağacı üzerinde oturan ak saçlı bir ihtiyar biçiminde tasvir edilir (Ergun M. , 2006).

Türk mitolojisinde kutsal olarak kabul edilen ağaçların özellikleri Saim Sakaoğlu ve Ali Duymaz tarafından belirlenirken bu ağacın Gök Tanrı’nın sıfatlarını taşıması gerektiği belirtilmiştir. Çünkü yeryüzünde Tanrı’yı temsil eden bir varlığın onun özelliklerinden en az bir ya da birkaçına sahip olması gerekmektedir. Kutsal ağaçta bulunması gereken özellikler kısaca şöyle belirtilir:

- a) Yalnız bir ağaç olmalıdır, çünkü Tanrı tek ve benzersizdir.
- b) Yaprakları yaz – kış dökülmemeli ya da çok az dökülmelidir. Türklere göre ebedî olan tek şey Tanrı’dır ve o ölmez. Yapraklarını dökmeyen bir ağaç ta ölümsüzlüğü, sonsuzluğu simgeler.
- c) Etrafındaki ağaçlardan daha uzun, heybetli, gösterişli olmalıdır. Tanrı eşsiz ve benzersizdir. Yaratılan hiçbir şeye benzemediği için onun simgesi de farklı olmalıdır.
- d) Meyve vermeyen bir ağaç olmalıdır. Çünkü Türk düşüncesine göre Tanrı doğmaz ve doğurmaz.
- e) Çevresindeki ağaçlardan daha yaşlı olmalıdır. Tanrı sonsuzdur, ebedîdir. Yaşlı olmak da sonsuzluğu simgeler.
- f) Geniş ve koyu gölgeli olmalıdır. Türk düşüncesinde Tanrı sığınanıdır(Sakaoğlu & Duymaz, 2002).

Türk Kültüründe önemli bir yer tutan ve Tanrının yeryüzündeki simgesi olarak görülen ağaç; dünyanın dengesini sağlayan, yer altı ve gökyüzü ile iletişime vesile olan, kut sahibi bir varlıktır. Sibiryaya sahası destanlarında olduğu kadar diğer Türk destanlarında da önemli bir yeri olan ve kutsal kabul edilen ağaçların bazıları; kayın, kavak, çam, servi, sedir, ardıç ve çınardır.

Kayın ağacı Türk mitolojisinde özellikle önemli bir yere sahiptir. Eski kaynaklarda kadın olarak geçtiği görülür. Örneğin Divân'üLûgati't-Türk'te *kadın* şeklinde geçmesi dikkat çeker. Tuva ve Şorlarda *kadın* şeklinde kullanımı değişmeden kalmıştır. Türkçenin ilk zamanlarından kalan bu kelimenin varlığı, Türklerin ana yurdunda bu ağacın bulunduğunu kanıtlar(Eren, 2001).

Ağaç kültürünün bütün Türk boylarında destan ve inançlarında derin izler bıraktığı görülür. Türk topluluklarının yaşadığı yerlerde çevrede paçavralar bağlanmış ağaçlar görmek mümkündür. Şaman törenlerinde de kayın ağacı en önemli unsurdur. İlahilerde bu ağaç "bay kayın" olarak geçer. Şamanlar davullarını yapmak için kayın ya da sedir ağaçlarından birini kullanır(İnan A. , 1998).

İlk insan Er Sogotoh ve eşi yeryüzüne kayın ağacının bulunduğu yönden inerler. Umay da kadın ve çocukları korumak üzere Tanrı'nın emri ile yeryüzüne inerken yanında iki kayın ağacı getirmiştir. Kötü ruhlarla mücadele eden kamlar da Tanrı kutu taşıyan bu ağacı tören yaparken tüm araç – gereçlerde kullanmışlardır. Günümüzde halen Türklerin yaşadıkları bölgelerde, dinî inançları ne olursa olsun Gök Tanrı inancından kalan kayın ağacı ile ilgili inanışlar devam edilmektedir. Altay, Sagay, Şor, Kaç, Teleüt, Doğu Türkistan gibi bölgelerde kötü ruhlarla mücadele eden kamlar, ağız dualı ocaklılar vb. sağaltma sırasında yanlarında kayın dalı bulundurmaktadırlar(Ergun P. , 2012).

Destan metinlerine de yansıyan ağaç kültürüne göre ağaç ve ormanlar kutsal varlıklar olup iyeleri bulunmaktadır. Destanlarda hayat veren, hayat kurtaran, Tanrı ile bağlantı kurulan ağaçlar ile karşılaşılır. Maaday Kara Destanında düşman askerlerinin öldürmemesi için bir dağın başındaki dört kayın ağacının dibine terk edilen çocuk, kayın ağaçlarının ağzına damlattığı öz suları ile hayatta kalır, bu olay kayın ağacının kadın olarak algılanma ve ona annelik atfedilmesine güzel bir örnek teşkil eder:

Tepede bir kayanın başında,

Dört kayının dibinde

Bahadır oğlum uyuyor.

Dört kayanın öz suyu

Ağızına damlıyordu

Oluktan akıp.

Kayın ağacının öz suyu

Kurumuş

Oluktan akıp

Yavru çocuğun ağızına yazı geçirdi(Naskali, 2015).

Türklerinölülerini dağa, nehir ve göl kenarlarına gömdükleri bilinmektedir. Mezar yeri olarak tercih edilen yerler arasında ağaç dalları ya da dibi de dikkat çeker. Ağacın mezar yeri olarak kullanılmasında, kutsal ağaçların insan ruhunu Tanrı katına ya da cehenneme gönderebilme gücü olduğuna dair inanç etkilidir. Kutsal ağaçların dallarına ya da dibine defnedilen kişilerin ruhlarının Tanrı katına gitmesi arzulanmıştır(Ergun M. , 2013). Günümüzde ölen kişinin başucuna ağaç dikme âdeti devam etmekte olup, bu durum Türk geleneklerinin binlerce yıl sonra da devam ettiğinin bir göstergesi sayılabilir.

Kayın, çam ve ardıç ağaçlarını Ülgen'in yarattığı düşünülür. Bu ağaçların yılın her mevsiminde yeşil kalmaları ile ilgili iki mit vardır. Birincisi Radloff'un derlediği yaratılış metninin bir parçasıdır: “Bedenen yaratıp fakat canlandırmadığı insanın Erlik tarafından canlandırıldığını gören tanrı Ülgen, insan için hazırladığı sonsuz canı öfkeyle yeryüzüne fırlatır. Bu can kayın, çam ve ardıç ağaçlarının üzerine düşer. Bu yüzden bu ağaçlar her zaman yeşil kalır...”

Diğer mit ise şöyledir: “Tanrı, insana uzun ömür vermek için kutsal suyu getirmekle kargayı görevlendirir. Karga gagasında suyla dönerken, Erlik bir leş kılığında onun önüne çıkar. Karga aç gözlülüğünden leşi yemek ister ve ağızındaki suyu döker. Karganın döktüğü sular ardıç ve çam ağaçlarının üzerine düşer. Bu yüzden bu ağaçlar her zaman yeşildir(Çapcıoğlu, 2015).”

Altay Destanı Oçı-Bala'dan verilen örnekte olduğu gibi destanlarda ağaç genellikle kahramanın yaşadığı yurdun güzelliklerini tasvir ederken kullanılır:

Sayırsız güzel renkli kuşlar

Yukarı aşağı uçuştular.

Birbirine benzeyen iki büyük nehir

Türkü gibi şırıldıyordu.

Göğe uzanan kutsal dağlar

Burada ard arda duruyordu.

Yeryüzünün yetmiş ağacının

Sallandığını bahadır gördü.

Altay'ın altmış ağacının

Güzel kokusu duyuldu.

Kutsal yeraltı sulu nehirleri

Dalgalanıp aktı.

Ak zirveli kutsal dağları

Parıldayıp durdu.

Kozalaklı ağaçların

Yemişleri yerlere yayılmış,

Bereketli kutsal çamlar

Kökünden itibaren fıstıklı kozalakmış(Dilek, 2007).

İslâm dini de ağaca büyük önem vermektedir. Bir hadis-i şerif bunu en güzel biçimde açıklar: “Bir Müslüman herhangi bir ağaç veya bitki dikerse, ondan yenilen şey kendisi için sadakadır, ondan çalınan şey kendisi için sadakadır, yabani hayvanların yediği şeyler sadakadır, kuşların yedikleri sadakadır, bir kişinin ondan alıp eksilttiği şey de kendisi için sadakadır (Müslim, Müsâkât, 7.)”

Halen Anadolu'da rastlanmakta olan ağaçlara ip, bez, çaput bağlama geleneğinin, geçmişi binlerce yıl öncesine dayanan ağaca verilen kutsiyete dayandığı anlaşılmaktadır. Kutsala bir nevi adak adamak olan bu ayinin tanrıyla ve yeraltıyla iletişim kurma, dertlere derman olma, hastalıklara şifa verme, çocuk sahibi olmaya vesile olma gibi ağaçlarda bulunduğu inanılan doğüstü güçlerin yansıması olarak görülebilir.

2.2. Günlük Hayatta Kullanılan Nesnelere

Türk inanç sisteminde canlı veya cansız her şeyin bir kutu olduğu düşüncesinin hâkim olduğu belirtilmiştir. Onlar, günlük hayatta kullandıkları bazı nesnelere de olağanüstü özellikler atfetmişlerdir. Destanlarda karşılaşılan ve Türklerin günlük yaşamlarında önemli yeri olan bazı kutsal nesnelere bu başlık altında incelenerek metinlerden örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

2.2.1. At Direği (Çakı):

At direği yiğitlerin atlarını bağladıkları mitolojik bir nesnedir. Kutsal çakı, üç bölümden ibarettir ve üst, orta ve alt dünyayı birbirine bağlamaktadır. Bu yönüyle, üç âlemi birleştiren Hayat Ağacının (Bay Terek vs.) fonksiyonunu üstlenmektedir. Tıpkı Hayat Ağacı simgesi gibi At Direği de dünyanın merkezi konumundadır.

Mitolojide, kutsal çakının orta kısmı yeryüzünde, alt kısmı aşağı dünyada, üst kısmı da gökyüzündedir. Maaday Kara Destanından örneği verildiği gibi at direğinin orta kısma orta dünyanın hanı ya da bahadırı atını bağlarken alt kısma alt dünyanın efendisi Erlik, üst kısma da üst âlemin efendisi Tanrı Ülgen atını bağlamaktadır:

Öylece ayakta.

Doksan cepheli taş sarayın

Eşiğinin önünde

Dokuz cepheli gümüştene bir

At direği durur.

Alt ucu aşağılarda derinde

İşte bu Aybistan'ın at direği,

Üst ucu yukarılarda bir yerde,

İşte bu Üç-Kurbustan'ın at direği.

Orta kısmı

Koyu boz güzel atın sahibi

Maaday-Kara yiğidin

At direği olur(Naskali, 2015).

Gerçek hayatta evler yıkılıp harap olsa bile çakılar sökülmez(Dilek, 2014). Altay destanlarından ŞulmuşŞunı'da at direğinin tanımı çok net biçimde yapılmış, ayrıca o yerinden sökülürse nasıl felaketler yaşanacağı da gözler önüne serilmiştir.

Altın at direği dediği

Yerin, göğün göbeğiymiş,

Kuvvetli ateş içinde duruyormuş.

Onu tuttuktan sonra

Kendimizi ateşe kaptırırız,

Geliş izimiz var olur,

Gidiş izimiz yok olur(Dilek, 2007).

Destanın devamında ŞulmuşŞunı almak istediği kızın babası hakanın isteği üzerine altın at direğini yerinden söküp onun sarayının önüne diker. Ancak direk, yeri değişince kıvılcım alır. Bu kıvılcım göklere kadar ulaşır yurtlarını yıkar. Saray yanıp, dağlar çöküp, ırmaklar kurur. Anlarlar ki at direği yerle göğün göbeğidir. Hakan ŞulmuşŞunı'ya onu geri götürüp yerine dikmesi için yalvarır.

Türk kozmogonisinde dünyayı ayakta tutan ve üç dünyayı birbirine bağlayacak bir nesneye inanma ihtiyacını karşılayan birçok motif görülmektedir. Kutup yıldızı, Hayat Ağacı (Dünya Ağacı), Demir Dağ gibi At Direğinin de aynı göreve sahip olduğu inancı destan metinlerinde de açık bir şekilde dile getirilmektedir.

Türkler için at direğinin kutsal sayılmasının bir diğer sebebinin, kutu olduğuna inandıkları atlarını bağladıkları nesnenin de kutsal olması gerektiğine inanmaları olarak düşünülebilir. Yaşamlarının ayrılmaz bir parçası, en büyük dostları olan ve büyük kutsiyet atfedilen atlarının bağlandığı kazığın da sıradan, alelade bir nesne olamayacağı ortadadır.

2.2.2.Kılıç / Ok:

Bozkır insanı olan Türkler, zor bir coğrafyada yaşıyor olmaları nedeniyle, yurtlarını düşman istilasından koruma, avlanma vb. sebeplerle silah kullanma konusunda çocuk yaşlardan itibaren kadın-erkek demeden eğitime başlanırdı. Sert koşulların zorladığı bu insanlar için silah en önemli nesnelere biri olarak ilk sıralarda yerini almıştır. Türklerin namus anlayışı içerisinde sayılan ve halen sıklıkla işittiğimiz “At, Avrat, Silah” üçlüsü bu derin izlerin günümüze yansımaları olarak değerlendirilebilir.

At üstünde yaşayan, uyuyan, yemek yiyen bir insan için silahın ilk sırada yer alması doğaldır. Destanlarda dönem insanının silahları olan kılıç ve oku kutsadığı ve yücelttiği görülür. Elbette ki kahramanın silahları sıradan, basit silahlar değildir. Nişan aldığı kilometrelerce uzak mesafeleri hedef şaşmadan vuran oklar, bir hamle ile onlarca insanı deviren kılıçlar görülür.

Hakas Destanı Han Orba’da kahramanın oku canlı bir nesne gibi tasvir edilir ve atabilmek için sabahtan akşama kadar çekmek gerekir:

Atlanıp bindiği atından inip,

Büyük bir kayanın üstüne oturup

Altın cebinden çıkarıp attığı

Dokuz yuvalı boynuzdan okunu,

Kırk yıl mühletlik atımlı

Dokuz canlı oku çıkardı,

Han Orba kız kırk yıla

Canlı okuyla vurmak için anlaştı

Yayı gerip çekti.

Oku yaya koyup nişan aldı,

Bize vurup, keskinleştirdi.

Canlı okunu sabahleyin başlayıp,

Akşama kadar çekti(Aktaş, 2011).

Destan kahramanının kullandığı ok olağanüstü özelliklere sahiptir. Uzun yıllarda aşılabilir mesafeleri tek atımda kat eder.

Altay Destanı Katan Kökşin ile Katan Mergen’de oku atmak için baba ve oğul sabahtan akşama kadar uğraşırlar:

Karatı-kaan oğluyla

Kanlı oku çentiğe yerleştirip attı,

Sabah çekmeye başlayıp

Akşama kadar çektiler.

İki omuz küreği birleşip,

Parmak neredeyse kopana kadar,

Kara düşünceli mel’unlar

Kanlı oklarını saldırlar.

Parmağın dibinden duman çıktı,

Ok başından ateş çıktı.

Karatı-kaan’ın kanlı oku

Buza değmiş gibi kaykıldı,

Katan-Kuuçın’ın düşüne gelip,

Dokuz yerden kırıldı.

Kara-Kıdat’ın kanlı oku

Katan-Kökşin’in düşüne gelip

Kayaya, taşa değmiş gibi,

Kayıp, kırıldı (Dilek, 2007).

Ok motifi sadece silah olarak değil aynı zamanda gelecekte haber veren, fal bakılan bir nesnedir.

Tuva Destanı Haan – Tögüldür’de ok uğur, şans ve kader oku olarak tanımlanır ve onunla fal bakılır:

Dokuz keskili altın-ala okum.

Bu zamanda kendi yeteneğim,

Gelecek zamanda uğur şans oku olacaktır, diye.

Altı keskili altın ala-ok,

Şimdi anne-babasının çaputu gibi,

Gelecek zamanda ölecek kişinin

Kader oku olacak okmuş, diye

Böylece oturduğu yerden konuşmuş.

Altı keskili altın-ala ok,

Dokuz keskili altın-ala ok,

Ortasından dümdüz kırılırsa,

İyi ağabeyin, beni öldü diye bil;

Eğer sağ salim olursa

İyi ağabeyin sağ salim yaşıyor diye bil;

Eğer altın keskili altın-ala okların

Birşeyi dökülüp bozulursa iyi ağabeyin Haan-Tögüldür’ün

İstirap çektiğini bil(Arçın, 2014).

Ok ve yay Oğuz Kağan Destanında da bulunmaktadır. Ancak burada sözü geçen ok ve yay siyasî bir sembol olup hâkimiyeti simgelemektedir. Ebülğazi Bahadır Han tarafından kaleme alınan Şecere-i Terakime adlı eserde Oğuz Kağan’ın oğullarını gönderdiği yönlerden altın ok ve yayları bularak babalarına getirmeleri şöyle anlatılır:

Oğuz Han Şam vilâyetinde iken gizlice bir maiyetinin eline altın yay ve üç ok verdi ve dedi: Yayı gün doğusunda bir çölde insan ayağı ulaşmaz yerde toprağa gömüp, bir ucunu çıkarıp bırak ve okları gün batısı tarafına götürüp yayı nasıl koyarsan onu da öyle koy dedi. O adam emre göre hareket edip geldi.

Bu vakıadan bir yıl geçtikten sonra üç büyük oğlu Kün (Gün), Ay ve Yulduz (Yıldız)'ı çağırıp dedi: Yabancı ülkeye gelmişim, işim çok, av avlamağa elim değmiyor, gün doğusu tarafında filân çölün avı çokmuş diye işittim, kendi mâiyetlerinle oraya gidip, av avlayıp geliniz, dedi. Ondandır üç küçük oğlu Kök (Gök), Tağ (Dağ) ve Tingiz (Deniz), bu üçünü çağırıp ağabeylerine söylediği sözü söyleyip gün batısı tarafına gönderdi.

Bir nice günden sonra üç büyük oğlu bir altın yay ile pek çok avı han huzuruna getirdiler. Üç küçük oğlu da üç altın ok ile pek çok av getirdiler. O avın etlerine çok etler ve türlü yemekler ilâve edip, halkı davet edip, yayın ve okun bulunduğunu müjdeleyip kendilerine geri verdi.

Üç büyük oğlu yayı kırıp bölüştüler. Üç küçük oğlu her birisi bir ok aldılar. Aldığı vilâyetlerde çok yıllar kalıp, düşmanlarını yok edip, dostlarını ağırlayıp, başı Sayram, ayağı Mısır'a kadar aldığı vilâyetlerin hepsine idareciler koyup, dönüp kendi yurduna indi(Han, t.y.).

Tuva Destanı Alday-Buuçu'da görüldüğü gibi, kahramanın silahlarından bir diğeri olan kılıç da anormal büyüklüklerde, kırılıp bükülmeyen, karşısına çıkan her türlü canlıyı öldürme gücüne sahip olarak tasvir edilir:

Alday-Buuçu adlı bir adam

Yaşarmış.

Hüürtün-Kızıl taygayı uçtan uca dolaşan,

Çeeren-Demiçi adında bir atı varmış.

Bir başına bir ermiş,

Ne sonradan doğan bir kardeşi,

Ne de önceden doğan bir ağabeyi varmış.

Canlıyı affetmeyen,

Kırılıp bükülmeyen,

Altı kulaç mukaddes

Ak kılıcı varmış(Ergun & Aça, 2004).

Kılıcını tutup:

“İşte bu altı kulaç kutsal kılıcı,

Yüzünü erimiş çelikle bileyip

Doğunun Çöpey demircisi,

Batının Bapıy demircisi dövmüş, oğlum(Ergun & Aça, 2004).

2.2.3.Kutsal Kitap:

Altay destan metinlerinde “samara, ereken, sudur, sudur biçik” gibi isimlerle karşılaşılan kutsal kitaplar Budizm kaynaklı metinlerdir. Budaların ve diğer burkanların müritlerinin sorularını cevapladığı metinlerden oluşan sudur ya da sutra olarak anılan bu metinler Uygur Türkleri arasında yaygın olup günümüze kadar gelmiştir. Destan metinlerinde karşılaşılan sudur biçikler genelde sahibi bir sebepten huzursuz olduğunda ya da bir şeyleri merak ettiğinde başvurduğu kutsal kitaplardır. (Çevik, 2011)

Tuva Destanı Alday-Buuçu'da çocuğu olmayan yaşlı adam çaresiz kalınca ne yapacağını bilmek için kutsal kitabını açar ve bakar:

Adam üç yüz yaşına gelince,
Oturup düşünmüş,
Kadınımdan döl yok, ne yapacağım diye.
Bir ayın otuz gününce,
İki ayın altmış gününce,
Üç ayın doksan gününce,
Düşünüp durmuş.
“İhtiyar biriyim ben,
Aklıma ne gelir ki” deyip de,
Üç yıldır tutup açmadığı
Kutsal kara kitabını
Açıp bakmaya başlamış.
Haberci kara kitabını açıp baktığında,
Hüürtün-Kızıl tayganın
Güney yamacında,
Mağarada hoşbaht oturan Açıtı lamaya,
Dilekte bulunsa bir çare olurmuş(Ergun & Aça, 2004).

Altay destanı Alıp-Manaş'ta, kahraman bilmediği şeyleri öğrenebilmek için kutsal kitabını okur:

Bir gün Alıp-Manaş,
Kutsal kitabını aldı,
Çevirip okudu,
Aya, güneşe doğru tuttu,
Altay üstünde ne olduğunu,
Bakıp göreceği geldi.

Kağanların güçlüsünü,
Bilmek istedi(Ergun M. , 1997).

Hakas destanı Kara Kuzgun'dakahraman evleneceği kızı görür görmez tanır. Kız atalarından kalan kitaba bakmadan evlenme kararı veremez. Kitabı sandığın dibinden çıkarıp okuduklarında yıllar öncesinden birbirlerine yazılmış olduklarını görünce kız evlenmeye razı olur. Burada "altın" olarak nitelendirilen kitap; kaderlerinin yazıldığı, atalarından kalma bir nesne olduğu için kutsal kabul edilir ve orada yazılanların dışına çıkılmaması yazısı / kader kavramının Eski Türklerde de mevcut olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Alp-yiğit Kara Kuzgun
Kızıl puhu elbisesini alarak,
Ay Kara atın sağ terkesine bağladı.
Sonra dönüp giderken,
Güzel Han Kız'a rastladı:
- Yaşı benimle yazılan,
Kaderim birlikte koşulan
Güzel Han Kız sensin, - der.
Güzel Han kız cevap verir:
- Gerçekten sana varmak için

Yaratılan ben isem,

Babam Altın Han'ın

Altın kitabında yazmış olmalı

Ak saraya girip, Han Kız

Altın sandığın dibinden

Altın kitap çıkardı.

Basılmış kitabı tanıdılar.

Yüksek sesle okudular.

Bir zamanlar Altın Han ile Ak Han,

Konuşup yazıya dökmüşler(Ilgın, 2008).

Geleneksel Türk dini içerisinde yer alan Gök Tanrı inancı, iyiliği ve kötülüğü temsil eden ruhlar, ölü gömme geleneklerinden hareketle bilgi sahibi olunan ahiret ve cennet – cehennem inancı, kurban ve saç, dua gibi dinî törenler günümüzdeki ehli kitap olarak adlandırılan semavî dinlerin inanışlarıyla büyük benzerlikler taşımaktadır.

Tüm bunlar göz önüne alındığında Türklerin binlerce yıl önce semavî bir dine mensup oldukları ya da böyle bir dinden etkilenmiş olabilecekleri düşünülebilir.

2.2.4.Ocak&Ateş:

Türk kültüründe ocak; yaşanan yer, ev, aile, boy anlamlarında kullanılmakta olup, barınılan yerin ve ailenin kutsiyetine inanılırdı. Evde/çadırda yanan ateş ise ailenin koruyucusu, bolluk ve bereketin simgesi olarak görülmekteydi.

İnsanoğlu eski çağlardan itibaren yeryüzünün gökyüzünün bir yansıması olduğuna inanmıştır. Gökyüzünü yani kutsal olanı simgelemek isteyen insanlar bazı mekânlar oluşturmuştur. (Özünel, 2014) Emel Esin bu durumu Türk Otağının kâinatın simgesi olduğunu söyleyerek açıklar. Kök Türk hakanının halıya oturtulup kâinat çevresinde dönen güneş gibi otağın etrafında döndürülmesi bu inancı simgelemektedir. (Esin, 2003)

Eski çağlardan günümüze kadar uzanan örf ve adetlere bakıldığında, Türklere göre ev, dünya gibidir; dünya ev gibidir(Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri Kainat ve Zaman Nesnelere Dünyası, 2013).Dünyayı algılama şeklini bu şekilde özetleyen Türkler evin, yuvanın simgesi olan “ocak” figürüne büyük önem vermiştir.

Ocak Eski Türklerde çoğunlukla soyla ilişkilidir ve dinî bir kurum niteliğindedir. Halen Azerbaycan’da ve Doğu Anadolu’da ziyaret yerleri ocak olarak isimlendirilir. Alevî – Bektaşî toplumunun sosyokültürel merkezinde ocak, ocaklık kavramları özel bir anlam bildirir.(Bayat F. , 2012)Ocağına incir ağacı dikmek, ocağına düşmek, ocağı sönmek, ocağı tütmek gibi günümüzde kullanılmaya devam edilen deyimler “ocak” kavramının halen kutsiyetini devam ettirmekte olduğunun göstergesi sayılabilir.

Türk kültüründe ateş ve ocak canlı bir varlık olarak düşünülür. Örneğin Tuva Türklerinde her ocağın bir iyesi (sahibi) vardır. İnsanları koruduğuna inanılan bu iye özellikle çocukları ve hayvanları musibetlerden ve hastalıklardan korur. Böyle olunca da ateş, aile ocağının en önemli zenginliğidir(Kumartaşlıoğlu, 2014).Sibiry Türkleri arasında karşılaşılan bu tür inanışlar ateş ve ocak iyesinin kutsal ve koruyucu bir varlık olarak düşünüldüğünü göstermektedir.

Abdülkadir İnan Yakutların ocaktaki külün kıpırdadığını görürlerse “og kuta oynuyor” (çocuk ruhu oynuyor) dediğini, ateşin ailede bir çocuk doğacağını haber verdiğine inandıklarını veya bir şey hakkında düşünürlerken ateş ıslık çalarsa o şeyin olamayacağına hükmettiklerini kaydeder(İnan A. , 1998).

Türk halklarında ateş, Güneş'in yerdeki simgesi sayılmış, insanlarla Ülgen arasında bir aracı olarak düşünülmüştü(Bayat F. , 2007).Yaratıcı ile bağlantı kurabilen bir şey canlı bir varlık olarak algılanırdı ve ruhu da olmalıydı. Ateş ruhu (outiççite) aksakallı, konuşkan, sürekli zıplayan bir ihtiyar olarak tasvir edilir. Sürekli fısıldar ve çene çalar. Konuştuklarını ancak şaman ve konuşmayı henüz bilmeyen çocuklar anlayabilir. Ateş ruhu ise insanların konuşmalarını anladığı için ona küfür etmek, hakaret etmek, tükürmek üzerine işlemek tehlikelidir. Onu demir şişle itmek günahdır. Ateşi memnun etme görevi evin hanımınındır. Ateşte pişirdiği her şeyden bir parça ona atar(Seroşevsky, 2007).Bunu bir nevi kansız kurban töreni olarak tanımlamak mümkündür.

Sibirya Sahası Destanlarında ateş ve ocak iyeleri kutsal birer varlık olarak tanımlanır, onlara dua edilir, adaklar, kurbanlar verilir. Er – Sogotoh destanında hem ateş ruhunun tasviri yapılır hem de ondan dilenenler sıralanır:

Atından atlayıp,
Diz üstü çöküp,
Gök ateşine,
Keskin kızıyla can verip,
Kutsal ateşi besleyip,
İşte şöyle toyuklayıp oturmuş meğer.
(Kudretli Er Sogotoh:)
“Heeeeey,
Kutsal ateşimin ruhu Ala Tuygun,
Kırçıl sakal,
SeerkeenSehen,
Kızıl baş,
İhtiyar efendim,
Dediğim sözüme,
İki yanağında,

Tutunup duran,
Keskin duyar kulağınla,
İyice kulak ver!
Kaynayan kazanımı,
Taşırıp döker olma!
Kutsal ateşim,
Sönme azalma nedir bilmeden,
Ebediyen sönmez ateşle yan.
Haydi!
Kel buzağıyı,
Dondurup düşürür olma.
Yapağılı atım,
Ağılda kırgın olup çökmesin.
Neslimi çoğaltıp dur.
Üç asır boyunca(Ergun M. , 2013).

Kadınların ateş etrafında gerçekleştirdikleri ayin ve dualar Altın Taycı destanında şöyle ifade edilir:

Ateşe selam verip,
“Büyük yurdun sahibi sen ol” diye
Dönüp durmaktalar kadınlar.
Bitmeyecekmişçesine şenlik olmaktadır(Yılmaz, 2013).

Altay Türklerine göre ateşi yaratan Ülgen'dir. Ocağı da o yapıp insanlara vermişti: “Üç ateşi yakıp veren; üç ayaklı (sacayağını) dikip, yapıp veren, Atam Ülgen!(Ögel, 2010).”

Türklerin, ruhu olduğuna inandıkları, kutsal kabul edilen, koruyucu ve temizleyici olan ateşe saygı göstermeleri, kansız kurban olarak adlandırılan saçı yapmaları bazı yabancı

araştırmacıların Türklerin ateşe taptıklarını düşünmesine sebep olmuştur. gel'in kaydettiği gibi: Ateşi 'tapmak için yakmak' başka şeydir; 'temaşa göstermek için yakmak' ise başka şeydir(Ögel, 2010). Türk destanları ateşe tapılmadığını; onu Tanrı'nın yarattığı, kendilerini koruduğuna inandıkları, bir ruhu olduğunu düşündükleri ve kendilerini Tanrı'ya yaklaştırdığını düşündükleri için saygı gösterdiklerini net bir biçimde ortaya koyar.

Hakas destanı Altın Taycı'da kadın kahramanın ateşe gösterdiği saygı ve ateşe gösterdiği saygı kaydedilir:

Altın Arığ, ayağa kalkıp

Ala kseli ikisini sağ elinde tutarak,

Öncelikle ateşe serper,

İkincisini kapıya serper,

ncsn duman deliğinden saçar.

Ak keçeyi atıp ateşin başına oturdu (Yılmaz, 2013).

Keşfinden itibaren insanoğlunun yaşamını sürdürebilmesi için su kadar gerekli olan ateşe, insana sağladığı faydaların yanında yok edici, tahrip edici, yıkıcı özellikleri nedeniyle de saygı duyulduğu dşnlmektedir. Kadim zamanların insanları onu ruhu olan bir varlık olarak görmüşlerdir. Günümüzde de ocağın ve ateşin kutsiyeti geleneklerde, deyimlerde varlığını sürdürmektedir.

2.2.5.Eşik:

Türk inançlarına göre yaşanan mekânın girişinde, eşik altında koruyucu iye yaşamakta olup, bu eşik iyesine saygısızlık yapılamazdı. Aksi takdirde ev sahibinin başına felaketler geleceğine inanılırdı. Fuzuli Bayat bu durumu şöyle açıklar:

Eve giriş kapısının altı, üstü ve her iki yönü eşik olarak tasarlanmakta olup eşik kültürünün dinî – mitolojik yapısı ile ilişkilidir. Eşik bir dünyadan diğer dünyaya giriş, dıştan içe, yabancı âlemden kendi mekânına veya insan meskenine geçit olduğu içindir ki kutsanmıştır. Bu kutsanma iki âlemi veya geçit sınırını koruyan iyeler inancını ortaya çıkarmıştır. Bütün yasaklar, tabular, önlemler eşiğin duraklama yeri olmayıp geçit yeri olduğu üzerine işlevselleşmiştir Ayrıca eşikte durmak ve oturmakla geçidi durağa dönüştürmek ve göze görünmeyen varlıkların da yolunu kesmek söz konusu olduğundan, eşik kutsalı bir kez daha kutsanmıştır(Bayat F. , 2012).

Eşik geçilirken selam verilmesi, dua edilmesi ile ilgili destanlarda birçok örneğe rastlanır, Hakas destanı Han-Orba'da kız çocuğu eşiği geçerken selam verir:

Altın guguk donlu kız çocuğu

Büyük eve girdi,

Kapıyı açıp esenlik diledi,

Eşiği geçip selam verdi.

Büyük evin içinde

Durgun ve sakin durdu(Aktaş, 2011).

Ölöstöy destanında ise eşik ve ateş başında dua etme geleneği dikkat çeker:

Atını koşturarak inip geldi.

Şimdi taş kapıyı açıp,

Eşiğin önünde baş eğip dua etti,

Ateşin ucunda baş eğip dua etti(Dilek, 2007).

Türklerde eşik ev demektir. Kuzey Türk destanlarında çoğu zaman ev yerine “eşik göründü” yani bir ev göründü deniyordu. Çingiz Han “eşiğe oturmayı yasak etmiş.” Çünkü eşiğe oturan kimse eve sahip çıkıyor sayılırdı(Ögel, 2010).

Eşik ve ocak iyelerinin o evde yaşayan insanları tanıdığına inanılırdı. Evde yaşamaya başlayacak olan insanlar eşik iyesine kendini tanıtmak zorundaydı. Türk mitolojik unsurlarını geleneklerinde halen yaşatan Taşeli Tahtacıları'nın eşik ve ocak iyeleri ile tanışma ayinlerini Onur Alp Kayabaşı şu şekilde aktarmaktadır:

Gelin de eşige yağ sürerek ve ocağa yağ atarak yeni evinin iyelerine kendisini tanıtarak kabul ettirmektedir. Kapıya gerilmiş ipi başıyla kırarak eski dünyasından yenedünyasına geçiş yapmaktadır. Bilinmektedir ki şamanlar ayinleri sırasında iki ağaç arasında gerdikleri ipi başlarıyla kırarak bu dünyadan öte dünyaya geçişi sağlamaktadırlar(Kayabaşı, 2016).

Türklerde yaşanan yerin, aile ocağının kutsiyeti yukarıda incelenmişti. Bu kutsal mekâna girişi koruyan ruhların bulunduğu inancı, iki dünyayı birbirinden ayıran eşikten içeri girerken, yani bir mekândan diğer bir mekâna geçişte saygı gösterilmesi, dua edilmesi, saçı sunulması, bu iyeye kendinin tanıtılması gereğini doğurmuştur. Anadolu Türk Kültürüne de sirayet etmiş bu inanç her ne kadar değişikliğe uğramışsa da devam edegelmektedir. Örneğin “eşikte oturulmaz, yel girer” inancı halen devam etmektedir. Bu yasağın sebebi eşik ruhuna saygısızlık edilmesini önlemek olarak düşünülebilir.

2.2.6.Şifalı Otlar / Emler:

Eski çağ insanı, kaynağını bilemediği hastalıkların Tanrı'nın emirlerine uyulmadığından kutun uzaklaşması, kötü ruhların zarar vermesi, yetersiz beslenme, güneş ve ay tutulmaları, büyücüler ve benzeri sebeplerden kaynaklandığını düşünmekteydiler. Hastalıkları sağaltmada ise kaybolan Tanrı kutunu geri alma, ruhlarla iyi geçinme, büyü gibi yöntemlerle bitkisel hayvansal, madensel ilaçları kullanan “kam”, “emci”, “otacı”, “efsuncu”, “sınıkçı” gibi adlar alan kişiler halk hekimliği vazifesini yürütür(Dağı, 2013).

Medikal ve aromatik bitkiler insanlık tarihi boyunca tüm medeniyetlerde önemli bir yere sahip olmuştur. Hiçbir bilimsel doğrulamanın yapılmadığı dönemlerde bitkilerin şifalı gücünden faydalanan insan, hayvanlardan elde ettiği şifanın aynısının bitkilerde de bulunduğunu görmüştür (Roux J. P., 2005). Hastalıklardan korunmak, hastalara şifa vermek amacıyla binlerce yıldır kullanılan şifalı bitkiler Türk Mitolojisinde de önemli bir yere sahiptir. Destan metinlerinde karşılaşılan şifalı bitkilerin ilgi çekici özelliklerinden biri de ölüyü diriltme fonksiyonunun olmasıdır.

Altay ve Tuva destan metinlerinden alınan aşağıdaki örneklerde şifalı bitkilerin Türkler tarafından nasıl kullanıldığı görülür:

Alday-Buuçu destanında ısırgan otundan alınan şifa anlatılır:

İki kardeşin büyüğü

Yarı canlı kapaklanınca

Önünden saplanan ok dayanmış,

Arkaya düşünce ardına saplanan ok dayanmış,

Sallana sallana gitmekteymiş.

Okların hepsini söküp atıp

Öğleye yetmez şifalı ısırgan otuyla

İyileştirip emleyip(Ergun & Aça, 2004).

Katan-Kökşin ile Katan-Mergen destanında topraktan gelen ilaçlar ve kaynak sularının şifalı gücünden bahsedilir:

Bunu gören Kara – Küren
Katan –Mergen bahadıra
Kara suya bırakıp gizlediği
Küçük çocuğu gösterdi
Katan – Mergen görür görmez
Gözünün yaşını döktü.
Acı acı bağırdı,
Toprağın yetmiş çeşit ilacını
Hemen verdi
Altmış çeşit kaynak suyuyla
Hemen yıkadı(Dilek, 2007).

Tıva Destanı Boktu-Kiriş Bora-Şeeley destanında ardıç, arça ve ak pelin otlarından yapılan ilaçla şifa verilen kızıdan bahsedilir:

Ertesi gün zavallı kocakarısı
Ala tayganın güney yamacından,
Ardıç, arça, ak pelin
Toplayıp getirmiş.
Ulu kazana su koyup,
Gecelerce günlerce
Kaynatıp durmuş.
Gecelerce günlerce
O kızı onunla yıkayıp temizleyip
Durmuş imiş.
Üç günden sonra kızın da
Çaresi-dermanı kendine

Bilinip gelmiş, böyle olmuş(Ergun & Aça, 2004).

Ölöstöy Destanında yurduna geri dönen Kan – Mergen, halkının acı içinde inlediğini, evlerin yıkıldığını görür. Evlerden birine girince zincire vurulmuş bir yiğit ve kulağına dökme demir takılmış karısını görür. Cebinden çıkardığı “pınar suyunun köpüğünden” ilacı kadının kulaklarına sürer ve kadın iyileşir(Dilek, 2007).

Şor destanlarından Ak Ölen ile Kır Ölen Destanında iki kardeşten birine gökten düşen demir ok isabet eder. Ak Ölen isimli bahadırın ak kır atı birden yerinden fırlayınca, ağabeyi Kır Ölen ata nereye gittiğini sorar. Hikâye şöyle devam eder:

Ak Kır At bağırır: “Bekle Kır Ölen, ben şimdi gelirim; ölmezlik otu aramaya gidiyorum, getirip onunla Ak Ölen’i diriltmek için.”

Bir süre sonra Ak Kır At geri döner. Ak Kır At ölmezlik otunu ona verdiğinde, Ak Ölen ayağa kalkıvermiş. Sonra kalkıverip Ak Ölen söyler: “Ne kadar çok uyudum”. Sonra Kır Ölen söyleyiverir: “Atanın başı için söyle” der demez, “Ak Kır At ölmezlik otunu bulup, diriltti.” (Ergun M. , 2006).

Kamlar / baksılar şifa amacıyla düzenledikleri dinî törenlerde şifalı otları kullanmaktaydılar. Daha sonraları bu görevi üstlenen ve “otacı” adı verilen hekimlerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Anadolu’da modern tıbbın gelişip yaygınlaşmasına kadar şifalı bitkiler ve bunların karışımlarından elde edilen ilaçlar, bilgeliğiyle ünlenmiş kişiler tarafından kullanılmaktaydı.

Bitkilerle tedavi ya da diğer bir deyişle alternatif tıp yöntemlerinin kültüre büyük ölçüde yerleşmiş olan uygulamaları halk arasında uygulamaya devam ettirilmektedir.

BÖLÜM III

SİBİRYA SAHASI TÜRK DESTANLARINDA ASTRAL UNSURLAR

Destan metinlerinde yukarı dünyayla birebir ilişkili olduğu veya onu temsil ettiği düşünülen unsurlar bu başlık altında incelenmiştir.

3.1.Gökyüzü:

Gökyüzü Türklerde Ülgen'in ve/veya Kayra (Kara) Han'ın yaşadığı yukarı dünya olarak kabul edilir. Gökyüzünü Tanrı ile özdeşleştiren eski Türkler ikisini aynı şey telâkki etmişlerdir(İnan A. , 2006). Eski Türklere göre gök dokuz kat idi. Dokuz sayısı Türklerin en eski ve en kutlu sayısıdır(Ögel, 2010).

Ziya Gökalp Türk Töresi isimli kitabında Ülgen ve Erlik'in ortaya çıkışını Altay Türklerinin Yaratılış Destanına bağlar. Kara Han yarattığı Kişi'nin doyumsuzluğuna kızarak yeryüzünü terk edip, on yedi kat gökte kendine bir yer yaratır. Yer altına kovduğu Kişi'ye Erlik (Şeytan) adını verir. Oğlu Bay-Ülgen'i ise on altıncı katta altın bir tahta oturtturarak barış ve adaletin ilahlığı görevini verir(Gökalp, 2010).

Yaratılış Destanında Tanrının oturmuş olduğu gökyüzü Türkler için kutsallardan biridir. Bu durum destan metinlerinde de net bir şekilde görülebilir. Örneğin aşağıda verilen Hakas Destanı Kara Kuzgun'da han gökyüzüne saygıyla yerine getirilen bir ayinden bahsedilmektedir.

Onu gören kardeşi Altın Saraçı

Kovalarını vermeye kalmadan,

Kırk kovayı

Bir yere toplayıp,

Saygıyla han gökyüzüne fırlattı(Ilgın, 2008).

Aynı zamanda Gün Ana ve Ay Ata'da gökyüzünde oturmaktadır. Kutsal sayılan güneş ve ayın mekânı olan gökyüzü de tabiatıyla kutsal olmaktadır.

Destan kahramanı yeryüzündeki ve yeraltındaki olağanüstü maceralarına ek olarak gökyüzüne de muhteşem seyahatler gerçekleştirmektedir. Bazen Tanrı'ya bizzat yalvarmak için, bazen gökyüzünde yaşayan kutsal kızlardan birini kendine eş olarak almak için, bazen büyük savaşlar için seyahat etmektedir.

Altay Destanı Ak-Biy'de destan kahramanı ihtiyarlığa erişmesine rağmen çocuğu olmamasından şikayet eder ve Tanrı'dan çocuk istemek için Gökyüzüne çıkar:

İhtiyar Ak-Biyşikayetlendi:

Yâda verecek yavrum yok, dedi,

Yanımda oturacak oğlum yok, dedi,

Yurt içinde evlendirecek yavrum yok, dedi,

Yurdumu bekleyecek oğlum yok, dedi.

Beslediğim ak hayvanımı dişleyip,

Yer altı ülkesine gidecek mi? dedi,

Halkımı kurt dişleyip,

Gökyüzü ülkesine çıkacak mı? dedi,

Çoluk çocuksuz bu nasıl hayat? dedi,

Hayvan boş yerde kalacak mı?

Yurt sahipsiz kalacak mı?

Gökyüzü ülkesinden

Üç-Kurbustan'a gidip,

Çocuk istesem ne olur? deyip,
Emsâlsiz kırsığı tutarak,
Ak sütünden sağıp alarak,
Ak kayını ağacını yere sapladı.
Ayın dolunay gününde
Ak sütü saçıp,
Ak bezi bağlayıp,
Gökyüzü ülkesine çıktı.
Üç-Kurbustan'ın yerine yetip,
Üç-Kurbustan'ın ak sarayını
Üç defa dua edip dolaştı(Dilek, 2007).

Türk kültüründe gökyüzü; sonsuz görünümü, Tanrı'nın makamı olması, iyiliği sembolize etmesi, kutsal kabul edilen ay, güneş ve yıldızları barındırması, karanlığın karşıtı olan aydınlığın kaynağı olması, kutsal kabul edilen suyun gökten inmesi vb. sebeplerle kutsiyet kazanmaktadır. Destan metinlerinde karşılaşılan gökyüzü motifi Türk kozmogonisinin temel taşlarından biridir.

3.2.Güneş ve Ay:

Türk inanç sistemi incelendiğinde kendilerine faydaları olan nesnelere gibi, zararları dokunan ve kendilerini korkutan, güçlerinin kaynaklarını açıklayamadıkları nesnelere kutsal kabul ettikleri, onlara saygı gösterdikleri görülür. Güneş ve ay gizli güçlere sahip olduğu düşünülen bu kutsal nesnelere ikisi olup, güneşe anne, aya baba sıfatlarının verildiği görülmektedir. Altaylılara göre güneş ana, ay atadır. Güneşi yerde ateş temsil eder (Bayat F. , 2011). Yakutlar, güneş ve ayı iki kardeş kabul ediyorlardı. Bazı kahramanların güneşin ve ayın lütfuyla türediğine inanılıyordu. Yakutlar, güneş ve ay tutulmalarının kötü ruhların onlarla mücadeleleri sonucunda kendi karanlık dünyalarına hapsetmeleri sonucunda oluştuğuna inanıyorlardı (Güngör & Günay, 2009).

Günümüzde de Anadolu'da bazı yerlerde güneş ve ay tutulmaları esnasında tencere veya teneke kutu çalınarak, havaya ateş edilerek tutulmaya neden olan ruhların kovalanmaya çalışılması alışkanlığı devam etmektedir.

Teleüt Türklerine göre: Ay kuzeyi güneş de güneyi simgeler (Ögel, 2010). Ayın gece ve karanlık ile güneşin de gündüz ve aydınlıkla ilişkilendirilmesinin sebebinin renkleri olabileceği düşünülmektedir. Beyaz ve buz görünümlü ve geceleri görünür olan ay soğuk, karanlık; turuncu ve ateş görünümlü, günü aydınlatan güneş ise sıcaklığı temsil etmekteydi.

Bahaeddin Ögel'in Türk Mitolojisi I isimli eserinde Oğuz Kağan'ın doğuşunun anlatıldığı bu mısralarda Oğuz'un babası Ay Kağan olarak geçer. (Ögel, 2010)

“Aydın oldu gözleri, renklendi, ışık doldu,

Ay Kağan'ın o gündü bir erkek oğlu oldu.”

Uygurca Oğuz Destanında Oğuz'un eşlerinden Gün, Ay, ve Yıldız'ın annesinin de ay ve güneşten indiği anlatılır:

Oğuz Kağan bir yerde, Tanrıya yalvarırken:

Karanlık bastı birden, bir ışık düştü gökten!

Öyle bir ışık indi, parlak aydan, güneşten!

Oğuz Kağan yürüdü yakıma ışığın,

Oturduğunu gördü, ortasında bir kızın!
Bir ben vardı başında, ateş gibi ışığı,
Çok güzel bir kızdı bu, sanki Kutup Yıldızı!
Öyle güzel bir kız ki, gülse gök güle durur!
Kız ağlamak istese, gök de ağlaya durur!
Oğuz kızı görünce, akli gitti beyninden,
Kıza vuruldu birden, sevdi kızı gönlünden,
Kızla gerdeğe girdi, aldı dilediğinden.
Gebe kalmış idi kız, gün geceler dolunca,
Gözleri aydın oldu, üç oğlancuk doğunca.
Birinci oğlancuğa, Gün adını koydular.
İkinci oğlanaysa, Ay adını buldular,
Yıldız olsun üçüncü diye memnun oldular! (Ögel, 2010).

Yakut Destanlarından Er Sogotoh'da yeryüzü yaratıldıktan sonra gökyüzü kabarıp taşmasın diye Ürgel Beyin (gökyüzünde yaşayan kahraman), yarılıp dökülmesin diye Ay Beyin, çatlayıp saçılmasın diye Güneş Beyin yerleştirildiğinden bahsedilir(Ergun M. , 2013).

Eski Türklere göre ay ile güneş insanlara iyilik getiren ve onları koruyan iki kutlu ve güçlü varlıktır. Ay ile güneş, insanoğlunu her zaman gözaltında bulundurur ve onları kötü yola sapmadan korurlardı(Ögel, 2010).

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar isimli eserinde Ay-Atam efsanesini şu şekilde aktarır:

Çok çok eski çağlarda çok yağmurlar yağmış; çamurlar sürüklenmiş. Sellerin önündeki çamurlar, bir yol bularak Kara-da adlı bir dağın içindeki bir mağaraya dolmuşlar. Mağaranın içindeki kayalar yarılmış. Kaya yarıklarının bazıları bir insanı andırıyormuş. Sürüklenen çamurlar gelip bu insan kalıplarını doldurmuşlar.

Aradan çok zaman geçmiş. Yarıklardaki toprak, sular ile benzeşmiş ve hâllolmuş. Saratan burcuna gelince havalar çok ısınmış. Kalıplardaki toprak sular ile pişmiş. Halka göre bu mağara tıpkı bir kadın gibi imiş. İçi de insanlara can veren bir “kadın karnı” gibi imiş.

Dokuz ay hiç durmadan bir rüzgâr esmiş. Su, ateş, toprak ve rüzgâr (yani dört unsur) insana can vermek için birleşmişler.

Ay-Atam adlı “ilk insan” böylece oluşmuş. Ay-Atam gökten inmiş yere konmuş. Bu yerin suyu tatlı, havası ise çok serinmiş. (Türklerin inanışlarına göre burası Isıg-göl olabilir.) Sonra yine yağmurlar ile seller başlamış. Mağara yeniden killer ve çamurlar ile dolmuş. Bu kez güneş gelip Sünbüle burcunda durmuş. Bu burç Saratan’dan daha aşağıda durmuş. Sünbüle burcundaki güneşin sıcaklığı ile çamurlar, sular ile pişmiş.

Bir hatun kişi çıkmış. Adına da “Ay-va” demişler. (Kadının adının manası anlaşılmıyor. Ay bir güzellik sembolüdür.) Ay-Atam ile Ay-va Hatun birleşip evlenmişler.

40 çocukları olmuş. Bunların yarısı erkek; diğer yarısı da kız imiş. Onlar da evlenip soyları çoğalmış. Ölümlü kişiler olan Ay-Atam ile Ay-va Hatun ölüyorlar. Çocukları, anne ve babalarını türedikleri mağaraya gömüyorlar. Mağaranın kapısını da altın kapılar ile kapıyorlar(Ögel, 2010).

Buradan hareketle Ay-Atam ve Ay-va isimlerinin Türklerin aya verdikleri önemden geldiği düşünülebilir. Yukarıda da değindiğimiz üzere ayın kutsal ve koruyucu bir varlık olarak Türk kültüründe, mitolojisinde ve destanlarında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Yeryüzündeki ilk insanların isimlerinin de onunla özdeşleştirilmesinin bu simgeye olan saygıyla ilişkilendirilebileceği düşünülebilir.

Söz konusu Yaratılış Efsanesinde bulunan ilk insanlar olan Ay-Atam ile Ay-va isimlerinin, İslâm inancındaki Âdem ile Havva isimleri ile fonetik olarak benzerlikleri de dikkat çekmektedir. Bunun yanında İslâmiyet’te bulunan insanın topraktan yaratılması düşüncesi ile de örtüşen bu yaratılış efsanesi belki de semavi bir dine mensup olan eski Türklerin daha sonraları bu dinin koyduğu kuralların zamanla deforme olmasıyla farklı ibadet şekilleri ve kutsiyetler geliştirdiklerini ancak temelde var olan bazı figürlerin değişmeden kaldığı kanısını uyandırmaktadır.

Altay Destanlarından Er Samır destanında aşağıdaki dizelerde Erlik’in adamı Kara Böke ile savaşmaya giderken ay ve güneşi selamlayarak onların kendisi için dua etmelerini istemesi, bu varlıklara atfedilen kutsiyeti göstermekte, ay ve güneşin de bir ruhu olduğu düşüncesini ve bunların canlı varlıklar olarak algılandığını göstermektedir.

Rahat gitsem altı yılda

Evime tekrar gelirim” diye

Ayı, güneşi selamladı:

“Dua ediniz” diye dilekte bulundu(Dilek, 2002).

Katan-Kökşin ile Katan-Mergen Destanında Ay ve Güneşe dua edilerek onların kendilerini terk etmemesi dileğinde bulunulur:

Halk, milletin etrafını çevirip,

Aya, güneşe baş eğerek dua edip,

Şunları söylediler:

Büyüğü olmayan düzlük yerde

Başçısı olmayan otlu yerde

Bizi siz terk etmeyin,

Altay’ımıza birlikte götürün(Dilek, 2007).

3.3.Yıldızlar ve Gezegenler:

Eski Türkçe metinler, yıldızların insan hayatına tesir ettiğine ve tabiat olaylarında önemli etkileri bulunduğuna işaret etmektedir(Türk Kültürü El Kitabı, 2015). Altay Türkleri gökteki yıldızların, ölen insanların ruhları olduklarına inanırlardı(Sagalayev, 2017). Demirkazık (kutup yıldızı) isminden de anlaşılacağı üzere gökyüzünün direği olarak algılanmaktadır. Türk hakanlarının çadırı Demirkazık yıldızının altına kurulmaktadır. Bu yıldızın kutsal sayılmasının bir diğer nedeni ise tarım ve denizcilik için yol gösterici olmasındandır. Göç mevsimlerinde sürüler ekili arazilere zarar vermesin diye geceleri yola çıkılırdı. Gece karanlığında insanların yolunu bulabilmesi için Kutup Yıldızı bir pusula niteliğindedir. Denizcilerin yollarını bulabilmeleri için de son derece önemliydi(Gömeç S. Y., 2014).

Bahaeddin Ögel Yakut Türklerinin kutup yıldızı için söylemlerini aktarır:(Ögel, 2010) “...Yer ile gök yaratıldığı ve yavaş yavaş büyümeğe başladığı zaman, bir demir-ağaç da yeşermeğe başlamış. Büyüyerek, yer ile gök arasında yükselmiş.” Bu demir ağaç kutup yıldızıdır ve evrenin yaratılışında merkez olarak algılanmıştır.

“Kutup yıldızı, gökte hiç kıvıldamadan duruyor, bütün gezegenler ile yıldızlar ise onun çevresinde görünüyorlardı.” Bu yıldızın Tanrı'nın katı olan gökle yeryüzünü birleştirdiğine inanılıyordu. Bir kapı görevi gördüğüne inanılan kutup yıldızı ruhlar âlemi ile madde dünyasını ve aynı zamanda insan ile Tanrı'yı birbirinden ayıran bir sınır idi(Ögel, 2010).

Maaday – Kara isimli Altay destanı; destan kahramanlarından Kögüdey – Mergen'in bir yıldıza dönüşerek gökyüzünden halkını izleyerek göz kulak olması, kızının kutup yıldızına, kahramanlıklarda kullandığı okunun yine başka bir yıldıza dönüşmesi ile bitirilir. Bu destan Türk Kültüründe ölenlerin ruhlarının yıldızlara dönüşmesi inancına güzel bir örnek oluşturur.

Çoluk çocuğu doyurup

Mutlu yaşayın, dedi.

Ben gökyüzüne çıkacağım,

Halkın yaşamına göz kulak olacağım.

Aşağıdan bakınca yukarıda görünen

Bir yıldız olacağım” dedi.

Böyle konuştuktan sonra

Namlı şanlı Kögüdey – Mergen

Kendine eş diye aldığı

Altın – Küskü ile birlikte

Yıldız olup uçtu.

Mavi gökyüzünün derinliklerinde

Yedi Kağan dediğimiz yıldızlar var,

Birbirine eş yedi Kögüdey – Mergen

Düğüne gidenler, işte onlar diyorlar.

Kutup yıldızı dediğimiz yıldız var,

Ay Kağan’ın biricik kızı

Altın – Küskü işte o, diyorlar.

Üç Maral dedikleri yıldızlar var,

Üç Maral’ın üstünde

Tek başına duran bir yıldız var.

Kөгüdey – Mergen bahadırın

Maralın karnını yardığı

Kanlı oku işte o, diyorlar(Naskali, 2015).

İnsanoğlunun en eski çağlardan beri zamanı, yönleri ve hatta mevsimleri öğrenebildikleri yıldızların ve gezegenlerin bu faydalarına karşılık arkaik dönem insanının bunlara kutsiyet vermeleri yadsınamaz. Öte yandan ölen ataların ruhlarının gökyüzüne uçarak yıldızla dönüştüğünü düşünen Eski Türkler Ay ve Güneş gibi yıldızları da ata kabul etmişlerdir.

3.4. Yıldırım / Şimşek:

Altay Türklerine göre kötü ruhlar yıldırımdan korkarlar. Yıldırım düştüğünde kötü ruhlar ağaçların altına ya da insanların içine kaçarlar. Yıldırım düşeceğini hisseden kötü ruhlar sincap şekline girer ve bir ağacın içine saklanır, yıldırımlar da bu ağacı bulup onun üzerine düşerlerdi. (Ögel, 2010). Gök gürültüsünün kötü ruhları kaçırdığına dair inanç şekli, Altay halklarının çoğunda görülür (Harva, 2014).

İbrahim Dilek Resimli Türk Mitoloji sözlüğünde Altay ve Yakut Türklerinde gök gürültüsü ve yıldırımını AanCaahın isimli bir ruhun meydana getirdiğine ilişkin inancı açıklar. Bitkilerin koruyucusu olan bu ruh onlara zarar vermek isteyen, bitkilerin canını yiyerek kurummasına sebep olacak kötü ruhlardan korumak için yerin üzerinde uçarak gök gürültüsü yapar ve yıldırımlarıyla onları kaçıtır. Onların varlığını hissedince çekicini fırlatır(Dilek, 2014).

Bunlardan başka yıldırım ve şimşek destanlarda saygıyla anılan, bazen gerçekleşen kötü olaylar üzerine doğanın verdiği bir tepki, bazen de kahramanların silahlarının benzetildiği birer simgedir.

Ak Kağan isimli Şor destanında yiğidin ölümü üzerine doğaüstü birçok olay gerçekleşir, şimşek de bunlardan biri olarak sayılır:

Aba Kulak ile Sır Ölen kız kapışalı beri, yedi gün geçti.

Yedi günün sonunda ulu ağaç yıkıldı.

Ulu yiğit nefes verip öldü.

Ağarıp ay öldü, göğeri gün öldü.

Yiğidin yıkıldığı yerden kızıl alev çıktı,

Gökyüzünden kara şimşek düştü(Ergun M. , 2006).

Ak – Biy Destanında bahadırın çektiği ve düşman yurduna yolladığı ok bir şimşeğe benzetilir:

Ondan sonra,

Cüs – Kezer'in yurduna doğru

Alev alıp gitti.

Ak şimşek gibi yayılarak,

Ak şimşek gibi inerek,

Cüs – Kezer'in yurdunu yakıp,

Yere düşen bronz oku(Dilek, 2007).

Gökyüzünden gelen sesler; gök gürlmesi, şimşek çakması, yıldırım düşmesi doğanın belki de en görkemli ve en korkutucu olaylarıdır. Günümüzdeki anlamıyla bilim ve teknolojinin bulunmadığı zamanların insanları bu tabiat olaylarını ilahî varlıkların birer uyarıcısı olarak tanımlamış ve bu yüzden kutsal olduğunu düşünmüşlerdir.

SONUÇ:

“Sibirya Sahası Türk Destanlarında Kutsal Varlıklar ve Nesnelere” isimli tez çalışması bu coğrafyada yaşayan Türk Halklarının kadim zamanlardan beri süregelen inanışlarına ve yaşayışlarına sirayet etmiş kutsal varlık ve nesnelere destanlarındaki yansımalarını bulabilmek amacıyla yapılmıştır.

Bu amaç doğrultusunda Sibirya Sahasında yaşamış ve halen yaşamakta olan Altay, Tıva, Hakas ve Şor Türklerinin destan metinleri incelenmiştir. Bu inceleme sonunda şu sonuçlara varılmıştır:

Sibirya Sahası Türklerinin kutsiyet atfettikleri ortak varlık ve nesnelere bakıldığında söz konusu değerlerin yaşadıkları coğrafya ile ilintili olarak şekillendiği görülür. Önceleri bozkırda göçebe bir yaşam sürmüş olan Türklerin yerleşik yaşama geçmesiyle değişen hayat tarzı; inanç ve kültürleri üzerinde büyük değişikliklere sebep olamamıştır. Adeta genlerine işlemiş olan ritüelleri gittikleri her alana taşımış olan Türk milleti, din, dil, yaşanılan yer gibi farklılıklara rağmen bu ayinleri buldukları konum ve inançlarına uyarlayarak yaşatmaya devam etmişlerdir.

Sibirya bölgesinin destanları ile Orta Asya'dan çıkan destanlar arasındaki benzerlikler bunun bir göstergesi sayılabilir. Ortak motiflerin çokluğu ve destanların verdiği mesajların aynı amaca hizmet etmesi göz önüne alındığında Türk Milleti için yaşadığı yerin değil kendine özgü değerlerinin önemli ve ölümsüz olduğu söylenebilir.

Sibirya sahası destanlarında kutsal sayılarak anılan tüm motiflerin şu anda Anadolu coğrafyasında da devam eden birtakım ritüellerin temelinde var olduğu görülmektedir. Ayrıca birçok inanışın, varlık ve nesnenin semavî dinlerde bulunanlarla önemli benzerliklere sahip olduğu dikkat çeker. Bu benzerlikler bize bölgede yaşamış insanların bir dönem semavî bir dine mensup olduklarını ya da bu dinlerden biriyle büyük bir etkileşim içine girdiklerini düşündürmektedir.

Destan metinlerinde karşılaşılan bir diğer önemli mevzu; bilginin günümüzdeki gibi yaygın olmadığı zamanlarda, insanların var oluş nedenleri, evren, kader, iyilik – kötülük gibi kavramlar, açıklayamadıkları doğa olayları vb. maddi ve manevi sorulara bir cevap arayışının içinde olduklarıdır. Bu soruları zamanın bilgi ve hoşgörüsüyle cevaplandırmaya

alışan dönem insanları, hayatlarında bulunan iyi ya da kötü her canlının ve hatta nesnenin bir ruhu, kutu olduğunu düşünmüşlerdir. Bu düşünce çerçevesinde hiçbir varlığa saygısızlık yapmamayı, hiçbir Őeyi ziyan etmemeyi kendilerine düstur edinmişlerdir.

İyi ve kötü insan ayırımı da bu hayat anlayışı etrafında Şekillenmiştir. Kahraman, hayat felsefeleri doğrultusunda hareket etmeyen kişilerle ve doğaüstü glerle savaşarak adaleti sağlamaya, halkını refah içinde yaşatmaya çalışır, halkının birlik ve dirliğini sağlar.

Kahramanın yaşadıkları etrafında Şekillenen destanlarda bulunan kutsal varlık ve nesnelere incelendiği çalışmamızda elde ettiğimiz bulgular sonucunda; bölge insanların olumsuz hayat Şartlarına ve karşılarına çıkan tüm ktlklere karşı verdikleri mücadelenin temelinde yatan anlamlandırma arayışının yattığını görebiliriz.

Kaynakça

- Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük* . (tarih yok). 03 29, 2018 tarihinde
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GT.S.5abd2373274f76.6687896 adresinden alındı
- Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük*. (1998). 05 23, 2017 tarihinde Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük: <http://www.tdk.gov.tr> adresinden alındı
- Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi* (Cilt 1). (2001). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Güney Sibiryası Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri İnsan ve Toplum*. (2013). Konya: Kömen Yayınları.
- Güney Sibiryası Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri Kainat ve Zaman Nesneleri Dünyası*. (2013). Konya : Kömen Yayınları.
- Türk Kültürü El Kitabı*. (2015). Ankara: Grafiker Yayınları .
- Aça, M. (2011). Tufan'ın Kuşları ve Kozi-Körpeş-Bayan Sulu Destanındaki Bazı Kuşlar. *Milli Folklor*, 55.
- Aktaş, E. (2011). *Hakas Destanları 3 Han Orba* . Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arçın, S. M. (2014). *Tuva Destanları 2 Haan-Tögüldür*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Artun, E. (tarih yok). *Artun, E. Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri – Öğretiler – Dinler*, s.22
http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf
adresinden 30.03.2018 tarihinde erişildi. . 03 30, 2018 tarihinde
<http://turkoloji.cu.edu.tr>:
http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf
adresinden alındı
- Bayat, F. (2007). *Mitolojiye Giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2011). *Türk Mitolojik Sistemi I*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2012). *Türk Mitolojik Sistemi 2*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2015). *Türk Kültüründe Kadın Şaman*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Bayat, F. (2016). *Mitten Tarihe Sözden Yazıya Dede Korkut Oğuznameleri* . İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bilgili, N. (2017). *Türk Mitolojisi Türklerde Yaratılış ve Evren Tasarımı*. Ankara: Kripto Kitaplar.

- Caferoğlu, A. (2010). Türk Onomastiğinde At Kültü. *Türkiyat Mecmuası*, 201-202.
- Cüveynî, A. A. (2013). *Tarih-i Cihan Gşa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çapcıoğlu, İ. B. (2015). *Türk Kültürü El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Çevik, M. (2011). Altay Destanlarında 'Sudur Biçik' Motifi. *Dede Korkur ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu* (s. 239-245). Lefkoşa: Türksoy Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı.
- Çevirme, H. (2010). Alageyik Efsanesi zerine Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 251-252.
- Çoruhlu, Y. (2015). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Dağı, F. (2013). Türk Halk Anlatılarında Halk Hekimliği zerine Bir Araştırma. 3.
- Dalkesen, N. (2015). Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Kültüründe Geyik Kültü. *Milli Folklor*(27), 59-60.
- Demir, N. (2016). *Türklerin En Eski Destanı Ulu Han Ata Bitiği*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Devlet, N. (2002). *Türkler Ansiklopedisi*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Dilek, İ. (2002). *Altay Destanları I*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Dilek, İ. (2007). *Altay Destanları 2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilek, İ. (2007). *Altay Destanları 3*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilek, İ. (2014). *Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü Altay/Yakut*. Ankara: Eskişehir Valiliği.
- Eliade, M. (2014). *Mitlerin zellikleri*. İstanbul: Alfa Mitoloji.
- Eren, H. (2001). Türklerin Ana Yurdu Sorunu. *Türk Dili*(II), 600-685.
- Ergun, M. (1997). *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*. Konya: Günay Ofset.
- Ergun, M. (2006). *şor Kahramanlık Destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergun, M. (2013). *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergun, M., & Aça, M. (2004). *Tıva Kahramanlık Destanları I*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergun, P. (2010). *Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın*. Konya: Kömen Yayınları.
- Ergun, P. (2012). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Esin, E. (2003). *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

- Gökalp, Z. (2010). *Türk Töresi*, s.87-90, İstanbul: Toker Yayınları. İstanbul: Toker Yayınları.
- Gökalp, Z. (2015). *Türk Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökdağ, B. A., & Üçüncü, K. (2015). *Başlangıcından Günümüze Türk Destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gömeç, S. (2000). İslâm Öncesi Türk Tarihi Kaynakları Üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 51-52.
- Gömeç, S. Y. (2014). *Türk Kültürünün Ana Hatları*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Güngör, H., & Günay, Ü. (2009). *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Han, E. G. (t.y.). *Şecere-i Terakime Tercüman:1001 Temel Eser*. Tercüman 1001 Temel Eser.
- Harva, U. (2014). *Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Ilgın, A. (2008). *Hakas Destanları II Kara Kuzgun*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dinî Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İnan, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnan, A. (2006). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.31, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kayabaşı, O. A. (2016). *Destan ve Hükümdar: Türk Destanlarında Devlet ve Yönetim*. Konya: Kömen Yayınları.
- Kumartaşloğlu, S. (2014). Türk Kültüründe Ateş ve Ocak İyeleri. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*(43), 179.
- Naskali, E. G. (2015). *Altay Destanı Maaday – Kara*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2003). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul.
- Ocak, A. Y. (2012). *İslâm-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özkan, F. (1997). *Altın Arığ Destanı*. Ankara: Bilig Yayınları.

- Özünel, E. Ö. (2014). Kendine Dönüşen Kahraman: Oğuz Kağan Destan'nda İktidar ve Kut. *Milli Folklor*, 13(104), 8.
- Patapov, L. P. (2012). *Altay Şamanizmi*. Konya: Kömen Yayınları.
- Puhov, İ. V. (2015). *Yakut Kahramanlık Destanı Olonho; Genel Tipler*. Konya: Kömen Yayınları.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve HAYVANLAR*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2007). *Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yı*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Roux, J. P. (2011). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sagalayev, A. M. (2017). *Ural-Altay Mitolojisinde Arketipler ve Sembolle*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat .
- Sakaoğlu, S., & Duymaz, A. (2002). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sepetçioğlu, M. N. (1998). *Yaratılış ve Türeyiş*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Seroşevsky, V. (2007). *Saka Yakutlar*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Şahin, E. (2007). *Hakas Destanı Altın Çüs (Giriş – Metin – Aktarma – Dizin)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Tanyu, H. (1968). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Tanyu, H. (1980). *İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tekin, T. (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1994). *Tunyukuk Yazıtı*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Temir, Ç. A. (2010). *Moğolların Gizli Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Türkan, K. (2012). Türk Dünyası Masallarında Su Kültü. *Milli Folklor*, 138.
- Yeşildal, Ü. Y. (2015). *Mitten Destana Destandan Türkiye Anadolu Sahası Türk Folklorunda Geyik*. Konya: Kömen Yayınları.
- Yeşildal, Ü. Y. (2018). Bir Arketip Olarak Yılan. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(13), 420-428.
- Yıldırım, S. (2015). Türkistan'dan Anadolu'ya Bir Tip ve Bir Masalın Seyahati: Jalmavız Kempirden Congalaz Karısına. *Turkish Studies*, 10(12), 1264.

Yılmaz, G. K. (2013). *Hakas Destanları 4 Altın Taycı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yuguşeva, N., & Tural, S. (2015). Altaylarda Türkler ve İnançları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*(11), 140-151.

Zeyrek, Y. (2016). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı	BAL, GÜLTEN
Uyruğu	T.C.
Doğum tarihi ve yeri	05.03.1980, ESKİŞEHİR
Medeni hali	EVLİ
Telefon	0505 013 98 26
Faks	
E-posta	gultenbal@aksaray.edu.tr

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet yılı
Lise	Bolu Atatürk Lisesi	1997
Üniversite	Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi	2010
Yüksek Lisans	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Tarih Tezsiz Yüksek Lisans	2014
Doktora		

İş Deneyimi, Yıl	Çalıştığı Yer	Görev
1999 – 2001	T.C. Ziraat Bankası	Bilgisayar İşletmeni
2002 – 2003	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Bilgisayar İşletmeni
2003 – 2007	Dicle Üniversitesi	Memur – Şef
2007 – 2011	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	Şef
2011 – 2012	Aksaray Üniversitesi Teknik Bilimler M.Y.O.	Şef
2012 – Halen	Aksaray Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı	Şube Müdürü

Yabancı Dil	İngilizce, 57,50 (YÖKDİL 2018 BAHAR DÖNEMİ)
-------------	---

Yayımlar

